SAYI 46 BİRİNCİKÂNUN 1936 CİLT VIII

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

DİREKTÖR: M. FUAD KÖPRÜLÜ

İÇİNDEKİLER

Hava Şehidi Eribe İçin İ S M E T İ N Ö N Ü'nün İhtisasları

AYDA BİR ÇIKAR SAYISI 25 KURUŞ

Yazılar Direktör adına gönderilmelidir. İdareye aid işler için ULUS Basımevinde ÜLKÜ İdare Direktörlüğüne müracaat olunmalıdır.

ABONE ŞARTLARI

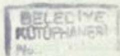
ÜLKÜ'ye yalnız yıllık abone yazılır ve abone çıkış yılı başından sayılır. Abone parası 250 kuruştur; ilk mekteb muallimleri ile bütün talebeler için abone parası 175 kuruştur. Abone paraları Ankara'da ÜLKÜ Direktörlüğüne gönderilmelidir.

Sayı : 46 Birincikânun 1936 Cit : VIII

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

İlk Hava Şehidi Kızımız

29 İlkteşrin sabahı, Ankara'da Türk Kuşu Meydanın'da paraşüt talimleri yaparken şehid düşen Eribe'nin ölümü münasebetiyle Başbakan İsmet İnönü tahassüslerini, Havacılık ve Spor *sayfalarına şu yazılariyle bildirmişlerdir.*

Küçük Eribe, hava kurbanlarımızın arasına karıştı. Paraşüt hevesi, havacılık aşkı, onu küçük yaşında işe başlatmıştı. Onun yaşında, paraşüt sert ve çok erken bir cesaretti. Ailesinin ve kendisinin aşkı, usullerin tereddüdüne galebe çaldı.

Eribe'nin fedakârlığını, kızlarımızda vatan müdafaası ve Türk havasının masuniyeti için iftihar edeceğimiz bir kahramanlık sayıyorum.

Hayatının güzel baharını Türk Havası için bağışlamak arzusu, Türk kızında en yüksek derecesini, güzel Eribe ile göstermiştir.

Güzel Eribe, babası gibi, babasından üstün bir hava kahramanı olmak için, bütün hassalara malik idi. Onun şehitliği ile canımız çok yandı, çok şey kaybettik. Tesellimiz, kahramandan şehit vermek, kahraman üretme ve yetiştirmenin en feyizli çaresi olduğuna inanmamızdır.

Paraşüt, bir spor, hattâ dar zamanda can kurtaran bir tedbir halinden çoktan çıkmıştır. Paraşüt, artık memleket müdafaasının yeni bir dinamik usulü ve vasıtası halinde şekil ve mâna almağa başlamıştır. Türk kızları ve erkekleri, paraşütizmi bir müdafaa vasıtası gibi öğrenmiye mecbur olmak yolundadırlar.

Küçük Eribe'nin hâtırası, paraşütizmdeki hevesinden ötürü, bizim için bir kat daha azizdir.

Bu satırlar, *İnönü ve çocukları*'nın, Güzel Eribe'nin kahraman hâtırasına derin saygıları ve gıptalarıdır.

9/11/1936 ***İsmet İNÖNÜ***

İSTRABON'A GÖRE ANTAKYA

H. SADİ SELEN

Antakya havalisinin tarihî coğrafyasına dair Garb âlimlerinin tetkikleri daha ziyade hıristiyanlık tarihi bakımından yazılmış bir taraflı yazılardır. Bu çok eski Türk ülkesinin hiç olmazsa Eti devrindenberi geçirdiği safhaları araştırmak böylece mıntakanın bir tarihi coğrafyasını vücude getirmek çok lüzumlu bir iştir. Anadolu tarihi için pek ehemmiyetli olan bu tetkikler uzun ve etraflı mesaiye lüzum gösterir.

Milâddan 300 yıl önce buraları Büyük İskender İmparatorluğu varislerinden Selösit'lerin idare merkezi olmuştu. Hind ve Orta Asya yol - ları burada başlar burada biterdi. Bu sayele büyük servetler birikmişti. Antakya Roma ve İskenderiye gibi dünyanın büyük şehir lerinden sayılıyordu. Yabancı nüfusun nisbeten fazla bulunduğu bu devre aid en güzel tasvirleri İstrabon'un eserinde buluruz [1].

Milâddan 63 yıl evvel Amasya'da doğan İstırabon (Strabo) o zaman ilim merkezi olan İskenderiye ve Romada tahsil etmiş ve uzun seyahatlerden sonra en eski coğrafya kitabı olarak tanılan meşhur eserini yazmıştır. 17 kitaptan müteşekkil olan bu eserin 16 ıncı kitabının ikinci kısmında Antakya havalisine dair de bir kaç sayfa ayrılmıştır.

Mıntakanın adı :

İstrabon Antakya ve havalisine « Seleukis yani Selösit eli », yahut Tetrapolis « Dört şehir ülkesi » adını verir. « Selösit eli » denmesi, vaktile buraların idare merkezi olması dolayısiledir. « Dört şehir ülkesi » denmesi de, Antioçhia (= Antakya), Seleucia (Asi ırmağı ağzında) Laodicea (= Lâzkiye), Apamea (Asi ırmağı yukarı havzasında) gibi o devrin dört meşhur şehrini ihtiva ettiğinden ileri geldiğini yine İstrabon bize bildiriyor.

Coğrafî nahiyeler :

İstrabon'un coğrafi görüşü çok esaslıdır. Bugünün telâkkisine uygun olarak mıntakayı birtakım coğrafî nahiyelere ayırarak mütalea eder.

---

[1] G. Groskurd, Strabons Erdbeschreibung Berlin 1833, Almanca İstrabon tercümesi III üncü kısım sayfa: 237 - 243

1— *Orontes* (= Asi ırmağı) menbaını iç Suriyeden alır. Bir müddet yer altında akar, sonra tekrar meydana çıkar. Apamei civarından geçerek Antakya'ya gelir. Şehri kuşattıktan sonra Seleukia şehri yakınında denize dökülür. Sahilden Antakya'ya kadar ırmak üzerinde bir günde gidilir.

Istrabon, bu ırmağın eski adı başka olduğunu, Orontes körüsü dolayisiyle bu isim verildiğini kaydediyor. Aynı zamanda ekseri derin akan sular için söylenen bir efsaneyi tekrar etmektedir. Rivayete göre üzerine yıldırım düşen Typhon (bu bir ejderha idi) kaçarak kendisine bir kovuk aradı. Kıvrıla kıvrıla giderken yeri oydu. Böylece Ası yatağı meydana geldi. Başını soktuğu yerlerden kaynaklar çıktı, hatta bundan dolayı bu ırmağa önceleri Typhon denilirmiş.

2— Pieria (= Arsuz dağları) bu dağlık mıntaka geride Amanos'lara dayanır. Deniz cihetindeki etekleri üzerinde Seleukia ve Rosus (Arsus yakınında) şehirleri bulunur. Seleukia'nın mükemmel bir kalesi vardı. Irmağın ağzından 40 stad (takriben 7,5 kilometre) mesafede bulunuyordu.

3— *Antiocria* (= Antakya) şehri dört kısımdan müteşekkildir. Herbiri ayrı surlarla çevrilmiştir. Bunlardan birini Selefkus Nikator yaptırmış, kısa bir zaman evvel civarda kurulan Antigonia halkı da buraya yerleştirilmiş. Diğer kısımlarını halk ve hükümdarlar yaptırmıştır. Bu büyük şehir yalnız bu havalinin merkezi olmakla kalmadı, karalarda hüküm sürenler payıtahtlarını buraya kurdular. Dicle kenarındaki Seleukia, Mısırdaki İskenderiye büyüklükte burayı pek az geçermiş.

İstrabon'a göre Selösit'ler sülâlesi ile göçebe Triptolema'ların ahfadı buraya yerleştiler. Antakyalılar ecdadlarını takdis için civardaki Kasion dağlarına çıkarak bayram yaparlardı.

Istrabon Antakya'nın yerli halkını teşkil eden Triptolemalar hakkında rivayete müstenit bazı malûmat veriyor. Bunlar Tyros'da kayb olan İo'yu aramak üzere Kilikya'da dolaşıyorlardı. Bir kısmı Tarsus'u bina ettiler. Bir kısmı sahili takiben cenuba giderek Ası vadisine indiler. Burada tekrar ikiye ayrılmışdılar. Triptolema'nın oğlu Gordi babasını takib eden halkın bir kısmını kendi peşine takarak Gordyaia (Cizre havalisi) mıntakasısna gitti. Geri kalanların ahfadı Antakya'da yerleştiler. Antakya halkının aslen göçebe olması ve eski Türklerde olduğu gibi cedlerini takdis için her yıl dağa çıkarak bayram yapmaları hakkında verilen bu malûmat, üzerinde durulması icabeden mevzulardır.

Antakya'nın yakınında 40 stad (= 7,5 kilometre) mesade bulunan Dafne çok güzel bir yerdir. Etrafında sık yapraklı büyük ormanlar, gürpınarlar vardır. Ortasında mukaddes yerler, Apollon ve Artemis mabedleri bulunurdu.

4— Sahil boyunca gidilecek olursa *Ladicea* (= Lâzkiye) deniz kenarında güzel bir limanı, kara tarafında bereketli bağlar olan şirin bir şehirdir. Şehri çerçeveleyen dağlar tepelerine kadar bağlarla örtülüdür. İskenderiye şarap ihtiyacını buradan temin ederdi. Lâzkiyeden epi uzak bulunan tepeler bu taraftan hafif meyilli olduğu halde Şark cihetinde çok sarp ve diktir.

5— İç kısımda *Kirrestik yöresi* Kilisin Cenubuna düşer. Amanos Kommagen dağları (= Gaziantep dağları) eteklerinden Antakyaya kadar uzanır. Bu mıntakanın merkezi Gindaros (= Cenderis) kalesidir. Bundan başka Amanos dağları üzerinde Pagras (= Bilan'ın Cenubunda) kalesi bulunur. Aşağıda Arkantos (= Karasu), Orontes, Labotas (= Afrin) ırmaklarının suladığı Antakya ovası (= Amkova) uzanır.

6— *Apamea kalesi* Antakya'nın Cenubunda Kasion ve Anti Kasion dağları arasındadır. Burası pek muhafazalıdır. Orontes'e dökülen suların oyduğu çukur yerlerle çevrilmiştir. Sığır ve at sürüleri için emsalsiz çayırlar ve göller arasına bir yarım ada gibi sokulur. Bu müstahkem kale Orontes'in suladığı bereketli ovalara hâkimdir. Selösit'ler ve halefleri burada, büyük bir kısmı orduya aid olmak üzere, beşyüz fil bulunduruyordu. Ordunun muhasebe işlerini gören bir merkez bulunduğu gibi bir de hara vardı. Krallığın 30 bin kısrağı ve üçyüz aygırı burada besleniyordu. Ayni zamanda askeri talimler gösteren müesseseler de mevcuddu.

Apamela'nın bugünkü yeri kat'i suretle tesbit edilememiştir. Istrabon Apameia'nın şarkında ve cenubunda göçebelerin sakin olduğuna, bu mıntakanın buralarda bittiğine işaret etmektedir. Cisrussugur (= hudut köprüsü) mevkiine yakın bulunan bu saha, sonraki devirlerde de Arap ülkesinin şimal hududunu teşkil etmiştir.

ORTAZAMAN — TÜRK — İSLÂM DÜNYASINDA

NEHİR YOLLARI

Prof. A. METZ

Münakalât tekniği bakımından Halife idareleri ile orta zaman Avrupası arasındaki esas farkı su yollarının azlığı teşkil ediyordu. *Mukaddasî* (S. 19). Geniş saltanat dahilinde yalnız 12 adet sefâin seyrine salih nehir saymaktadır. (Oksus) Amoderya, (Yaksart) Siriderya, Seyhan, Ceyhan, Baradân, Sind, Aras, Nahr el-Malik ve Ahuvaz nehri [1].

Bu nehirlerden ne Küçük Asyaya âid olan üçü, ne Kafkasyaya âid olan ikisi ve ne de Hind hudud nehri [2] kelimenin dar mânâsiyle İslâm mıntakasına aiddirler; o halde Nilden başka yalnız Beynennehreyn tevabii olan Chûzistan ile beraber bir de aksayı şimali şarki iç seyrüsefer sistemi arzediyordu. Şimali Mezopotamya ise, hiç değilse her iki nehir üzerinde nakliyat hususunda pek müşkül şeraiti ortaya koyuyordu. Memleketi en iyi tanıyanlardan biri [3] "Siriderya Fergânah'da bir balıkçı kayığı bile olmadığını » söylüyor. Oksus ile Yaksart'ın su seviyesi ve yatağı daima değişmekte ve çok kuvvetli bulunduğundan Yaksarttaki Rus nakliyatı tatil edildiği gibi Amoderya üzerinde ise bu nakliyat büyük güçlükle devam ettiri-

---

[1] Istachrî (S. 99) kendi maksatı re'si olan Persis de «üzerlerine bırakıldığı takdirde gemileri taşıyabilen» on bir büyük nehirden bahsediyorsada hakikatta hakikî surette münakale yapan nehirlerin adedi Mukaddesinin ifadesine tamamile uygundur. Hindukusch ile diğer Hind Efgan dağlarından kaynağını alan Hilmend Efgan nehri yalnız suların yükseldiği zamanlarda gemilerin işlemesine müsaitti (*İbni Hauqal*, S. 301)*Strabo* (XV, 1) Yordan - (Şeria) nehrinin Finikeliler zamanında akıntıya karşı gemiler tarafından geçildiğinden bahsetmektedir. Bu keyfiyet bugün de olduğu gibi orta zamanda da vakî değildi, yalnız küçük gemiler bahrilutta Zoar Jericho arasında şerianın alt kısmının diğer mıntakaları arasında işlemekte idiler (*Edrisi* ed. Brandel, S. 4.)

[2] Keşmirlilerin Mansûrah'ya kadar seyyahat için yetmiş güne ihtiyaçları vardı. Bunlar Sind'den aşağıya seyyahat ederlerdi ki bu nehrin âzamî yükselmesi zamanı Fırat ve Dicle sularının yükselmesi zamanına tesadüf eder. Bunlar *Cosus* k klerini torbalara doldurduktan sonra (her bir torbaya 350 - 400 kilo) torbaları derilere sararlar, bu derilere su geçmemek üzere katran sürerler ve nihayet torbaları ikişer ikişer ayırarak birbirlerine bağlarlar ve böylece üstünde ayakta duracak veya oturabilecek bir hale getirirlerdi. Bu suretle *Cosus* kökleri ıslanmadan 47 günde Mansûrah limanına gelirler (*Merv. de l'İnde* S. 104)

[3] V. Middendorf, *Mémoires de l'Academie de St. Petersbourg* VIII, Bd. 29. S. 189.

lebilmektedir. Kilif'deki akıntının hızlılığı (nehrin orta cereyanı) suların yükselmesi halinde hafif gemilerden hiç birisi tarafından geçilmeye katiyen mani olacak bir şiddettedir [4]. Akıntının bu intizamsızlığı ve birçok kum adacıklarının devamlı olarak yer değiştirmesi yüzünden Oksus nehrinin her iki sahilinde Bağdad veya Vâsıt gibi hiçbir şehir inşa edilememekte idi; yalnız biraz evvel bahsettiğimiz Kilif burada bir istisna teşkil ediyor [5]. Nehir ayakları ile baş kanallar üzerinde ise her yerde nakliyat yapılmakta idi [6]. Üzerinde nakliyat yapılması tasavvur edilen göller katiyen mevcud değildi; halbuki mevzuubahs olabilecek nehirlerin en büyüğü olan Rumiye gölü, meselâ Konstans gölünden on kere, Bahrı Lût'tan iki kere daha büyüktür. Göllerden istifade edilmediğinden Suriye, Arabistan ve bütün Irak gemi nakliyatından uzak geniş sahalar halinde kalıyorlardı. Bugün olduğu gibi orta zamanda da bu husus hiç de bahse mevzu teşkil etmemişti. Buna mukabil, Babilin nehir sularının vaziyeti emsalsiz derecede müsaid bulunuyordu: Fırat, Dicleden biraz daha yüksekte bulunduğu için kanalları üzerinde gemiler şarka doğru kolayca kayabiliyorlar ve garba gitmek için de pek o kadar müşkülât çekmiyorlardı; bu vaziyetten 4/10 uncu asırda da ehemmiyetlice istifade edilmişti. Pek çok türlü nakil vasıtaları — ki bunun ufak bir listesini (ed. Mez. S. 107) Abulqâsım verdiği gibi, 4/10 uncu asırda da *tayyar* ve *hadîdî* gibi nakil vasıtaları (cemi *hadîdiyyât)* vardı ve bu sonuncusu meselâ Babil Prensinin kapışında beklemekte idi[7]— İrakta dolaşıyordu; gemicilerin gürültüsü su terazilerinin çıkardıkları gıcırtılara karışarak memleketin kültürüne aid karakteristik bir mahiyet veriyordu. "Diclede bir *tayyar* üstünde seyahat etmek ve gemicilerin feryadlarını işitmek bence bütün Suriyeye hâkim olmaktan çok daha iyidir,, sözünü söyliyen *İbni Râ'ik* [8] memleket hasretini ölümüyle ödemişti. Fırat — Samosata'dan itibaren sefere salihti — Suriye ile Bağdad arasındaki münakalâta hizmet ediyordu; fakat eşhas kanallar üzerinde münakaleye iltifat etmiyorlardı. Kibar bir zat Şamdan Gisr Manbiğ tarikiyle Fırat üzerinden hükümet merkezine seyahat eder; er-Rahaba'da, sonra Hît'de ve daha sonra nihayet Anbâr'da ona yetişilir ve orada atlara binilirdi [9]. Anbâr'ın, süratli nakliyat hususunda onun pek yakınında bulunan bugünkü Felûğâh'nın yaptığı rolü oynamakta olduğu görülüyor. Orada bugün de olduğu gibi Fırat üstünde bir iskele vardı [10]; Bağdaddan mesafesi on iki fersenk idi [11]. Fırattan Bağdada giden kanal da oradan ayrılırdı [12]. Fıratın akışı o za-

[4] V. Schwarz, *Turkestan*, S. 425.
[5] *Muq.*, S. 291.
[6] İstachri, S. 301 ff.
[7] *Misk* - VI, 44, 57, 111 -
[8] *Tallquist*, S. 29.
[9] *Wus.*, S. 310.
[10] Meselâ 4. asır için: *İbn al - Athir* VIII, 125.
[11] *İbn Chordâdbeh*, S. 72.
[12] Abulfeda, *Geographie*, S. 52. Anbâr civarında al - Falûğah, adındaki bir çiflikte Nahr' Isa kola ayrılır.

manlar bilhassa yukarı kısmında bugünkünden farklı idi: Yalnız Hadilhah değil, Ânah ve Alosah da adalar üzerinde kâin idiler [13].

Fırat üzerinde nakledilen eşyanın mühimmini Ermenistan dağlarından getirtilen yapı kerestesi ile Suriyeden getirtilen zeytinyağı teşkil ediyordu ki sallar üzerinde akıntı istikametinde nakledilirdi; bu eşyalardan başka *Herodot* ve *Livius* taraflarından Akdeniz gemileri olarak zikredilen *Kerkûrlar* üzerinde nakledilen nar ağacı odunları memleket ortasından nakledilirdi. Bu ağaçlar aune (yani bir metreden biraz fazla) fransız endazesi ile 16-20 endaze boyunda olurdu [14]. En feyizli kanal hayatı eski müverrihlerin sefere salih 120 bin deresinden bahsettikleri Basra civarında inkişaf etmişti. 120 bin rakkamını bidayette mübalegalı telâkki eden İbni Haukal orada bir ok menzili mesafede birçok dere gördükten sonra mübalega telakki ettiği şeyi mümkün görmüştü. Şehirden itibaren iki günlük seyahat müddetince denize kadar ardı kesilmeden kanallar ve hurma ormancıkları tevâli ediyordu ki villâlar ve pek çok eğlence mahalleri de bu arada mevcud bulunurdu. Bu su mecralarının çoğu tuzlu su olup cezir esnasında Basra kanallarının çoğunun suyyu boşalıyordu [15]. Dicle üstünde de nakliyat yolunda idi; Musul üstünden gelen Ermeni eşyası ayrıca Bağdadı kendi mutedil iklimine mahsus sebze ve meyvalarla besliyordu [16]. Hattâ şimalden hacılar bile su yolundan istifade ediyorlardı; 348/959 yılında on büyük kayık (Zaurak) içinde Musul'dan gelen 1000 hacı boğulmuştu [17]. Bağdad ise bir nevi Venedik idi: "Bağdad ahalisi gemi ile gelip giderlerdi; Bağdad eşyasının üçte ikisi nehirlerde yatard„ [18]. Yük gemileri birçok pazarlarda sahile yanaşırlar ve dar sokaklar her lahze yüksek dıvarlı kemerler halinde suyun üstünde yükselirdi. 4/10 uncu asır başında eşhas ve şehir eşyasını nakl için otuz bin kayık sayılmıştı; kayıkçı esnafı günde 90 bin dirhem gelirin vergisini veriyorlardı. Bu umumi mahiyette kayıkların isimleri ve şekilleri bugünkü yuvarlak *Guffah*'lara benzemiyordu; bunlara *Sumairijjât* yani Sumer gemileri deniliyordu » [19].

Yekûn doğru görmüyor; hattâ bugün bile bir kayıkçı (*Kuffaği*) günde ekseriya bir *mecidiye* (4-5 dirhem) kazaniyor [20]. Saray yalnızca gemicilerine 500 dinar sarfediyordu [21]. Bundan başka birçok diğer nakil vasıtaları da mevcuddu; rahatını seven Bağdadlının eşeği ahırda ve *tajjar*'ı nehirdedir. Yüksek ve kibar muhitin münakalâtı ekseriya su yolları üstündedir. Halife Emin donanma ve eğlence seferleri için 200/800 tarihi etrafında

[13] *Mas.* III, 40; burada Taûsah deniyorki yanlıştır.

[14] *Wuz.*, S. 257.

[15] *İbn Hauqal.*, S. 158

[16] *Muq.*, S. 138.

[17] *Misk.*, VI, 234.

[18] *Muq.*, S. 124.

[19] Sâbuştî, *Kit. ed - dijârât*, fol. 17 a, 26 b, *Kit Bagdâd*, ed. Slamon, fol. 36 b: sumairijjat ma'barânijjât.

[20] *Maschriq*, IV, 992.

[21] *Wuz.*, S 19.

6 yangın gemisini *harrâqât* arslan, fil, kartal, at, Yunus balığı ve yılan şeklinde olmak üzere yaptırtmıştı [22]. 333/944 senesinde Halifenin resmî *tajjar'i* Ceylân adını taşımıştı [23]. Halife *al-Râdi*'nin cesedi 329/941 de sandal içinde mezarına götürülmüştü [24]. 345/956 senesinde büyük Deylem isyanını bastırdıktan sonra *Mu'izzeddaulah* kayığı ile ve esir edilen asîlerin rüesası arkadan gelmek üzere şehirden geçmişti; halk sahilde bulunuyor hükümdarı takdis ve asileri tel'in ediyordu [25]. 364/974 de Emir *Adudeddaulah* ile Halife Bağdad nehri üstünde buluştular « halk hemen tamamile kayık ve sandallarda bulunuyordu; o kadar çok sandal vardı ki kayıklar üstünde bir kıyıdan diğerine geçmek mümkün olabilecekti » [26]. 377/987 de Emir *Şarafeddaulah* Halifenin tac giyme alayına gittiği zaman Dicle kıyılarında çadırlar kurulmuş ve evler nehrin her iki kıyısında çok güzel bir şekilde süslenmişti [27].

Bir sahilden diğerine geçmek için Bağdad iskelelerinin Şark kısımlarında iki müteharrik duba *zanbarijjat* takılı bulunur ve istenildiği zaman çözülebilirdi [28]. Hattâ vâsıt iskelesinin her iki tarafında geçid yerleri vardı [29]. Gemilerin Dicleden karaya çekilmesi için büsbütün hususî bir metod takib edilirdi. Uzun bir halat sahilde akıntı yukarı bir yere bağlanır, gemiciler geminin üstünde oldukları halde esas halata bağlanmış olan bir ilmiği [30] omuzlarının üstünde tutarak tıpkı Asurî resimlerinde gördüğümüz karada ağır yükleri çekmek için kullandıkları bir usul veçhile - çekerlerdi; öndekiler tekrar ve tekrar arkadan kavrarlar ve bütün halat güvertenin üstünde güzelce çöreklenineeye kadar ameliyata devam ederlerdi. Bu iş müddetince kayıkçılar şarkı söylemekten hâli kalmazlardı.

Samerra ile Bağdad arasındaki 'Alth şehirciğinde *al-Abvâb* (yani kapı) tesmiye olunan müşkil bir geçid vardı ki nehir burada kayalar arasına oyulmuş bir yardan aşağı akıp giderdi. Gemiler burada çapalarını atarlar ve para ile bir kılavuz *(Hâdi)* tutarlardı[31]. Bu kılavuz oradan geçinceye kadar dümeni elinden bırakmıyarak gemiyi sevk ve idare ederdi. Cenubî Babil'de ise bütün Arablrın hâkimiyeti devrinde Dicle'deki nakliyata âriza veren en büyük bir müşkil vardı: Vâsıt ile Basra arasında Dicle ikiye bölünerek bataklık (Bata 'ih) bir sahaya girdiğinden dolayı eşya yükleri küçük kayıklar vasıtsile aktarma edilirdi. Bu sahada « sazlı bir takım su yolları vardı ki kayıklar sazların üstünden kaydırılırdı; arasıra sazdan hali sulu

[22] *Tab.*, III, 952 f. muasır şair Abû Nuwâs'ın bir şiiri ile bunu işhat etmektedir.

[23] *Mas.* VIII, 377.

[24] *Kit. al-'ujun Wal-hadâ'iq* III, Berlin, fol. 183 b.

[25] *Misk.* VI, 218.

[26] *İbn al-Athir* VIII, 477.

[27] *İbn-al Ĝauzî*, Berlin, fol. 125 a.

[28] İbn Abî Usaibi'ah I, 179; gildemeister, NGGW 1882, S. 439.

[29] *Muq.*, S. 118.

[30] *Qamâjâ, Abulqâsim*, S. 108; lugat kitaplarında yok.

[31] Sâbuştî, *Kit. ad-dijârât*, fol. 38 b.

yerler meydana çıkardı » bu sazlık yollarda sazdan kulubeler yapılmıştı; beş kişilik olan bu kulubeler batak yerdeki nakliyatı temin için yaptırılmıştı. Bu bekçi kulübeler müthiş sivri sineklerden korunmak için penceresiz birnevi yuvarlak tepe şeklinde inşa edilirdi [32].

Karakol tertibatına rağmen Babil Bağdadın alt taraflarında bütün asır devamınca emin olmaktan uzak kaldı. Hırsızlar başlıca Kürdlerdi; 328/940 senesinde Emir *Beğkem* bile Vâsıt'ta avlanırken Kürd hırsızlar tarafından öldürülmüştü [33]. Hacıların Kürdler tarafından baskına uğraması *Chavârezmî*'de âdeta mesel olarak kullanılmaktadır [34]. Daha sonraları 4/10. uncu asırda bilhassa *İbn Mardan* adlı bir Kürd serkerdesinden bahsediliyordu; bu serkerde gemileri kollar ve ekseriya bir kervan (*Kâr*) halinde bulunmalarına rağmen gemileri çapul ederek zengin ganimetle dönerdi [35].

4/10 uncu asırda yaşamış diğer meşhur haydudlar reisi *İbn Hamdû*'ı ise Bağdad ile Vâsıt arasında haydudluk ederlerdi. Birnevi romantik Çakırcalı olan bu serkerde fakirlere karşı kahraman ve asîl davranır zenginleri ise kapana kıstırırdı [36]. Bu haydudun müreffeh hayatı dillere destan olmuştu [37]. Bataklıkların diğer bir serkerdesi de bir aralık siyasî ehemmiyet almış olan *İmrân ibn Şahûn* idi: maiyetine tahsisat verilmesini devlet memurlarından taleb edecek kadar cüretini arttırmış ve hattâ kudretli Emir *Mu'izzeddaulah*'nın veziri *Muhallabî*'yi mağlûb ettiğinden Emir için bu serkerdeyi 339/950 de bataklık havaliye vali nasbetmekten başka yapacak bir iş kalmamıştı [38].

Korsanlar bir defa pek mühim ve ümeradan müteşekkil bir kafileye baskın yapmıştı. Yüksek bir zata ulaşabilmek için nehir aşağı hareket eden bu kafile de vezirden başka Alevi rüesasından *er-Ridâ* ile *el-Murtadâ* da bulunuyordu. Haydudlar onlara *Harrâqat* dedikleri kayıklarında yakaladılar ve şöyle haykırdılar : « Orospu karılarınızla dışarı çıkınız ! ». Bu söz seyahatte beraber olan Halifenin kâtibine şu nükteyi savurmaya sebeb olmuştu : « Görülüyor ki onlar bizi gözlemişler; yoksa nasıl olur da karılarımızın orospu olduğunu bile bilirler ? » [39].

Memleket dahilindeki resmî haydudlar sular üstündeki ticaret nakliyatına daha büyük zararlar yapıyorlardı; bilhassa Halep'deki Hamdaniler Şovaleresk hareket yanında işidilmemiş derecede çılgınca bir vergi siyaseti tatbik ediyorlardı. Bu hanedânın en şöhretli hükümdarlarından olan *Saifeddaulah* Suriyenin başlıca iç limanı olan Fırat dirseğinde kâin Bâlis'i

---

[32] *İbn Roşteh*, S. 185.
[33] *Jahija b. Sa'id*, fol. 85 a.
[34] *Rasâ'il*, S. 79
[35] İbn al - Haǧǧâǧ, *Divan*, London fol. 170 a; X, S. 218; *Kit. al - faraǧ* 11, 107.
[36] et - Tanûchî, *al - faraǧ ba'd eş - şiddah* 11, S. 108.
[37] Tha'âlibî, *Umad el - mensûb*, ZDMG VIII, S. 306.
[38] *Misk.* VI. 171 ff.; *bn al - Athir* VIII, 362, 368 f.
[39] Yâq. *İrşâd* I, S. 235.

ağır transit vergisi tatbik etmek suretile tamamile mehvetmiş idi; hububat dolu gemilerini ve zeytinyağ yüklü sallarını, bu limana getiren tâcirlerden birkaç aylık kısa bir zaman zarfında bir milyon dinara yakın bir para tarhetmek suretile perişan etmişti [40]. Bu dahilî gümrük resmi muâmelâtı Babil'de de eksik değildi. Bağdad ile Basra arasında hükûmet 300/912 senesinde iki yerde vergi tarhetmişti [41]; gece nehir gümrük memurları tarafından kapatılırdı. « Diclenin her iki tarafında ikişer gemi birbirine bağlanarak sahile tesbit edilir ve sonra su üstüne gerilen halatların her iki ucları gemilere bağlanırdı ki böylece geceleyin geçmek mümkün olamazdı » [42].

4/10 uncu asırda Nil üzerindeki nakliyat o kadar çoğalmıştı ki *Mukaddasi* eski Kahire iskelesinde demir atmış veya önünden gelip geçen gemilerin mikdarı karşısında şaşırıp kalmıştı. « Bana bir Mısırlı sormuştu : Memleketin neresi ? Kudüslüyüm ! Sözüne devam etti: o büyük bir şehirdir, fakat Allah sana kuvvet versin ! Buradan uzak memleketlere ve köylere giden bütün gemiler Kudüse gelirlerse, bütün ahalisini eşyasını, alât ve edevâtını, taşlarını ve evlerin kerestelerini taşırlar; öyle ki « burada da bir şehir varmış » terânesi dillerde dolaşmağa başlar! [43]. Nil üzerinde fasılasız devam eden gemi nakliyatının bittiği yer Mısır'ın bittiği yerdi [44]. Asuân Sudan için büyük bir antrepo yeri idi; ticaret yapanlar Nubi'ye kadar hulûl etmiş olan Mısırlılar değil, -çünkü ticaret Nil vadisinde yaşayan ahali için esaslı meşgale teşkil etmiyordu- belki Nubi'ye nisbeti olan Sudanlı tâcirlerdi ki şelâlenin menba tarafında eşyalarını Nilden çıkardıktan sonra develer ile on iki gün nehrin yanında karadan ilerlerdi [45]. İki şelâleniin Cenubundaki mıntaka bütün yabancılar için kat'î bir şekilde kapalı tutulurdu; bu, eski Mısır tarihindenbri tatbik edilegelen bir tedbirdi.

Almancadan çeviren : Cemal Köprülü

---

[40] *İbn Hauqal*, S. 119.
[41] *İbn Rosteh*, S. 184.
[42] *İbn Rosteh*, S. 185.
[43] *Muq.*, S. 198.
[44] *Mas.* III, 40; 'Abdullâh b. Sulaim (Maqrîzî'de 4/10 asrın sonunda); bak: Marquart, *Die Beninsammlung*, S. CCXLIX).
[45] *Edrisî*, S. 20/21

KÖY ÖĞRETMEN VE EĞİTMENİ YETİŞTİRME İŞİ

I — KÖY OKULLARIMIZIN DURUMU ve KÖYLERİMİZİN HUSUSİYETLERİ

Nüfusumuzun en az % 10 unu mecburi ilköğretim yaşındaki çocuklar teşkil ettiği için, bu yaşlardaki çocukların sayısı 1.700.000 i geçer. 1934-35 ders yılı istatistiklerine göre, ilk okula devam edebilen çocuklar 567.686 dır. Bu hesaba göre, bir milyon ikiyüz binden fazla çocuk, henüz okula devam etmemektedir.

Şehirlerimizdeki ilk okullarda 6851 öğretmen 254.517 talebe; köylerimizde de 6786 öğretmen, 313.169 talebe okutmaktadır. Nüfusumuzun tahminen % 75 i köylerde oturmaktadır. Bu hesaba göre köylerde okutulamıyan çocukların miktarı, bir milyona yaklaşmakta, şehirlerde ise 170 bini geçmektedir. Görülüyor ki, ilk okula devam edemiyen çocuklar, en çok köylerde bulunmaktadır.

Şehirlerdeki çocukları okutmak işi nisbeten kolaydır. Çünki onlar oldukça toplu bir halde bir aradadırlar. Şehirlerin bugünkü öğretmen kadrosuna daha en çok 3500 öğretmen ilâve edilebildiği gün, şehir ve kasabalarda mecburî tahsil yaşındaki çocuklardan okutulamıyan hiç kalmıyacaktır.

Köylerin durumu büsbütün başka bir karakter göstermektedir. Şöyle ki:

I. 16.052 köyümüzün her birinde nüfus, 150 den azdır.
II. 16.305 köyümüzün her birinde nüfus, 151-400 arasındadır.
III. 5.505 köyümüzün her birinde nüfus, 401-800 arasındadır.
IV. 1.427 köyümüzün her birinde nüfus, 801-1200 arasındadır.
V. 514 köyümüzün her birinde nüfus, 1200 den fazladır.

39.803 Köyler yekûnu

Köyler nüfusu son sayıma göre incelenecek olursa daha enteresan tablolarla karşılaşılır.

1935 nüfus sayımına göre Ankara İli köylerinin nüfus durumu şöyle bir tablo göstermektedir :

1136 köyün 99 unun nüfusu 100 den az
1136 köyün 294 unun nüfusu 100-200 arasında
1136 kyyün 294 ünün nüfuşu 200-300 arasında
1136 köyün 207 sinin nüfusu 300-400 arasında
1136 köyün 240 ının nüfusu 400-800 arasında
1136 elli üçünün nüfusu 800 den fazladır.

Nüfusları 150 den ve 400 den az olan köylerde üç veya beş sınıflı ilk-

okulun bütün sınıflarına devam edecek talebe sayısı nüfusun % 10 hesabile 15-40 arasında olacaktır. Bunlar üç veya beş sınıfa ayrılınca bir sınıfın talebe mevcudu 3-10 arasında kalacaktır. Okul ve sınıflardaki talebe sayısının azlığı karşısında, bilhassa nüfusları az, fakat adetleri 32.000 i geçen köylerimiz için, hususî ve pratik tedbirler arayıp bulmak, bu tip köylerimizde de okuma-yazma bilenlerin sayılarını çoğaltmak zarureti olduğu derhal anlaşılır.

Oyun ve beden hareketleri

Köy kültür ve iş hayatının inkişafı için tedbirler aranırken sadece köylerin nüfus sayılarını gözden geçirmek maksada kifayet etmez. Köyün, köylünün ve köy çocuğunun bariz vasıflarını ve ihtiyaçlarını, köy hayatının ve kültürünün yükseltilmesinde rol alacak elemanın karekterini ve miktarını da bilmek lâzımdır. Onun için aşağıda bu noktalar kısaca izah edilerek tebarüz ettirilmiştir :

1. Dünyanın her tarafında olduğu gibi, bizde de köylü sert ve oldukça muhafazakâr tabiatlıdır. Umumiyetle yurduna bağlıdır. Ruhî hayat itibarile kendi içine kapanmış haldedir. Bütün ömrünü tabiat ve onun hâdiseleri içinde işle, meşguliyetlerle geçirir. Tabiata aid bilgi ve müşahedeleri zengin ve kuvvetlidir.

Sosyal, kültürel hayatı bakımından çok eski devirlerin tesirlerinden tamamen kurtulamamıştır. Kendine zarar verici hernevi hâdise ve tesirlerle, tek başına mücadele ederek bunlara mukavemet etmeğe çalışır. Modern

hayatın, bilhassa tekniğin, kökünden değişen iş şekillerinin ve müesseselerinin, ezici cereyanları karşısında gün geçtikçe mukavemet kudreti azalmakta, köylüye mahsus şahsiyet ve renkler kaybolmaktadır. Kendisini takiben gelen neslin de çoğu tıpkı kendisi gibi terbiye görmektedir.

Köy çocuğunun hayatı, etrafı çevrilmiş dar bir muhit içinde geçer. O bu muhit içinde, önce saptanmış kendi amaçlarına doğru oldukça emin adımlarla ilerler, fakat bu muhitin dışına çıkınca korunulmıyacak olursa şaşkın ve ümitsiz bir halde kalır.

Köy çocuğunu, birinci derecede ve devamlı bir surette aile ve muhit terbiye eder. Köyde çocuk, hayvan, tarla, sapan gibi bir iş elemanıdır. Onun için çocuklar, küçük yaştan itibaren fasılasız denilecek bir şekilde iş başındadırlar. Köy hususiyetleri ve ihtiyaçları onların bu şekilde terbiye görmelerini âdeta emreder.

2. Bu realiteler karşısında bugünkü köy okulu; tedris edilen maddeler, tedris şekilleri, tahsil müddeti bakımlarından, henüz bizim köylerimizin ihtiyaçlarına ve hususiyetlerine göre organize edilmemiştir. Bu itibarla o-

Kurs talebelerinden bir grup

Çiftçilik dersi.

kul; köylü çocuğuna hayatta işine yarayarak beceri ve bilgileri tam olarak vermemektedir. Bu hata şüphesiz programların karakterinden, öğretmenlerimizi yetiştirme tarzından, köy terbiyesinde takib edilen metotların ve amaçların isabetsizliğinden ileri gelmektedir. Onun için « Köy okulu » mevzuu etrafında; uzun müddet, realiteye müstenit, ileri pedagojik mutearifelere uygun, ulusal kıymetleri yaratacak ve besliyecek mahiyette, tecrübelere dayanan bir mesaiye lüzum olduğu anlaşılmaktadır. Nazarî ve iskolâstik pedagojiden çıkarılacak temelsiz, mugalatalı hukümlerle bu büyük işi halletmeğe imkân yoktur.

3. Öğretmen okullarımızdan her yıl 700 e yakın genç öğretmen çıkmaktadır. Buna mukabil meslekten her sene muhtelif sebeblerle vasatî olarak

500 öğretmen ayrılmaktadır. Bu hesaba göre İlk okulların öğretmen kadrosu yılda en çok 200 kişi olarak artmaktadır. Bu tarzdaki ağır ve yavaş öğretmen artışile talebe sayısının artışı arasında dikkati çekici, makûs bir fark vardır. 1934-35 ders yılında resmî ilk okullarımızın talebe sayısı 627.253 iken 1935-36 ders yılında 50.000 den fazla artarak 680.650 ye çıkmıştır. Halbuki öğretmen sayısı bununla mütenasip olarak normal şekilde yükseltilememiştir. Talebe artışına karşı yarım gün veya çifte tedrisat tedbirleri gibi, en son ve muvakkat çarelere baş vurulmaktadır. Önümüzdeki yıllarda okula baş vuracak talebenin okutulması işi; Ulusal, büyük problemlerden biridir. Buna aid tedbirlerin de birkaç yıl önce alınması gerekli ve zarurîdir.

Yukarıda bariz vasıfları kısaca izah edilen 40.000 e yakın köyümüzün bugün ancak 5.000 inde öğretmen ve okul vardır. Okulsuz ve öğretmensiz 35.000 köy için, köye hakikaten faydalı olabilecek, orada kalacak birer öğretmen olsun yetiştirip kısa bir zaman içinde gönderebilmek işi, halli en çetin ulusal meselelerimizdendir.

Kültür Bakanlığı köy okulları işi etrafında çalışmalarına başlarken bu realiteleri göz önünde bulundurmuş ve bu mevzu hakkında köyle ilgili bakanlıkların ve meslek adamlarının fikirlerini ve mütalealarını almış ve köylerde tetkikler yaptırmıştır. Ondan sonra köy okulları için bizim ihtiyaçlarımıza göre müfredat programı hazırlanmasına, kitaplar yazdırmağa, köyler için yeni tipte öğretmen ve eğitmen yetiştirilmesine geçmiştir. Bu önemli işlerin hepsini evvelâ tecrübe etmek, ondan sonra teşmil ederek tatbikat sahasına nakletmek, prensip olarak kabul edilmiştir. Herbiri henüz tecrübe mahiyetinde olan bu işlerin mahiyetleri aşağıda ana çizgileri ile izah edilmiştir,

Açık havada ders tatbikatı

Harman makinesi dersi

II — Köy okulu müfredat programı taslağının bariz vasıfları.

1. Yukarıda izah edilen sebebler; köy okullarımız için köyde hayatla-

rının sonuna kadar kalarak vazife görecek; yeni tip öğretmenleri kısa bir zaman zarfında yetiştirmek lüzum ve zaruretini anlatmışlardır. Onun için askerlik vazifesini muvaffakıyetle başarmış, okuma-yazma, amelî hesap bilen köylü gençleri kursa tabi tutarak, köye göre öğretmen ve eğitmen yetiştirmek işine girişilmiştir. İşte yeni köy okulları program taslağı da bu tip öğretmenlerin tatbik edecekleri bir program olarak hazırlanmıştır.

2. Köy çocuğu küçük yaştan itibaren ailesi için lüzumlu bir iş unsurudur. Onun için köy okulunun günlük tedrisat müddeti, şehrin okulunda olduğu gibi, günün bütün zamanlarında devam edecek olursa, çocukların bir çoğu okula gelmemekte, okul yerine işe gitmektedirler. Yeni program bu bakımdan eski programdan çok farklıdır. Bu programa göre dersler mahallî şartlara ve mevsimlere göre ya öğleden önce, veya güneş batmadan bitmek üzere, öğleden sonra okutulacaktır. Yeni programa göre okulda hergün 40 ar dakika devam eden (3) dersle, tam bir saat devam eden bir saatlık ziraat işi vardır.

3. Yeni program taslağına göre üç yıllık köy okulunun birinci sınıfına (9-10) yaşındaki çocuklar birden ve bir arada olarak alınacaktır. Bunlar üçüncü sınıfı bitirdikten, yani okula girdiklerinden üç sene sonra, yeniden birinci sınıfa ayni yaşta çocuklar kabul edileceklerdir.

4. Yeni programa göre üç yıllık köy okuluna devam edecek talebeye, okuma-yazma, hesap, yurd ve yaşama bilgisi dersleri okutulacak ve ziraat işleri gösterilecektir. Derslerin müfredatı; bir köylü vatandaşa kazandırılması lâzımgelen en esaslı bilgi ve beceriler, okula devam edecek çocukların yaşları, görgüleri, bu dersleri okutacak öğretmenin seviyesi göz önünde

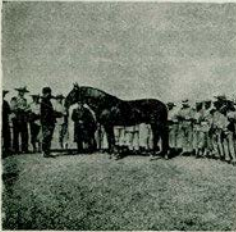

Sütcülük dersi

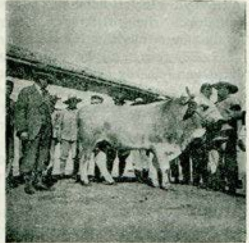

Koyunculuk dersi

tutularak saptanmıştır. Köy çocuğunun muhitinden, tabiattan kendi kendine esasen öğrendiği bilgiler programa konmamıştır.

Atçılık dersi

Sığırcılık dersi

III — Köy okulları program taslağına göre hazırlanmış kitaplar 1. Okuma kitabı, 2. Yurt ve yaşama bilgisi kitabı, 3. Hesap kitabı.

Programa göre kitaplar yazılırken şu esaslar göz önünde bulundu - rulmuştur :

1. Kitaplara; çocuğun bulunduğu muhitte tabiata, eşya ve insanlara ve bunlarla ilgili işlere aid bol resimler konarak öğretmenin vazifesi kolay - laştırılmıştır.

2. Köy çocuğunun ifade şekli göz önünde bulundurulmuş, kitaplarda da buna inkişaf ve tekâmül ettirmeğe yarayacak, çocuğa yabancı gelmiyecek bir ifade tarzı kullanılmıştır.

3. Hesap ve yurd bilgisi kitaplarında, çocuğa öğretilmesi lâzımgelen noktaları iyice belletmek maksadile tekrarlara sık sık yer verilmiştir.

4. Çocukların bir mevzuu anlamaksızın ezberlememeleri için, hemen her mevzuun başına veya sonuna, çocukların kendi kendilerine yapacakları iş ve müşahede vazifeleri konulmuştur.

5. Köy çocuklarının anlamakta sıkıntı çektikleri tecrübelerle saptanan mevzular, hikâye şekline sokularak yazılmıştır.

6. Çocukların kahramanlık, doğruluk, iyilik, yardım, cesaret gibi itiyatları edinmelerini telkine yarayacak mevzular, onlara yakın muhitlerde cereyan eden vakalar şekline getirilerek yazılmıştır.

7. Bu kitaplar vasıtasile çocuğun (annesi, babası, kardeşleri gibi)

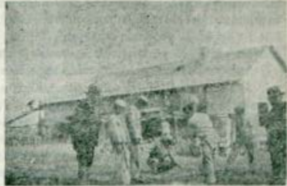
evinde bulunan, okula devam etmemiş olan yetişkinlere de yeni sosyal ve ulusal bilgileri götürebilmesi düşünülerek bazı mevzuların yazıları ve resimleri buna göre hazırlanmıştır.

8. Kitapların yazılarında ve resimlerinde fırsat düştükçe eski rejimle Cümhuriyet rejiminin mukayeseleri yapılmış ve Cümhuriyetin getirdiği iyi ve güzel şeyler çocukların anlayabilecekleri bir tarzda yazılmıştır. Bu yazılar mukayeseli resim ve grafiklerle takviye de edilmişlerdir.

9. Kitaplara konulan bütün yazılar ve resimler, köy çocuklarına, yetişkin köylülere, okunarak ve gösterilerek, onların üzerlerinde bıraktıkları tesirler ölçülerek seçilmişlerdir.

Tohum ekme

İnşaât işleri : Bir dersaneli okul binası

10. Bu kitaplar bastırılmazdan evvel, köy öğretmeni yetiştirilmek üzere Eskişehir - Çifteler çiftliğinde açılan kursta ders gösteren öğretmenlerin ve öğretmen namzetlerinin ve ders tatbikatı için toplanan çocukların ellerine verilerek ayrıca tecrübe edilmişlerdir. Bu tecrübelerden alınan sonuçlara göre de yazılar ve resimler üzerinde lâzımgelen tashihler yapılmıştır.

VI — Eskişehir - Çifteler çiftliğinde açılan köy öğretmenleri kursu.

Köylerimizin hareketleri, öğretmen ihtiyaçları, köylere kısa bir zaman içinde öğretmen bulunup göndermek zarureti yukardaki satırlar okununca anlaşılmaktadır. Muhtelif sebebler dolayısile öğretmen okullarımızın talebe sayısı bu ihtiyacı karşılıyabilecek bir şekilde artırılamamaktadır. Fevkalâde birtakım tedbirlere baş vurularak nisbî bir artış elde edilse bile, bugünkü öğretmen okullarından çıkacaklar köylerde, uzun müddet köylüye faydalı olarak kalamamaktadırlar. Hususî İdarelerin malî tâkatleri de öğretmen maaşları yekûnunun artmasına müsaid bir halde değildir. Bu durum karşısında bilhassa köylere öğretmen yetiştirmek için şimdiye kadar baş vurulan klâsik tedbirlerden ayrı, birçok yeni çareler aramak zarureti vardır. Kültür Bakanlığının bulduğu bu çarelerden biri şudur :

Askerlik vazifesini muvaffakıyetle bitirerek her yıl köylerine dönen ve hayatlarının sonuna kadar köylerinde kalan okuma, yazma, ameli hesap bilen, yeni bir dünya görüş ve telâkkisi olan, bir çokları da İlkokul mezunu bulunan binlerce köylü vatandaşlarımız vardır. Bunların en müsteidleri köy için öğretmen ve eğitmen olarak forme edilecek olurlarsa, köy hayatının ve kültürünün inkişaf ettirilmesinde faâl rol alabilirler. Bu evsaftaki köylü gençler bakımından Kayseri, Yozgat, Çorum ve Eskişehir köylerinde Bakanlıkça yaptırılan incelemeler, müsbet sonuçlar vermişlerdir. İncelemeler sonunda görülmüştür ki, köylerde bu tip eleman var ve onlar kendiliklerinden Bakanlığın tasarladığına yakın bir okuma yazma faaliyetine kılavuzluk etmeğe yer yer ve okulu olmıyan köylerde başlamışlar bile.. İncelemeler, böyle müsbet sonuçlar verince, Kültür Bakanlığı Tarım Bakanlığı ile işbirliği yaparak, Eskişehir İlinin Çifteler çiftliğinde köy öğretmen ve eğitmeni yetiştirmek üzere bir kurs açmağa karar vermiştir.

Ankara köylerinden yukarıda saptanan vasıfları taşıyan erler toplanarak ve içlerinden bu işe müsteid olanları seçilerek temmuz ayının başlangıcında kursa gönderilmişlerdir. Bu kursa Tuncelinden de erler alınmıştır.

Kurstaki erler (8-10) ar kişilik guruplara ayrılmışlardır. Her gurubun başında öğretmen okulu mezunu, köylerde muvaffakıyetle öğretmenlik eden birer öğretmenle, birer Ziraat okulu mezunu Ziraat İşyarı vardır. Bunlardan başka, ayrıca muhtelif branşlarda mütehassıs öğretmenler de yer almışlardır. Kursun tedrisatını iki ilk öğretim İspekteri idare etmektedir.

Kursun tedrisatı gayet amelî bir şekildedir. Guruplar her sabah kursun büyük otobüsile çayır biçmek, ot balyası yapmak, pullukla tarla sürmek, ağıllarda atcılık veya koyunculuk dersi görmek üzere, iş yerlerine dağıtılmaktadır. Amelî dersler; işin icabına göre, birkaç saat devam ettikten sonra tarlada, çayırda, ağılda, makine başında nazarî derslere başlanmaktadır. Derelerin kenarlarındaki söğüt ağaçlarının altına toplanılarak okuma-yazma, hesap, yurd, yaşama bilgisi derslerine devam edilmektedir.

İşlerin icaplarına göre her hafta için ayrı çalışma programı yapılmakta ve köy öğretmeni olacak erlere herşey, yaptırılarak öğretilmektedir. Ayrıca gayet ameli bir şekilde köy ve çocuk tetkikleri de yaptırılmaktadır.

Bu faaliyetlerden başka erlere Ankara İnşaat Usta Okulu öğretmen ve talebeleri tarafından inşaat işleri de öğretilmektedir. Öğretmen namzedi erler bu maksatla üç tip okul binası inşa etmektedirler :

1. Bir dersaneli temelleri taş, duvarları kerpiç, üstü yerli kiremitle örtülü, öğretmen evi bulunan bir köy okulu binası.

2. Üç dersaneli, temelleri taş, duvaları tuğla, üstü Eskişehir kiremidile örtülü ikinci bir bina; bu bina yalnız gündüz talebesi olan ve nüfusları bini bulan köyler için bir okul binası örneğidir.

3. Üçüncü tip bina iki dersanelidir. Bodrum katında mutfak, çamaşır-

hane, yemekhane vardır. Ve betondur. Zemin katta iki dersane vardır. Çatı arası katı yemekhanedir. Bu bina pansiyonlu talebesi bulunacak bir bölge köy okulu tipidir. Öğretmen namzedi erler bu binaların hernevi inşaat işlerinde gurup halinde çalıştırılmaktadırlar.

Kurs Çifteler çiftliği sahası içinde Mahmudiye Kamunu İlk okul binasında açılmıştır. Erler tahtadan yapılmış karyolaların üzerine konmuş ot yataklarda yatmaktadırlar. Kursun bütün işlerini ve kendilerine aid her işi erler görmektedirler. Kursta aşçı ve yamağından başka hizmetci yoktur. Erlere her yemekte birer kap bol yemek verilmektedir.

Kursta dört aydanberi disiplinsizlik denilebilecek tek hâdise olmamıştır. Haftanın iş günleri sabahın saat (6) sından başlıyarak gece saat (22) ye kadar süren işle, tatil günleri de millî oyunlar ve şarkıları bol eğlentilerle geçirilmektedir.

Öğretmen namzetleri Birinciteşrin başlangıcından itibaren tatbikat dersleri vermeğe başlamışlardır. İlk tatbikat derslerinde % 80 i muvaffak olmuşlardır.

Kursun birinci devre faaliyeti İkinciteşrin ayının ortasında bitecektir. Öğretmen namzetleri sitajyer olarak geldikleri Ankara köylerine atanacaklardır. Bunların atanacakları Ankara merkez ilçesinin köyleri bölgelere ayrılmıştır. Her bölgede (8-10) köy vardır. Her bölgenin kursta bulunmuş öğretmen okulu mezunu bir gezici Başöğretmeni ve Ziraat İşyarı olacaktır. Bunlar bölgesi içindeki öğretmen namzetlerini yetiştirmeğe, işleri başında da devam edecekler, onların tedrisinde müşkilât çekecekleri şeyleri öğreteceklerdir.

Bunlardan başka kursu idare ederek, köy öğretmenlerini yetiştirmiş olan ilköğretim İspekteri 100 öğretmenin faaliyet sahası olan bölgenin bütün işlerini kontrol edecek ve düzenleyecektir.

Öğretmen namzetleri ilkbahar ziraat işleri başlayınca tekrar Eskişehirdeki Çiftliğe kursa gidecekler ve temmuza kadar kalacaklardır. Ondan sonra asil olarak vazife alacaklar, köyde kültür ve tarım işlerile meşgul olacaklardır. Tarım Bakanlığı köy kalkınmasına aid her türlü işlerini bunlar vasıtasile yaptıracak bunların diğer köylülere ayni zamanda örnek birer çiftçi olmalarını temine yarayacak vesaiti kendilerine verecektir.

Köy öğretmeni ve eğitmeni yetiştirmek maksadile başlanılan bu tecrübeden gün geçtikçe müsbet sonuçlar alındığı için, Bakanlık memlekette bu türlü faaliyetlere sahne olacak köy eğitmen ve öğretmeni yetiştirmeğe yarayacak diğer istasyonları hazırlayarak köyler için her yıl bu tipte binlerce köy öğretmeni yetiştirme çarelerini aramaktadır. Bundan başka Kültür Bakanlığı bugünkü öğretmen okullarımızın teşkilât ve tedrisatında da esaslı değişiklikler yaparak yeni tipte, kuvvetli öğretmenler yetiştirmek için hazırlıklarda bulunmaktadır.

MERKANTİLİZM

II

SAİD AYDOSLU

Merkantilizm, rönesans hareketinin siyasal ve ekonomik cebhesidir, İdemiştik. Bu hükmümüz karşısında tereddüt edilebilir. Çünkü rönesans deyince, dil, edebiyat, resim, heykel, mimari... ilâh gibi daha ziyade sanatın göz önüne gelmesi bir alışkınlıktır. Rönesan ise her geniş insanî hareket gibi, hattâ insanın kendisi gibi bir küldü, bir bütünlüğü. Onun kısmi tezahürlerini ayrı ayrı ve başlı başına alırsak manası kalmaz. Rönesans öyle bir kül, öyle bir bütünlük idi, ki onda bir insan cemiyetini bir tarihî devir içinde her yanından görebiliriz. Ancak, değişikli ve çeşitli şartlar altında, bazı yerde siyasal hareketler, bazılarında sanat, bazılarında ise fikir faaliyeti daha önce başlamıştır.

Rynesans nedir? Burada sözü tarihci Burckhardt'a vermek isteyoruz. Burckhardt: "....yüksek kültürlerin bir hususiyeti de yeniden doğma kabiliyetleridir. Ya bir ve aynı millet veya daha sonra teşekkül etmiş bir millet veya milletler; ya ata mirası olarak, yahut da hayranlık saikasiyle geçmiş bir kültürü kısmen kendi kültürüne mal eder....XIII - XV inci asırlardaki rönesansın en büyük hususiyeti.... hayatın her sahasını kavraması, meselâ onun devlet telâkkisi ve büyük avrupaî karakteri idi. (21). „ diyor

Fılnakika, orta çağ boyunca, kafası göklerin maverasındaki çengellere asılı kalmış insan; eğilib de kendisini ve ayağının altındaki gerçek kalemi göremiyordu. Bu insan, tek cebheli fazilet kanunları içinde bunalmakta, benliğini kaybetmekte olduğunu seziyordu. O, bütün fazilet ve hatalalariyle kendisini aramak ve bulmak ihtiyacını duymakta idi. Dante; bu ihtiyacın vaktinde sezilmesidir. Gözler eski zamanlara, hayra da şerre de allah diy tapan grekoromen kültürüne ve onun yaşayış tarzına dikilmişti. Grekoromen düşünüş ve duuyşunu yenidn hayata getirecek, orta çağ adamını, düşündüğüne inandığı karanlıkta kurtaracak kahramanlar, Nitzsche'nin hayrın ve şerrin öte yanında tasavvur ettiği Uebermenschler - yer yer *spontan* bir hamle ile ortaya atıldılar. Bu hamlenin sahası eski Roma ve Grek kültür hakimiyetinin hudutları ve civarı olduğuna, *bu hudutların batı Türk ellerini de içine aldığına dikkatı çekeriz.*

---

(21) Jakob Burckhardt: Weltgeschichtliche Betrachtungen

Rönesansın remzi grekromen kültürü ise gayesi de insanilik ve dünyevîlik idi. *İnsan, yalnız faziletleri ile değil, belki ağrında kucak kucağa barındırdığı şeytan ve rahmanı ile yeniden doğuyordu.* Düşünülüyordu, ki insanilik, ne şeytanı ne de rahmanı kovmak değilidir, belki bunlara gerekli bir muvazne ile nefiste tam bir inkişafvermektir. Eyi veya kötü fazla çekilir ve hele maverai esaslara bağlanırsa, artık dünyevi ve gerçek insanın paralize edileceğine, yaratıcılığını kaybedeceğine inanılıyordu. Bu inanış ve anlayışa nüfuz edilmedikçe ne Petrarca ne de Bocaccio anlaşılabilir. Kin ve egoistlik; aynı zamanda fazilet addediliyordu. Filhakika kinsiz bir adam, kötülük kadar iyiliği de unutan bir adam, kinsiz bir millet, intibah kabiliyeti olmayan bir millet olduğu gibi; egoist olmayan bir ferd ve milletden de yaratıcılık beklenemezdi.

Bu noktalar üstünde duruşumuzun asıl sebebi; gerek rönesansın siyasal ve ekonomik cebhesi, gerekse bu cephenin ideolojisini yapan ince zekâlı Floransalı Niccolo Machiavelli ile eyi anlaşabilmemizdir. Machiavell'inin kitabı siyasal ve ekonomik rönesans zihniyetinin en gerçek aynasıdır. Bu aynada gerçek insanı görmüş olan büyük Frederik, siyasal ve ekonomik rönesansa başlı başına remiz olabilecek olan şu sözleri söylemişti :

" *Bu alemde örs olmak istemeyen vaktiyle çekiç olmağı öğrenmelidir !* „

Adına yanlış olarak merkantilizm denilen siyasal ve ekonomik rönesansı; işte işte her adımında bu barbar ve fakat aynı derecede insani ve dünyevi düşünce ve duyguların tesiri altında görüyoruz. İlâve edelim, ki esasen kendisi de Roma vilâyetlerinde zuhur ve inkişaf eden islâm dini ile -haklı veya haksız yalnız bununla- izah edilen batı Türk kültürü de bu insani ve dünyevi temelli grekoromen kültüründen derin bir surette müteessir olmuştur [22].

Büyük bir alimin rönesans devleti üstünde yürüttüğü mütalealar arasında gördüğümüz şu cümleleri buraya geçirmekten kendimizi alamayacağız (23) :

«... Şu hakikatı hatırlatmak gerektir, ki ilk ve modern hükümdarlardan birisi, rönesansın hükümdar örneği şöhretini kazanan ve 1416 - 1458 tarihleri arasında Napoli kralı bulunan Aragon'lu Alfons idi. Acaba o da modelini seleflerinden mi almıştır, yoksa bu fikirleri Türklerin tesiri altında mı canlanmıştır ? Zira, Türk Devletine hayran olmak ve onu tet-

[22] Bu hadiseyi tesir sözü ile ifade etmek güçtür. Bizzat üzerinde durduğumuz ve fakat henüz neticelendiremediğimiz kendi sosyal müşahedelerimizle bazı tarihi hakikatlar, bize daha geniş bir ufuk vadeder görünmektedir.

[23] Sombart: der moderne Kapitalismus.

kik etmek, XVI ıncı asırda bütün devlet adamlarının fikri alâkalarının mihveri olduğu gibi, Martin Lluther de o devirde şöyle yazıyordu :.... Türklerde olduğu kadar ince anlayışlı ve dünyevî esaslı bir devlet rejiminin başka hiç bir yerde bulunmadığını duyuyoruz.....„ .

***

Biraz olsun üstünde durmak mecburiyetini duyduğumuz rönesans hareketinin mahiyeti böylece ortaya konduktan sonra onun siyasal ve ekonomik cephesini teşkil eden pratik tetbirlerin başlıcalarını birkaç kategoride kısaca gözden geçirelim :

1 — Doğrudan doğruya siyasal tedbirler :

Kuvvetli, daimî ordu ve donanma, devletin merkezî esasla düzenlenmesi, müstemlekeler zaptı ve tesisi, devlet himayesinde imtiyazlı ticaret şirketleri (ki, bunlara bir zaman harp ilân etmek salâhiyeti de verilmişti.), ticarette mahir ve teşkilâtçı yabancılara ticaret imtiyazı verme (sonraları kapitülasyon adı verilen müsaadeler), zamanı gelince bunları feshetme, başka milletleri aldatıcı, ezici ve soyucu ticaret muahedeleri, ticaret harbı, bunlar yetmeyince silâhla istilâlar ;

2 — Nüfus siyasası :

Kendi nüfusunun dışarıya çıkmasına elden geldiği kadar mani olma, dışardan içeriye nüfus celbi, memlekette hür bir hayat imkânı, çocuklu ailelere yardım, sıhhat işleri, bekârlıkla mücadele ;

3 — Dış ticaret tedbirleri :

Yerine göre ithalât ve ihracat memnuiyetleri, ithalât ve ihracat gümrükleri, ihracat primleri, deniz ticaretini artırma, navigationactelar;

4 — İç ticaret tedbirleri :

Kanallar, yollar açılması, sonraları demiryollar, postalar, hukuk, para ve ölçü sistemlerinde birlik temini, loncaların devlet nezareti altında ve yeni bir esasla ıslah ve muhafazası ;

5 — Endüstri tedbirleri :

Gerek ev endüstrisi ve gerekse küçük ve büyük endüstri için devlet nazımlığı, yerine göre devlet endüstrisi, endüstriye eleman yetiştirme, yabancı memleketlerden müthassıs ve sanayi erbabından kimseler getirme, devlet sübvansiyonları ;

6 — Ziraî tedbirler :

Orta çağdan kalma ziraî nizam ve ziraî teknik ilk devirlerde pek az değişti. Alınan tedbirler ziraî mahsuller üzerinde ithalât ve ihracat gümrükleri (ki bu, birinci derecede zahire ticaretini alâkadar ediyordu.) doğrudan doğruya vergileri hafifletmek suretiyle ziraatin tarakki ve inkişafı, toprak asılzadelik haklarından doğma engellerin kısmen kaldırılması, devlet kadastrosu, Rusya'da olduğu gibi endüstrinin ziraî mıntakalara doğru desantralisasyonu ;

7 — Malî tedbirler :

Vergilerde reformlar, bütçede intizama çalışmak, devlet gelirini dış ticaretle artırmak, altın ve gümüş toplamak....ilâh.

Bütün bu tedbirler ne tamamen her memlekette alınmıştır ne de tarihleri ve sıralar her memlekette aynıdır. Tabiî inkişaf eden cemiyetlerin hayatı bir klişe olamazdı. Çünkü bu hayat, yer yer ayrı ayrı bir sürü çeşitli şartlar altında geçmektedir. Bununla beraber gerek Türkiye'de gerekse Avrupa'nın teritoriyal ve nasyonal devletlerinde siyasal ve ekonomik rynesans - ana hatlariyle - işte bu tedbirlerin çerçevesi içinde olmuştur.

Bu oluşu daha canlı bir tabloya sokabilmek için başlıca devletleri şöylece tasnif edebiliriz :

1 — Türkiye,

2 — İngiltere, Fransa, İspanya.... ilâh gibi deniz aşırı müstemlekeci devletler,

3 — Prusya, Avusturya,....ilâh gibi iç memleketler,

4 — Rusya,

5 — İtalya (İtalya'nın siyasal birliği ancak XIX uncu asırda gerçekleşebildiğinden, İtalyanın merkantilizmi hususî bir mahiyet göstermektedir).

TÜRKİYE :

Eğer rönesans antik Yunan ve Romanın yeniden dirilmesi ise, bunu siyasal cephede ve fakat daha ince, daha insanî, yani daha dünyevî temeller üstünde tam ve otantik olarak tahakkuk ettiren şüphesiz, ki batı Türk devleti idi. Eğer İtalya bir tarafa bırakılırsa, batı Türk illeri greko-romen denilen kültürün en esaslı yatağı idi. Bundan başka Türk devleti daha ilk adımlarda Roma gibi bir *emperium mahiyeti taşımakta idi. Devlet, çok ziyade dikkate değer, ki daha başlangıcında böyle geniş bir plâna göre tanzim edilmişti.*

Hâkim milletle onun birkaç misli nüfus yaşıyan geniş ülkelere ya-

yılmış bir emperium'un hayat prensibi ; elbette ki bütün imkânları dar bir mıntaka ile hudutlu teritoriyal devletlerininkinin aynı olamazdı.

Sonuncularda aynı veya birbirine yakın milliyetlerden bir millet bütünlüğü yapmak imkânı varken, emperium'da hakim ve tabi diye iki esaslı unsur bulunmak ve büyük devlet bütünlüğü bu nazik esas üstüne kurulmak zaruridir. Teritoriyal ve nasyonal devletlerde nimetle külfet birleşirken, emperium'da ayrılmak prensiptir, ki böylece hakim unsur, hayatiyetini asırların yıpratmasına rağmen muhafaza edebilsin ! Eski tarihte olduğu gibi yeni zamanlar tarihinde de bu prensibin dibdiri yaşadığını görüyoruz !

Bu sözlerimizi konkre misallerle ışıklatmak iyi olur :

Roma emperium'u kurulurken zabtedilen memleketler ahalisine Roma vatandaşlık hakkı verilmez, onlar yalnız teb'a ve riâya olarak kalırdı [24]. Hatta ilk zamnlarda İtalya yarım adası halkına da aynı mumele yapılmıştı.Roma devletinin maliyesi de bu zihniyete göre organize edilmişti. Meselâ : Roma devletinin geliri - cumhuriyet devrinde - başlıca şu kaynaklara dayanıyordu [25] :

1 — Öşür (dime-zehnt) ; Romanın zabtettiği yerleden âşar mültezimlerine ihale suretiyle alınırdı,

2 — Roma valilerinin gittikleri vilâyetelrden bir defalık topladığı kafa vergisi,

3 — Harblerde alınan ganâim,

4 — Devlet mülklerinin kira bedelleri,

5 — Gümrükler,

Bütün bu vergiler esas itibarile Roma vatandaşını vergi yükünden korumak ve zengin etmek gayesini gütmekte idi.

Batı Türk devletinin maliyesi ise, ta 1839 yılına kadar başlıca şu gelirlere dayanırdı :

1 — Zabtedilip gazilere dağıtılan topraktan mahsule göre % 5-%10 nisbetinde alınan öşür,

2 — Riâyadan alınan haraç, ki bu da iki çeşitti :

a) toprak mahsullerinden % 20 - %50 hasılat vergisi,

b) toprak genişliğine göre alınan vergi.

3 — Cizye denilen ve riâyadan alınan maktu şahsi vergi, ki bu, köprülüler zamanında şu üç sınıfa bölünmüştü :

Zenginlerden yılda 48 dirhem gümüş,
Orta sınftan „ 24 „ „
Fakirlerden „ 12 „ „

[24] Fustel de coulanges: La cité antique.

[25] Eheberg: Finan geschichte in Hdwb.

4 — Humsu şeri yani harpte ele geçen ganâimden devlete bırakılan 1/5 hisse,

5 — Devlet mülklerile tuzlaların geliri,

6 — Devlet himayesindeki yarı mustakil memleketlerle, civardaki Almanya, Venedik ve Lehistan gibi devletlerin verdikleri vergiler,

7 — İç ve dış gümrükelr,

8 — Bunlardan başka fitre, zekât gibi sosyal gayeli vergilerle imaret ve vakıflar.

Roma maliyesiyle batı Türk devleti maliyesi arasındaki bu benzerlik, fikrimize göre iki yoldan aydınlatılabilir : Birincisi, batı Türk devletinin - İslâm çaşnısına rağmen [26] - Antik kültürünün mütekâmil ve otantik bir siyasal rönesansı olduğu; ikincisi de bu devletle Roma devleti arasındaki bünye ve mahiyet benzerliğidir.

Devlet hazinesinin mükellefiyetleri mahdut bir sahaya münhasır olduğu halde yıllık bütçe geliri :

Fatih zamanında (1451 - 1581) 4 milyon duka altını = 48 milyon altın frank [27].

İkinci Bayazıt zamanında (1481 - 1512) 5 milyon duka altını = 60 milyon frank ;

Kanuni Sülayman zamanında (1520 - 1566) 183 milyon akçe ve 1588 de ise 293 milyon akçe idi.

Bir de Profesör Schmoller'in hesabına göre, bazı Avrupa devletlerinin gelirlerine bakalım : (rakamlar altın marktır).

PRUSYA :								
1620 - 24	de	1,3	milyon ;		1640 - 44	de	2,4	milyon ;
1688	de	11,5	„ ;		1713	de	14,4	„ ;
1740	de	22	„ ;		1750 - 56	de	36	„ ;
1756 - 63	de	74	„ ;		1780	de	69	„ ;
FRANSA :								
1498 - 1515	de	15,4	„ ;		1542	de	40,3	„ ;
1609	de	77,8	„ ;		1699	de	137,6	„ ;
1710	de	218,8	„ ;		1774	de	306	„ ;
1789	de	488,	„ (28)					
İNGİLTERE :								
1509 - 47	de	8	„ ;		1558 - 1603	de	10	„ ;
1649 - 88	de	50	„ ;		1702 - 14	de	170	„ ;
1739 - 48	de	250	„ ;		1755 - 63	de	467	„ ;
1776 - 86	de	496	„ ;		1787 - 93	de	338	„ ;
1794 - 1817	de	1427	„					

[26] Unutmamalıdır, ki kırk yaşına kadar ticaretle meşgul olup bir çok defalar Şama gidüp gelen hazreti Muhammet, grekoromen kültürü ve roma devlet makanizmasının işlemesini yakından görmüş ve bunları bizzat yaşamıştı !

[27] Bir başka tahmine göre 10 milyon kuruş = 120 milyon duka altını yani (1 440 000 000) altın frank idi.

[28] Milletin isyan ederek kıralı kestiği zamanlar.

Ne görüyoruz ? XV ve XVI ıncı asırlarda Türk devleti maliyesi ve bütün millet bolluk ve servet içinde iken batı Avrupa devletleri tam manasiyle darlıktadırlar. Onlar müstemleke imparatorlukları kurarak külfeti başkalarının ensesine yükletikten ve ancak XVIII inci asırdan itbaren dir, ki ferahlanmışlardır. Bundan başka XV ve XVI ıncı asırlarda Türk devletinin geliri, esas itibariyle hakim millete agır bir yük olmayacak veçhile elde edilddiği halde ötekilerde bu yükü çaresiz öz millet taşıyordu.

Şöyle, ki:

İngiliz ahalisi : başlıca 1/10 ve 1/15 nisbetindeki vergilerle bunlara ekli subside denilen vergileri; daha sonraları da bir kaç dereceli şahsi vergileri, mesken, umumi gelir....ilâh gibi vergileri vermekte;

Fransız ahalisi de: başlıca taille réelle ve taille personelle denilen umumi gelir üzerine konmuş vergilerle 22 dereceli copitation denilen kafa vergilerini, öşür (dîme) ve bir sürü vasıtalı ve vasıtasız vergileri vererek ezilmekte idi [29].

Bunlara nazaran çok müsait şartlar altındaki Türk devletinin, ekonomi sahasında alacağı tedbirler de, elbette ki darlık içinde boğuşan devletlerinki kadar sıkıcı olmak mecburiyetinde değildi. Bununla beraber merkantilist ekonomik tedbirlerin başlıcalarını Türkiye'nin de almış olduğuna asla şüphe edilemez. Türkiye garpla ekonomik mübadelelere de - bazılarının sandıkları gibi - XIX uncu asırda başlamış ve o zamana kadar etrafını dıvarla sarmış değildi. Türkiye'de, yine aynı yanlış düşünenlerin zannı hilâfına, dışarı ile mübadelelerin değerini pek güzel takdir eden bir ekonomik anlayış her zamanda vardı. Bunu anlayabilmek için kendimizi o zamanın havası, o zamanın kaide ve düstûrları içine götürmemiz icabeder. Bu, bugünün ölçüsü ile yapılamaz.

Cenevizlerin Karadeniz kıyılarından kovulması, Karadeniz kıyı memleketleriyle hatta şimal memeleketleriyle doğrudan doğruya ticaret münasebetleri tesisi (Rus çarı III üncü Ivanın 1492 yılında İkinci Bayazıd'a yazdığı mektubu hatırlatırız), o zaman Akdenizin belli başlı tüccarları olan Venediklilerle imzalanan ticaret muahedeleri, daha sonra da Fransızlarla ve başka milletlerle yapılan ticaret muahede ve anlaşmaları bibi hâdiseler iyi okunmak ve iyi tetkik edilmek icab eder. Gerçi 1535 yılında Fransızlarla imzalanan muahede, bazı Fransız yazıcıları tarafından kendi ekonomik anlayışlarının bize karşı üstünlüğü gibi anlatılmak istenmekte ise de bu kadar acele hüküm vermekte mazuruz, çünkü o zaman her iki tarafın iç ve dış vaziyetleri göz önüne konmak icabeder . Türkiye'nin

[29] Eheberg: Finangeschichte

bazı ticari müsaadeler mukabilinde batı Avrupa'da daha geniş piyasalar elde etmesi, o zaman harp içinde bulunan deniz yollarında muayyen bir bayrağa müsaadeler vererek kontrol işini kolaylaştırması ve hatta aynı bayrak vasıtasiyle dost olmayan memlektlerlede bilvasıta münasebetlere girmesi menfaati iktizasındandı. Zaten Fransızlar da o zaman bizi aldatacak kabiliyet ve mahareti haiz değillerdi. Meselâ, 1685 tarihli (yani Fransız Türk muahedesinden bir buçuk asır sonra) Nantes fermanını çıkararak yarım milyon kabiliyetli ve sanat ehli Fransızın Almanya ve Holanda'ya kaçmalarına ve oralarda yeni bir ekonomik kuvvet olmalarına yol açmakla, kezalik 1786 da İngilizlerle imzaladıkları meşhur *Eden* muahedesiyle yeni parlayan Fransız endüstrisini - İngilizlerin lehine olarak - uçurum kıyısına getirmiş olmakla da bu anlayışsızlıklarını isbat eylemişlerdi. Halbuki, 1535 tarihli Türk - Fransız muahedesinde aynen şu cümleler vardı :

"à savoir : les Turcs au pays du Roi, comme payent les français et les dits français au pays du Grand Seigneur, comme payent les Turcs...

Yani, sonraları mütekabilen (en ziyade mazharı müsaade olmak) diye tanılan meşhur formül !

Bundan başka merkantilizmin başlıca tedbirlerinin Türkiye'de tetkik edilmiş bulunduğuna dair pek çok misaller verilebilir. Bir tanesini söyleyelim : ihracat memnuiyeti. 1854 yılına kadar Türkiye'den şu maddelrin ihracı memnu idi :

Pamuk ipliği, meşin, kurşun, balmumu, sahtiyan, donyağı, gön, koyun derisi, zift, kükürt, ipek, yapağı, zeytin yağı, bakır kereste ve gemi [30].

Bu memnuiyetler zaman zaman fermanlarla tadil edilmiştir. Hatta 1653 yılında İngilizlerin Halep'den almak istedikleri bu kabil emtia için ayrı bir müsaade fermanı çıkarılmıştı. Sırf endüstri ham maddesinden ibaret olan bu emtianın memleketten çıkarılmasının meni, elbette, ki anbarlarda çürütmek için değildi, belki millî endüstrinin ihtiyaçlarından dolayı idi.

Batı Avrupa ile olan ticaretimiz hakkında da bir fikir verebilmek için bir iki rakam kaydedelim :

İngilizlerin Türkiye ile olan yıllık ticaretleri : 1700 - 1710 yılları arasında vasatî *704.200* İngiliz lirası, 1770 - 1780 de ise *328.100* İngiliz lirası;

Fransızlarınki ise 1716 da *5.448.000* Fransız lirası, 1786 da da *63.334.000* Fransız lirası idi [31].

Evvelki yazımızda da söylemiştik, ki daha 1470 yılında, yani Fatih zamanında yalnız *Floransa Cumuriyetine aid 50 banka* Türkiye'de çalışıyordu, ki bu da o zamanki Türk dış ticaretinin genişliği derecesini

[30] Ahmet Rasim: Osmanlı tarihi

[31] Sombart: der moderne Kapitalismus.

gösterebilir ! Hulâsa olarak diyebiliriz, ki Türk devleti, siyasal ve ekonomik rönesansı (Merkantilizm) batı devletleriyle beraber temamen yapmış, ancak makine ve motör devrinde yani XVIII inci asırdan beri geri kalmıştır.

Batı Türk devletinin, Greko-Romen kültürünün en gerçek varisi olduğuna işaret ederken, ilâve edelim, ki Roma cumuriyet devri ile iktifa ettiğimiz mukayese; muayyen bir devirden sonra pekâlâ Kaiser devri ile, hattâ onun bir müstehasesi olan Bizans devri ile de - bu devirlerin bütün levislerini de tebarüz ettirerek - yapılabilir.

***

Şimdi öteki devirlerin merkantilizme göre durumlarını tarih sırası ile kısaca gösterelim :

XV inci asır :

FRANSA : henüz ziraî memleketi, el endüstrisi ve biraz dış ticareti var.

İSPANYA : müstemlekelere yapılan bütün ihracat, devlet monopolu altına konuyor, yani basit bir fiskal endişe.

İNGİLTERE : yehrli ve ecnebî tüccarlar ticaretlerini İngiltereye kıymetli maden getirecek veçhile yapmağa davet ediliyor, ziraat ve bilhassa koyunculuk, el sanayii, yabancı yünlü kumaşların memlekete sokulması ve memleket içinde giyilmesi menediliyor.

XVI ıncı asır :

FRANSA : silâh fabrikası, halı dokuma imalâthanesi, Türk - Fransız muahedesi (1535), loncaların siyasî muhtariyetleriyle müstakil şehir ekonomisinin kaldırılması (1501), yollar inşası, altın ihraç memnuiyeti, lüks kanunları, vergi himayesi ile ziraatın canlandırılması, IV üncü Henri ve Sully, bütçe ve maliyede ıslahat, endüstride belli başlı bir ilerleme yok.

İNGİLTERE : Hansa ile Venedik'e verilmiş kapitülâsyonların kaldırılması, ekonomide nasyonal prensiplerin Elizabeth taorafından atılması, sekülarize edilen kilise emlaki ile monopollardan gelen gelirlerle maliyede biraz ferahlık. Para reformu, (altın gümüş nisbeti 1/15,5), Gresham tarafından Londra borsasının tesisi (borsanın esham ve tahvilâta açıldığı 1760 dadır), Eastland - Africa, ve Rusya ticareti için Levantecomp. gibi imtiyazlı şirketler, dışardan muhacir ve mütehassıs getirme, prim verilmesi gibi vasıtalarla yeni doğmakta olan endüstriye ön ayak olma, endüstrinin şehirler dışında da serbest addedilmesi, loncaların mıntıka monopollarının kaldırılması.

İSPANYA : İspanya henüz ziraat ve ham madde memleketi. Yün istihsal ve ihracı, bazı ithalât ve ihracat memnuiyeti, yeni sanayiin devlet eli ile kurulma teşebbüsü, Amerikadan bol kıymetli maden gelmesi ile

alış verişte hareket, ziraatta büyük işletmelere yol açılarak toprak halkının fakirleştirilmesi, zahire ekiminin gerilemesi, zahire ihracı üzerine ağır vergiler, alelümum ticaret ve nakliye vasıtaları geri, alcabala denilen muamele vergisi ile başka vergi tazyikleri, *bu devirde İspanyol ahalisinin % 30 unu kilise mensubini teşkil ediyordu ve bunlar her çeşit vergiden muafdı*, sermaye kıtlığı yüzünden mevcut yerli sanayiin ecnebilerin eline geçmesi, hatta toprağın dahi ecnebilere kiralanması, büyük Armada'nın 1588 de İngilizler tarafından tahribi.

XVII inci asır :

FRANSA : Richelieu ve Mazarın zamanları yalnız dış siyasa faaliyeti mali israf ve fakirleşme, Fransız merkantilizmi Colbert ile toplu bir sistem görünüşü alıyor, Colbert devrinde siyasal, kültürel, ekonomik bütün kuvvetler Fransız devlet ve milletinin bütünlüğünü yapmak için kullanılmıştır. Siyasal rönesansın yukarıda saydığımız bütün tedbirlerine baş vurulmuştur. Fransa'nın siyasal ve ekonomik bütün kabiliyetleri bir inkişaf göstermiştir. Colbert'in siyasası, bir çok memleketlerde ve bilhassa aynen Danimarka ve Norveç gibi memleketlerde örnek tutulmuştur. Ancak Colbert devri Colbert'le kapanmış ve onun muvaffakiyetleri ölümü ile beraber zayi olmuştur. Meselâ, Nantes fermanı hayatı yeniden hercümerç etmiştir.

İNGİLTERE : gemi inşa endüstrisi ve balıkçılık için devletin gayretleri, devlet endüstrisi monopolları (bir az sonra püritanist inkılâbında bunlar kaldırılmış ve böylece fiskal merkantilizm geniş bir nasyonal mahiyet almıştır), meşhur *Navigationacte*, Hollanda donanmasının tahribi, İngiliz müstemlekelerinin Avrupa'dan alacakları malların yalnız Londra vasıtasiyle alınması, buna mukabil şeker, pamuk, tütün gibi müstemleke emteasının yalnız İngilizlere satılması mecburiyeti, Bank of England'in tesisi.

İSPANYA : *hazır yemekte.*

HOLLANDA : zaten XIII üncü asırdan beri ticaret ve sanayi merkezi olan Hollanda XVI ve XVII inci asırlarda pek gelişmişti. Merkantilizm burada hususî, coğrafî ve siyasî şartlar altında başka bir görünüş veriyor, meselâ : Navigationacte filan yok, çünkü zaten Hollanda ticaret ve harb donanması mükemmel bir durumda, deniz ticareti ellerinde, vergiler pek az, çünkü kazanç çok, zahire ticareti serbest, çünkü memnuiyete lüzum yok, etraf memleketlerin ve bilhassa İspanya'nın zulmundan kaçan zengin ve müteşebbis nüfus ve bilhassa yahudiler buraya üşüşmüşler, sanat erbabı ve müteşebisler çoğalmış ; yün, keten, ipek dokuma imalâthaneleri, kâğıt, şarap fabrikaları, gemi tezgâhları, yel değirmenleri var, ziraat entanzif,

ticaret şirketleri vasıtasiyle ve cebir ve şiddetle etrafı ve müstemlekeleri soymaktalar, Amsterdam bankası Avrupa hesaplaşma merkezi; fakat bu asır sonlarına doğru İngilizlerin hasedi yüzünden Hollanda yıkımının başlangıcını görüyoruz, artık vergi tazyikleri başlıyor, memleket yalnız ticaret ve iratcılıkla geçinmeğe mecbur oluyor: İngiliz ve Fransız istikrazlarına 1778 de yatan Hollanda sermayesi 1500 milyon lira ve bunlardan yalnız 1789 da alınan gelir 50 - 60 milyon gulden.

PORTEKİZ : İngiliz dokumacıları getirerek devlet himayesinde yünlü dokuma sanayii kurulması.

XVIII inci asır :

FRANSA : durğun, bürokrasi, fiskalizm, endüstride küçük işletmeler eziliyor, büyükler ise dışarının rekabetine dayanacak halde değiller, maliye borç içinde.

İNGİLTERE : nüfus 1700 de 5,5 milyona çıkmıştır, müstemlekelerden İngiltereye yalnız ham madde sokuluyor, müstemlekelerin mamul maddeleri belki ancak öteki Avrupa memleketlerine sürülüyor; East India Bill ile ticaret şirketleri devlet kontrolunda, 1713 de İspanya ile imzaladıkları Assiento muahedesi ile İspanyol müstemlekelrine her yıl 4800 zenci esir getirmeği taahhüt ediyorlar, bu yol ile de İngiliz malı sürmek için kaçakçılık teşkilâtı vücude getiriliyor.

PORTEKİZ : İngilizlerle imzaladıkları meşhur (*Methun*) ticaret muahedisiyle Portekiz şarplarına İngiltre'de gümrük müsaadesi karşılığı olarak İngiliz endüstri mallarına Portekiz gümrük müsaadesi karşılaştırılıyor ve böylece Portekiz endüstrisi ölüme mahkûm oluyor.

RUSYA : merkantilizmi XV inci asırda III ve IV üncü İvanlar tarafından Rus fedaralist sistemi yerine merkezî devlet kurulması ile başlıyor, büyük Petro ile enerjik bir hamle gösteriyor, batı Avrupa müesseseleri örnek tutuluyor, ikinci Katerina zamanında bu iş devam ediyor. Büyük Petro'nun başlıca tedbirleri şunlardır :

1 — Batının merkeziyetçi devlet sistemini kopye etmek,

2 — Fransız, İngiliz, Hollandalı ve Alman işçilerini ve sanayi erbabını memlekete çağırmak,

3 — hususî ve imtiyazlı fabrikalar; kumaş, cam, kâğıt, ordu techizatı, keten, deri, demir fabrikaları,

4 — 1725 de 195 adet devlet malı fabrika vardı.

5 — batı Avrupa örneği loncalar (daha evvelce el işçilerinin Artels denilen birlikler vardı).

6 — Baltık ile Kara Deniz'e ilerleyiş,

PRUSYA : sıkı bir nüfus siyaseti, yünlü ve ipekli sanayii, cam, demir, bakır sanayii yaratmak için gayretler, devlet fabrkaları, Polonya'da debuşe aramak, para nizamı, imtiyazlı şirketlerle deniz aşırı ticareti; kahve, tütün, tuz üstüne devlet inhisarı; ziraat için iç kolonisasyonu, köylü ekonomileri teşkiline yardım,

Prusya merkantilizmini Profesör Schmoller şöyle hulâsa ediyor :

1 — Ekonomik ve siyasal bütünlük için kanallar, yollar inşası, şehir monopollarının kaldırılması,

2 — doğu ile batı arasında vasıtacılığın ele geçirilmesi, Baltık denizinin Alman inhisarı altına alınması,

3 — ziraat ve sanayiin inkişafı için ithalât memnuiyetleri, diferansiyal gümrükler, ihracat pfrimleri, ticaret harbı, ham madde ihraç memnuiyetleri,

4 — memlekete nüfus celbi, ve memleketten nüfus çıkmasının meni.

TOPRAK HASRETİ

Onsuz nasıl fark ederim *büyük gerçeği* ?..
Sırtında hem doğduğu hem can vereceği -
Attan düşmüş, baygın kalmış *Mogul* gibiyim :
Anasına hasret giden oğul gibiyim :
Penceremden görünmeyor toprak aylardır..
Ondan başka anlayacak beni, kim vardır ?
Başka şeyler gözlerimde uzak ve ürkek..
Benim hayat masalımın kahramanı tek :
Bir dudağı gökte öbür dudağı yerde
Hasret ağız gibi kuru *boz kırını* nerde ?
Ne ruhumda cezbe benim, ne benzimde kan;
***Miknatısi sahasını* çoktan bırakan**
Demir gibi başladım ah ben pas tutmağa :
Basdığım yok yalın ayak, çoktan toprağa..
Onsuz bende yersiz demek hem neşe hem gam
Ben onunum, ben onundum, onsüz olamam ;
Bana gelmez *soysuz* denmek onu unutup;
Her köylüye rasgelişte kolundan tutup
«Gel *kayıp* öz kardeşine haber ver asıl»
Deyip sormak istiyorum : « *Anamız, nasıl ?* » . .

Behçet Kemal ÇAĞLAR

İnkılâp Hukukunda Medenî Kanun tetkikleri

I

BOŞANMA MÜESSESESİ

Dr. MÜNİB HAYRİ ÜRGÜBLÜ

Türk inkılâbı kanunlarımızın değişmesi vaziyetini de yaratmıştır. Bu değişme dolayısile bilhassa aile hayatında yeni değil yepyeni yeniliklerde vücud bulmuştur. Sosyal hayatımızı tanzim eden medenî kanunumuz aile bağını sağlam esaslara bağlamış, onu kolaycacık çözülüverir olmaktan kurtarmıştır. Bu itibarla boşanma müessesesi de yeni unsurları, müeyyideleri sinesine çekmiş bulunmaktadır. Artık « Boş ettim » gibi boş bir lafla bir aile yıkılmiyor. Boşanmak için muayyen sebeblerin hudusü ve hâkimin takdiri lâzımdır. Türk medenî kanununun bu mevzua aid prensibi işte budur. Ben bu yazımda boşanma müessesesinin tarihinden, mahiyetinden ve tekâmülünden bahsedeceğim. Gelecek yazılarımda ise boşanma sebeblerini, unsurlarını, hukuk nazariyeleri ve mahkeme içtihatları bakımından tetkik edeceğim. Bu tetkiklerimle inkılâb hukukumuzun en mühim mevzuatı olan medenî kanunumuzun esaslı bir faslının önemini belirtebilirsem ne mutluyum.

Boşanmanın sebeblerini ve esaslarını eyice üavrayabilmek için boşanma müessesesinin tarihi, mahiyeti, ve tekâmülü hakkında genel malûmat vermek faidelidir :

Boşanmanın tarihi, izdiveç kadar eskidir; diğer bir söyleyiş ile izdivaç müessesesile beraber boşanma ihtiyacı da doğmuştur. Beni azrail örfü, Romalılar ve Cermenler de boşanmayı kabul ediyorlardı. Fakat boşanma ilk zamanlarda yalnız kocaya tanınmış bir haktı. Bilâhare yani zamanla bugün olduğu gibi kadına da tanındı. Kilise, Roma hukukuna izdivacı çözülmesi kabil olmayan bir bağ olarak kabul ettirmek için ehemmiyetli mukavemetlerle karşılaştı.

Kilise bu fikrini kabul ettirmek için İncilin bir hükmüne istinad ediyordu. Kilise gayesine erişti. Konstantin boşanmayı menetti. Justiniyen ise kısmen ilga eyledi. Fakat zamanla kilise bu ağır hükmü hafifletmek yolunu tuttu. Boşanmayı kabul etmemekte devam eylemekle beraber muayyen ve ağır sebebler mevcud olduğu zaman karı ve kocanın ayrı yaşamalarını tervic etti. Diğer taraftan dinî teceddüt ve hareketlerinden ötürü de muhtelif memleketlerde boşanma hakkı teessüs etmeğe başladı.

Bu arada İsviçre'nin Protestan Kantonlarında da boşanma hakkı kabul ediliyordu. Fransa'da boşanma 1792 tarihinde kabul edilmişti. Fakat 27

Temmuz 1884 tarihindedir ki boşanma hakkı medeni kanunda yerini buluyordu. İsviçre'de ise 24 Kânunuevvel 1874 tarihli Federal kanuniyle boşanma resmen medenî kanunlarda bir hüküm olarak kabul ediliyordu.

Bu kısa ve çabuk gözatış boşanma müessesesinin haylice olan eskiliğini ve boşanma dolayısile telâkkilerin ne kadar çok çarpıştığını gösterir.

Siyasî ve ahlâkî mülâhazalar karşısında bugün artık izdivacın çözülmez bir bağlılık olduğu fikri kök salamıyor. Yalnız Katolik birkaç ülkede, İtalyada ve İspanyadadır ki boşanma hakkı yoktur. Zira Katolik dini izdivacın mukaddes, çözülmesi günah olacak kadar mukaddes bir düğüm olduğuna inanır, iman eder. Fakat diğer medenî kanunlarda bilhassa İsviçre kanununda izdivaç sadece medenî bir akittir. Bu medenî akit kanunun tayin ettiği muayyen sebebler mevcud olduğu takdirde bozulabilir. Montesquieu « *Ruhülkavanin* » isimli eserinin beşinci kısmında diyor ki : boşanmanın siyasî ve içtimaî faydaları büyüktür, karı ve koca tanınan bu tabiî ve lüzumlu hak itiraf etmek lâzımdır ki çocuklar için ekseriyetle gayri müsaid vaziyetlerin doğmasına sebebiyet verir. Fransa Parlamentosuna 7 Şubat 1881 tarihinde takdim etmiş olduğu raporunda hukukçu mebus *Renalut* içtimaî vaziyeti boşanmanın tahrip edici tesirile o kadar dertli ve içli buluyor ki boşanmanın tesisile hangi derdin izalesinin kastedildiğini bir türlü telâkki etmek istemiyor ve dolayısile boşanma yüzünden mağdur olan karı ve kocanın düçar olduğu felâket üzerinde de hassasiyetle duruyor.

Fakat boşanma içtimaî hayat bakımından tahripkâr değildir. Zira boşanmadan maksat düzensizlik içerisinde yaşayan karı veya kocaya yeni bir hayat yani düzen vermektir. Sonra boşanma geçinen aile yuvasını değil, saçaklarını geçimsizlik saran evi yıkar. Böyle evlerin ise ortada sureta ve yalancıktan durması değil bozulması daha iyidir. Zira ictimaî cemiyet düzenli ailelerden teşekkül ettiği takdirdedir ki tesanüt ve terkki mevcuddur.

Hulâsa edilmek lâzımgelirse: « boşanma zarurî bir fenalıktır ». İsviçre'de son yirmi beş senelik zaman zarfında senede takriben yirmi otuz bin evlenme akdi icra edilmektedir. Katolik kanunlarında bilvesile tebarüz ettirdiğim dinî telâkkiden ötürü boşanma vakası daha azdır.

İsviçre'de evlenmeye ve boşanmaya aid olan şu istatistiği bilvesile iktibas etmeği alâka verici addediyorum :

1912 senesinde	27.843 izdivaç	1514 boşanma
1913 senesinde	26.541 izdivaç	1612 boşanma
1917 senesinde	23.254 izdivaç	1640 boşanma
1919 senesinde	26.117 izdivaç	1699 boşanma

Bu istatistik boşanmanın arttığını söylüyor.

Bu neticede muhtelif âmiller, harb sonrası ahlâkıyatı, muhitin telâkkileri rolünü oynamıştır. Sınaî yerlerde boşanma fazla olur. Zira amele hareketleri, amele hayatı ekseriyetle boşanmayı çoğaltan vaziyetler doğurur.

Kanunların boşanmayı kolaylaştırdığından bahsederek şikâyet edilmiş ve parlamentolara zaman zaman muhtelif cemiyetler tarafından istidalar verilmiştir. Fakat bunlara rağmen hakiki mücrimler ne kanunlardır ve ne de vaziikanunlar!. Fena kurulmuş yuvalar ve gevşemiş ahlâk telâkkileri karşısında kanun ve vaziikanunların masum olduğunu kabul etmek lâzımdır.

İzdivaç bağını ancak ve ancak ölümün çözmesi çok temenniye lâyıktır. Federal Mahkemesi de bir kararında « izdivacın esas ve gayesi hayat için aktedilmiş olmasıdır. Bu itibarla karı ve kocanın bütün saadet ve felâketleri beraberce yaşamaları ve tahammül eylemeleri icabeder » demektedir. Hakikaten izdivaç hayatının mesut sırrı da müellif *Mentha'nın* dediği gibi af edilmek için af etmektir.

Boşanmayı güçleştirmek zaruri midir ?

Biraz yukarıda söyledim. İçtimaî cemiyet anlaşmış ve iyi kurulmuş ailelere malik olursa mesut olur, terakki eder. Boşanmayı kabul etmiyeceğim diye yalancı bir saadeti sıkboğaz ederek kurmak isteyen bir cemiyette hakiki mânasında bir düzen ve dirilik olamaz.

Bu gibi sun'î düzenler ve dirlikler ise cemiyeti sureta ayakta gösterebilir. Fakat hakikatta içinden kemirir. Bu itibarla boşanmayı vaziikanunların kabul etmesi lâzımdır, fakat boşanma sebeblerini tesbit ederek. Kanunumuzun esas prensibi de budur. Kanunumuz boşanma sebebleri olarak: zinayı, cana kasdı ve pek fena muameleleri, cürüm ve haysiyetsizliği, terki ve dimağ hastalığını tesbit eylemiştir. Fakat vaziikanunun bütün sebebleri önceden derpiş etmesine maddeten imkân yoktur. Zaten kanunlardaki esas da budur: hâdiseler hakkında yegân yegân hüküm tedvinini gaye ittihaz eden kanun vazi'leri herhangi bir meseleyi kanunun hal zaviyesinden uzak tutmamak için hâkime umumî mahiyetteki bir formülle takdir hakkı verirler.

Boşanma gibi muhtelif sebeblere dayanabilecek bir vaziyet müvacehesinde de ayni takdir hakkını tanımak zaruridir. Vaziikanun bu zaruret dolayısiyle Türk Medeni Kanununun 134 üncü maddesini tedvin etmiştir.

Bu madde aralarındaki müşterek hayatın çekilmez bir hale gelmesini mucip olacak derecede geçimsizlik baş gösterdiği halde karı ve kocadan herbiri boşanma davasında bulunabilir diye hüküm vazolunmaktadır.

Bu geçimsizlik tâbiri umumidir. Bunu hâkim takdir edecektir. Görülüyor ki boşanma için bu suretle muayyen sebeblerden ayrılmış ve umumî bir sebeb kabul edilmiştir. Aksi takdirde işaret eylediğimiz üzere boşanma gibi muhtelif sebeblere dayanabilecek hukukî bir vaziyet tatmin edilmemiş olurdu. Filhakika boşanmayı doğurabilecek sebebler o kadar mütenevvi ve insanların karekterlerine ve içtimaî muhitlere göre o kadar değişiktir ki bir kanun vaziinin bu sebeblerin hepsini derpiş edip te teker teker kanunlaştırmasına maddeten imkân yoktur.

Hulâsa edilmek lâzımgelirse: boşanmayı bazı memleketlerde olduğu

gibi büsbütün kabul etmemek doğru olmadığı gibi boşanmayı çok serbest tutmak da isabetli değildir.

İsviçre medenî kanununu takib eden Türk kanunu medenisi mütevassıt sistemi kabul etmiş, boşanmayı muayyen sebebler hudusünde kabul eylemekle beraber hâkime de önceden derpişi kabil olmayan sebebler dolayısiyle takdir hakkı tanımıştır. Binaenaleyh bugün artık eski mevzuatımız zamanında olduğu gibi « boş ettim » gibi boş bir lafla aile hayatını yıkmak kabil değildir. Hâkime gitmek, haklı olduğunu isbat ederek boşanma kararı almak lâzımdır. Aile hayatımızın selâmeti namına, içtimaî varlığımızın istikbali bakımından yapılan bu inkılâb yerlidir ve yerindedir.

Bu yazımda boşanma müessesesi hakkında umumî mahiyette olmak üzere izahat vermeğe çalıştım. Gelecek yazılarımda ise boşanma sebeblerini, nazariyeler mahkeme içtihatları cephesinden tahlil edeceğim.

KUTADĞU BİLİG

de

tabibler ve efsuncularla münasebet hakkında parçalar

REŞİT RAHMETİ ARAT

Kutadğu Bilig (462/1069), hiç şüphesiz, türk edebiyatı tarihinde muayyen bir devri temsil eden en mühim eserlerden biridir. Orhun kitabeleri ve Turfan metinleri meydana çıkıncaya kadar bu eser türk dilinde yazılmış olan vesikaların en eskilerinden sayılıyordu. Bu sonuncuların bulunmasile türk kültür hayatının tarihi daha eski devirlere kadar götürülmüş ve daha ziyade derinleştirilmiş oldu. Fakat Kutadğu Bilig'in türk kültür tarihi bakımından ehemmiyeti eksilmedi. Hacmının büyüklüğü, içindeki malzemenin çokluğu ve ihata ettiği sahanın genişliği itibarile bu eser yine muazzam bir âbide olarak durmakta ve ehemmiyetile mütenasip bir alâka ve ciddiyetle tetkikini beklemektedir.

Türk edebiyatçıları ve türk dünyasının kültür tarihile uğraşanlar için bitmez tükenmez bir çalışma kaynağı teşkil eden bu eser, türk dili tetkiki üzerinde çalışanlar için de birçok mühim meselelerin aydınlatılması için lâzım olan malzemeyi saklamaktadır. Türk dilinin, eserleri üzerinde tetkik yapabildiğimiz ve şimdilik bizce malûm olan en eski devir diye kabul ettiğimiz «uyğur devri» hakkında bugün az çok malûmat sahibiyiz. Fakat türk dili tarihinin bu devrinden sonra zamanımıza kadar gelen devirleri ve bu müddet zarfında dilin inkişafı hakkındaki malûmatımız, maalesef, katî bir fikir söyliyebilmek için kâfi değildir. Bu dil ile konuşanlar çok geniş bir sahada yayılmışlar ve birbirinden ayrı tarihî mukadderata malik olmuşlardır. Bu, türk kabilelerinin etnik teşekkülünde ve kültür muhitinde öyle karışık bir vaziyet yaratmıştır ki, bugün tetkik etmek istenilen her hangi bir sahanın müstakil olarak, yalnız kendi tabiî şeraiti dahilinde inkişaf etmiş olduğunu düşünmek pek doğru olamaz. Biz bu tetkiklerimizde daima bu sahalarda tarihin bir birine karıştırdığı ayrı ayrı iplerin bağlarını çözmek ve muhtelif cihetlerden gelip muhtelif cihetlere giden ipleri bir birinden ayırarak, asıl inkişaf amillerini bulmak gayesiyle uğraşmak mecburiyetindeyiz. Bu çatışmalar asıl inkişaf istikametini kuvvetlendirmiş veya zayıflatmış, yahut bu inkişafı başka bir yola doğru sürüklemiş olabilir. Bu husus iyice bilinmelidir ki, inkişafın mahiyeti hakkında bir fikir edinilebilsin. Bu hususiyetin yalnız Kutadğu Bilig'e mahsus olmadığını söylemek bile lüzumsuzdur.

Bugün Kutadğu Bilig'in üç nüshası mevcuttur.

1. *V.* (Viyana) nüshası. Uygur alfabesiyle yazılmıştır. 843 (*tarih: sekiz (yüz) kırk üç yılda, qoy yıl, muharram aynıng törti* = 18. VI. 1936) senesinde Hirat (*Herü*) 'ta istinsah edilmiş olan bu nüshada kullanılan uygurca yazı ve imlâ tarzı bildiğimiz eski uygurlarınkinden, bilhassa klâsik uygur devrinden biraz farklıdır. Bu farklardan dolayı vücude gelen söz şekillerinin büyük bir kısmını o günün telâffuz tarzı telâkki etmek doğru değildir [1].

2. *M.* (Mısır) nüshası. Arab alfabesile yazılmıştır. Bu nüshadan 196 sahife muhafaza edilmiştir ve bugün Kahire'deki Hidiv Kütüphanesinde bulunmaktadır. W. Radloff bu nüshadan istinsah edilmiş olan bir nüshadan istifade etmiştir; kendi transkripsiyon ve tercümesinde bu eserin mevcud kısmından faydalanmış ve bir kısmı da ayni eserinde arab harflerile neşretmiştir.

3. *F.* (Fergana) nüshasıdır, arab harflerile yazılmıştır. 1924 senesinde

---

[1] Kutadğu Bilig'in bu nüshası akademik ve turkolog W. Radloff tarafından üç eser halinde neşredilmiştir:

1 — Eserin faksimilesi (*Kudatku Bilik. Facsimile der uigurischen Handschrift der K. K. Hofbibliothek in Wien*, Petersburg, 1890). Fotografla aynen tabedilmiş olan bu metin, eser üzerinde uğraşmak isteyenler için çok mühim bir malzemedir.

2 — Eserin uygurca matbaa harflerile neşri (*Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass - Hadschib aus Bälasagun*, Teil I. Petersburg, 1891). W. Radloff bu eseri büyük bir ihtiyacı karşılamak için yapmıştır. Malûm olduğu üzere *Kutadğu Bilig*'in bu nüshasındaki yazı işlek kursiv yazıdır. Bu yazının hususiyetlerine ve imlâ tarzına vakif olmıyanlar için, eserin asıl nüshasından istifade etmek oldukça müşküldür. Fakat W. Radloff'un bu neşri ancak onun kendi okuyuş ve anlayış tarzını gösterdiği ve eserin asıl metnini olduğu gibi veremediği için, naşirin beklediği netice elde edilememiştir. Bu gibi bir neşir için metnin her cihetten iyi tetkik edilmiş olması ve okuyuş ile anlayıştaki şüphelerin ortadan kalkmış olması lâzımdır.

3 — Eserin rus akademik harflerle transkripsiyonu ve almancaya tercümesi (*Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Bälasagun*. Teil II. Text u. Übersetzung nach der Handschriften von Wien und Kairo. Petersburg, 1900).

W. Radloff Kutadğu Bilig ve daha sonra neşrettiği uygurca eserlerde kullandığı transkripsiyon usulünde büyük bir yanlışlığa sapmıştır. Hayatının sonlarına doğru kendisinin de yanlışlığını itiraf ettiği bu transkripsiyon usulü, dilin o devirdeki şeklini vermediği gibi, ondan istifade etmek isteyenleri de şaşırtacak bir şekildedir. W. Radloff'un tercümesine gelince bu tabiî, türk dil bilgisinin o günkü vaziyetine göre, bir denemeden ibarettir ve birçok hususlarda ihtiyatla istifade edilmelidir.

Bütün bunlara rağmen, bu eserin neşrile W. Radloff çok büyük bir hizmet yapmış ve turkoloji âleminin minnetini kazanmıştır.

W. Radloff'tan başka bu eserin ayrı ayrı parçalarının neşri veyahut bazı hususiyetlerinin tetkiki için bk. : H. Vàmbéry, *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*. Lpz. 1870; V. Thomsen, *Sur le système de consonnes dans la langue ouigoure*, Keleti Szemle, T. II., S. 241—259, 1901.

Ferganada bulunmuş olan bu nüsha, bugüne kadar neşredilmiş olan bir kaç sahifeye bakılırsa, mevcut nüshalar arasında en mühimidir [1]. Ne *M.* ne de *F.* nüshalarının faksimileleri neşredilmiştir. Fotografları elinde bulunan Dil Kurumunun bu iki nüshayı faksimile halinde neşretmesini bekliyoruz.

Kutadğu Bilig'i bundan sonra tercüme ve neşremtek istiyenler, tabiî, W. Radloff'tan daha iyi şerait içinde çalışabileceklerdir. Bilhassa Fergana nüshasının bulunması bu neşri çok kolaylaştırmıştır. Bu tetkik neticesinde eserin mahiyetinin meydana çıkacağında şüphe yoktur. Bu suretle eserin aslının arab harflerile mi yoksa uygur harflerile mi yazıldığı hakkındaki şüphe de ortadan kalkacaktır. Uygur alfabesile yazılmış olan *V.* nüshasında bazen öyle şekillere rastgeliyoruz ki, bunlar muhakkak olarak, aslında arab harflerile yazılıp da uygur harflerine çevrilirken, arab imlâsının noksanlığı yüzünden yanlış okunmuş ve yanlış anlaşılmış olmalıdır. Bu gibi şekil hatalarının mıktarını tespit ve kontrol etmek için de diğer iki nüshasının faksimlelerine ihtiyaç vardır. Bugün meydanda bulunan bu üç nüshanın hiç birisi asıl metin değildir. Fakat, bunların hangisi asıl metne daha yakındır veyahut asıl metin nasıldır, meselesi ancak mevcud metinlerin mukayeseli tetkikinden sonra anlaşılabilecektir.

Burada bu ve buna benzer meselelerin halli değil vazı bile belki fazladır. Çünkü, bu yazının maksadı bu hususta bir fikir ileri sürmek değil, yalnız yukarıdaki noksanlardan dolayı ortaya çıkan müşkülâta okuyucuların dikkatini celbetmekten ibarettir.

Aşağıdaki metin normal hale getirilmiştir; yani imlâ değişiklilerinden dolayı vücuda gelmiş olan söz şekilleri bir tarafa bırakılarak, metnin düzgün imlâ ile yazıldığı zaman alacağı şekil verilmiştir. Ayrı nüshalardaki imlâ hususiyetleri ve nüshalar arasındaki farklara notlarda işaret edilmiştir. Mukayeseyi kolaylaştırmak için her üç nüshanın fotografları ile birlikte transkripsiyonları da ilâve edilmiştir.

Bu parçanın neşrine teşvik ve elinde bulunan *M.* ve *F.* nüshalarına ait fotograflardan istifade etmeme müsaade eden Dr. Süheyl Ünver'e burada ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

---

[1] Fergane nüshasının faksimilesi neşredilmediği için, tabiî, onun üzerinde tetkik yapılamamıştır. Bu nüsha hakkında izahat için bk.: Fitret, *Kutadğu Bilig*, Me'arif ve Okutğuçı 1915, Taşkent, (bk. Rachmati, Ung. Jahrb. Bd. VI, H. 1/2, S. 154 — 158. 1926) ve Türkiyat Mecm. c. I, s. 343 — 347 S. E. Malov, *Iz tret'ey rukopisi Kutadğu Bilig*, Izv. Akad. Nauk SSR. 1929, S. 737 — 754

Metin

1 **otaçılar birle katılmakığ ayur**

2 olarda birisi otaçı turur,
3 kamuğ ig toğağa bu emçi turur.
4 yime ök kereklig sanga bu kişi,
5 anıngsız ongulmaz tiriglik işi.
6 tirig bolsa yalnguk, yime igler ök;
7 igin emçi körse, otun emler ök.
8 ig ol, kör, kişige ölüm koldaşı,
9 ölüm ol kişige tiriglik toşı.
10 bularnı yime edgü tutğıl yakın;
11 kereklig kişi bu, küdezgil hakın.

12 **mu'azzimler birle katılmakığ ayur**

13 bularda basa keldi efsünçiler;
14 bu yil yeklig igke bular emçiler
15 bularğa yime ök katılğu kerek;
16 bu yil yeklig igke okığu kerek.
17 kalı asğı tegzün tise-sen sanga,
18 yime edgü tutğıl, ay ersig tonga,
19 otaçı unamaz mu'azzim sözin,
20 mu'azzim otaçığa evrer yüzin.
21 ol aymış: otuğ yise, igke yarar;
22 bu aymış: bitig tutsa, yekler yırar

Tercüme

1 **Hekimlerle olan münasebetlerden bahseder**

2 Onlardan birisi hekimdir,
3 o bütün hastalık ve iletlere devacıdır.
4 Bu adam da sana lâzımdır,
5 hayat işi onsuz iyileşmez.
6 Hayatta oldukça insan yine hastalanır,
7 devacı hastalığına bakarsa, tedavi eder.
8 Bak, hastalık insana ölüm rehberidir;
9 ölüm ise insana hayat arkadaşıdır.
10 Bunu (yani hekimi) yine kendine yakın ve iyi tut.

11 (onun) hakkını koru, o lüzumlu adamdır.

12 Efsuncularla olan münasebetlerden bahseder

13 Bunlardan (hekimlerden) sonra efsuncular gelir;
14 bunlar cin hastalığının devacılarıdır.
15 Bunlarla da münasebette bulunmak lâzımdır,
16 (çünkü) bu cin hastalığına karşı okumak lâzımdır.
17 Eğer sana faydası dokunsun dersen,
18 (bunları) da iyi tut, ey yiğit adam !
19 Hekim efsuncunun sözünü beğenmez,
20 efsuncu ise hekimden yüzünü çevirir.
21 O (hekim) der ki: ilâç alırsa hastalığa iyi gelir;
22 bu (efsuncu) der ki: muska bulundurursa cinler kaçar.

Notlar

1. **K u t a d ğ u B i l i g** 'in ilk nüshasında da ayrı fasılların başlıkları yazılmış olduğu şüphesizdir. Fakat bu başlıklar, manzum parçalar gibi, vezin ve kafiye kaidelerine tabi olarak muhafaza olunmadıkları için, sonraları manzum parçalara nisbeten daha çok değişmelere maruz kalmışlardır. Önümüzdeki şu birkaç satır bunu pek açık göstermektedir :

I. *V. odaçı-lar bil-e kadılm-a-kığ ayur*
F. otaçılar birle [1] *katılmak-nı ayur*
M. bab. otaçı-lar birle katılmak-nıng kerekin [2] *ögretür.*

II. *mu'asim-ler* [3] *bil-e kadıl-makığ ayur*
F. mu'azzim-ler birle katılmak-nı ayur
M. bab. mu'azzim-ler birle katılma-nı ögretür.

V. nüshası bu başlıkların oldukça eski şekillerini muhafaza etmektedir. Bu «e s k i l i k» bilhassa *katılmak* sözünün sonundaki Akk. eki olan *-ığ*'da görülüyor. Diğer iki nüshada bu ek artık *-nı* şeklindedir. Bununla beraber *V.* nüshasındaki *bile* (bununla yanyana *birle* şekli de kullanılmaktadır, bk. meselâ 125₁₃ ve ₂₄) şekli diğer iki nüshadaki *birle* 'ye nisbeten daha «y e n i » dir. *V.* ve *F.* yukarıdaki şu iki noktadan başka fark göstermedikleri

[1] *F.* nüshasındaki 1. *birle -i-* 'siz, 2. *birle* ise *-i-* ile yazılmıştır. *M.* nüshasında her iki yerde de *-i-* ile dir. Bilhassa bu sözün telaffuzunda *-i-* olduğuna şüphe kalmadığı için, *-i-* 'siz yazılan yerler hattatın zevkine bağlı kalmış olabilir.

[2] Eldeki fotografta açık okunmadığı için, bu okuyuş tarzı kat'i değildir: *-nıng* oku: *neteg ? kerekin* oku: *kerek?* Bu sonuncusunda her halde bir Akk. eki bulunmalıdır (krş. s. 12 *katılmak-nı ögretür*); fakat yazı şeklinde *-n* bulmak güçtür.

[3] Ben sözün aslına uyarak bu şekli tercih ettim, metinde *-ğ-* iledir. Uygur alfabesinde ح bulunmadığı için, türkçeye sonradan giren arapça ve İranca sözlerdeki bu ses her zaman böyle yazılmaktadır.

halde *M.* birçok değişmeler arzetmektedir. Burada metne yeniden birkaç söz dahi eklenmiş bulunmaktadır, bk. *bab, kerekin, ögretür.*

V. nüshasında müstensihin hatasile, serlevhadan önce gelmesi lâzım olan bir satır (S. 125 s. 1) serlevhadan sonra yazılmıştır. *M.* ve *F.* nüshalarının her ikisinde de bu satır önceki fasla dahildir.

1. *otaçı. V. odaçı;* buradaki *-d-* müstensihin şive farkı, yani *-t-* 'nin seslenerek *-d-* şekline girmesi değil, ancak bir imlâ karışıklığından ibarettir. Uygurcanın son devirlerine mahsus olan bu imlâ tarzına K u t. B i l 'te çok tesadüf olunmaktadır. bk. *tudğıl* (s. 10 ve 18), *kadılmak* (s. 1 ve 12), *kadılğu* (s. 15), *oduğ* (s. 21), *bidig* (s. 22) ve *tudza* (s. 22). Arab alfabesile yazılmış olan nüshaların her ikisinde de bu sözler *-t-* ile yazılmıştır.

Uygurcaya mahsus olup, yukarıdaki normalize edilmiş metinde işaret edilmesine lüzum görülmemiş olan diğer bir hususiyet te, sözlerin sonuna gelen eklerin köklerden a y r ı yazılmasıdır. Diğer uygurca metinlerde olduğu gibi, K u t. B i l. 'te de bu hususiyet kendini muhafaza etmektedir, bk. *odaçı-lar* (s. 1), *biri-si* (s. 2), *oda-çı* (s. 2), *em-çi* (s. 3), *kişi-ge* (s.8) *tirig-lik* (s.9) v. b. Ayni hususiyet Türkler tarafından arab alfabesi kabul edildikten sonra da imlâda muhafaza edilmiş ve eski metinlerin birçoğu bu şekilde yazılmıştır. *M.* ve *F.* nüshalarında da bu imlâ tarzı, karışık birhalde olsa dahi, kendini göstermektedir, bk. اوتاچی لار (*M.* s. 1), ایشتك سیز (*M. F.* s. 5), کیشی کا (*M.* s. 8 ve 9; fakat کیشیکا *F.* s. 8 ve 9), ایچکا (*M.* s. 21; fakat *F.* ایچکاکا) v. b.

Yalnız uygur alfabesile yazılmış bu nevi metinlere mahsus olmak üzere, bizim *V.* nüshasında da sözün sonuna gelen *-a* ve *-e* 'ler asıl sözden ekseriya a y r ı yazılmaktadır, bk. *bil-e* (s. 1), *bak-a* (s. 3), *yim-e* (s. 4) ve *toğ-a-ğa* (s. 3) v. b.

Elimizdeki her üç nüshanın istinsahının nisbeten son zamanlara aid olduğunu gösteren bir hususiyet te şart ekinin *-ser* yerine artık *-sa, -se* şeklinde bulunmasıdır. *V.* nüshasına mahsus olmak üzere (bu tarz yazıya K u t. B i l. haricinde T u r f a n metinlerinde de arada sırada rastgelinmektedir), bu *-sa, -se*'ler *-z-a* şeklinde yazılmaktadır, bk. *bolz-a* (s. 6), *tez-e* (s. 17), *yez-e* (s. 22), *tudz-a* (s. 22) v. b. Ayni imlâya mutabık kalarak şart olmadığı halde bir de *baz-a* < *bas-a* (s. 13).

2. *olarda,* bk. s. 13 *bularda;* buradaki *-da* uygurlardaki *-tın, -tin, -dın, -din* ile yanyana kullanılan Ablat. ekidir, bugünkü *-dan, -den* v. b. yerine; *V.* nüshasında bugün şimal şivesinde kullanılmakta olan *alar-ta* şeklindedir. Bu bir telâffuz şekli midir, yoksa müstensih eliften sonra yazılması lâzımgelen *v* 'yi yazmasını unutmuş mudur ?

3. Beytin ikinci mısra'ının sonu *V.* ve *M.* nüshalarında *turur, F.* nüshasında ise *erür* şeklindedir.

4. *ök* umumiyetle ayrı yazılmaktadır, fakat *V*. da artık birleşmiş şek - dedir: *ig-lerük* ve *em-lerük*, fakat *yime ök*. *M*. zedelenmiştir, s. 7 de ayrı yazılıyor; *F*. da ise *iglerük* elifsiz, *emler ök* elifli, yani ayrı yazılmıştır.

4. *kereklig* (*F*. ve *M*.), *V*. nüshasında *kerek ol* şeklindedir.

4. *sanga*, bu söz «Şark Türkçesinde» olduğu gibi, *sen-ge* şeklinde de okunabilirdi. Hakikaten *sen* ve *men* sözlerinin Dat. şekilleri önce böyle telâffuz olunmuştur. Fakat artık oldukça eski tarihlerde bu sözlerin daha çok kullanılan eşleri olan *ol* 'a *(onga, anga)* uyarak kalınlaşmışlardır. Bu kalınlaşmaya *-ng* 'nin ayrı ayrı *-n- ve -g-* telâffuzları kalkıp, sağır kef telâkki edilmiş olması da yardım etmiştir. *V*. nüshasında bu söz *sangga* şeklinde yazılmaktadır. Uygur imlâsında, nisbeten son zamanlarda umumileşmiş olan bu *-ngg-* şekli üzerinde başka bir münasebetle duracağız.

5. *anıngsız ongulmaz tiriglik işi*. *M*. burada eski *-maz* ekini muhafaza etmektedir, fakat s. 19 da artık *-mas*; *F*. de ise her iki yerde *-mas* şek - lindedir.

V. nüshası burada büsbütün ayrı bir ifade kullanmaktadır : *bularıng*[1] *emi ol tiriglik başı*. Bu fark pek te güzel olmıyan bir kafiye verdiği gibi *(kişi: başı!)*, bu mısra' ile ifade edilmek istenilen mânayı da değiştirmiştir.

6. *yalnguk* 'insan', *F*. ve *V*. nüshalarında bu şekilde, *M*. de ise metatezle *yangluk* şaklinde yazılmıştır.

7. *otun* < *ot-un*, eski Instrumental (mefulun ma'a). *V*. 'da burada metnin aleyhine ufak bir değişme karışmıştır: *otun* yerine *yime*.

8. *koldaşı* (*F*. ve *M*.), *V*. *kooşn-ı-sı*, *koşnısı* < *konşısı* yerine olmalıdır > *komşu*.

9. *toşı* (*F*. ve *M*.), *V*. *közi*; gerek kafiye ve gerek mâna bakımından olsun, *közi* sözünün buraya nasıl girmiş olduğunu anlamak güçtür.

10. *yakın*; baştaki *y* *M*. da noktalı, *F*. da noktasız ve *V*. nüshasında sarih olarak *bakın* yazılmıştır. Demek *V*. 'nın aslı olan arabça nüshada bu söz noktasız ve yahut tek nokta ile yanlış yazılmış olmalıdır.

13. *efsunçiler*, *F*. 'da bir noktalı *f*, *M*. da üç noktalı *f*=*v* ve *V*. da *p*=*f* yazılıdır. Cemi eki olan *-ler* 'i R a d l o f f niçin *ol* okumuştur, anlaşılmıyor.

14. *yil* ve *yek* sözleri *V*. nüshasında *yil* ve *yik* şeklinde yazılmıştır; fakat bk. *yel* (s. 16), lâkin orada da *yik* 'tir. Diğer nüshalarda *yel* (يل) ve *yek* (ياك).

14. *bular (V.)*, *F*. ve *M*. 'nin her ikisinde de : *bu ol*.

15. *ök* (*F*. ve *M*.), *V*. nüshasında ise *ol* 'dur.

17. *tägzün*, *F*. ve *V*. *tegsün*, *M*. *tegsü*.

---

[1] *V*. nushasında *-nıng* yerine *-ıng* yazılmıştır. Bu belki de müstensihin cenup şivesinden dolayı vücude gelmiş olan bir yazı «h a t a s ı» dır.

17. *tise*, *V*. *tez-e* ve bu *V*. nüshasının hususiyetidir, krş. s. 21 *yez-e*, *F*. ve *M*. ise: *yise*.

17. *asğı*, vezin icabı *asığı* yerine.

19. *unamaz*, *F*. ve *M*. da *unamas*, *V*. da ise, yanlış olarak : *unamız*.

22. *yirar*. Burada müstensihin bu sözü hakikaten *yarar* okumuş olduğu *yek-ler* 'i *yek-ke* şeklinde değiştirmiş olmasından da açık görülüyor. Demek ki, *M*. nüshasının aslı arab alfabesile yazılmış ve oradaki يرار sözü müstensihçe anlaşılmamıştır.

V. nushasının trankripsiyonurda *italik* lerle dizilmiş olan harflerden,

a asıl metinde *e* biçiminde yazılmış fakat *a* okunması;
e » » *a* » » » *e* »
i » » *i* » » » *e* »
ö » » o » » » *ö* »
ü » » u » » » *ü* »
d » » *d* » » » *t* »
s » » *s* » » » *z* »
z » » *z* » » » *s* »
lâzım gelen yerleri göstermektedir.

h. arap alfabsindeki ح yerine kullanılmıştır.

V. (S. 125, s. 1 — 12)

1 o*d*açı-lar bil-e ka*d*ılm-a-kığ ayur

2 alar-ta biri-si o*d*a-çı tu*r*ur
3 kamuğ ig toğ-a-ğa bu *e*m-çi turur
4 yim-e *ö*k kerek ol sangga bu kişi
5 bular-ıng *e*m-i ol tirig-lik başı
6 tirig bolz-a yalnguk yim-e ig-lerük
7 igin emçi körz-e yim-e em-lerük
8 ig ol kör kişi-ge ölüm koo*ş*n-ı-sı
9 ölüm ol kişi-ge tirig-lik köz-i
10 bular-nı yim-e edgü tu*d*ğıl bakın
11 kerek-lig kişi bu k*ü*dez-gil hakın

12 mu'asim-ler bil-e ka*d*ıl-makığ ayur

13 bular-ta baz-a kelti efsün-çi-ler
14 bu yil y*i*k-lig igke bular emçi-ler
15 bul(a)r-ğa yim-e ol ka*d*ılğu kerek

16 bu yel yik-lig igke okığu kerek
17 kalı asğ-ı tegsün tez-e-sen sangga
18 yim-e edgü tudğıl ay ersig tonga
19 odaçı unamız mu'-a-sim sösin
20 mu'asim odaçı-ğa evrer yüsin
21 ol aymış oduğ yez-e igke yarar
22 bu aymış bidiğ tudz-a yek-ler yırar

F. (S. 313 — 314, s. 5 — 15 ve 1 — 3).

1 otaçılar birle katılmak-nı ayur

2 olarda birisi otaçı turur
3 kamuğ ig toğaka bu emçi erür
4 yime ök kereklig sanga bu kişi
5 anıng-sız ongulmas tiriglik işi
6 tirig bolsa yalnguk yime igler ök
7 igin emçi körse otun emler ök
8 ig ol kör kişike ölüm koldaşı
9 ölüm ol kişike tiriglik toşı
10 bularnı yime edgü tutğıl yakın
11 kereklig kişi bu küdezgil h.akın

12 mu'azzim-ler birle katılmak-nı ayur

13 bularda basa keldi efsünçiler
14 bu yel yek-lig ig-ke bu ol emçiler
15 bularka yime ök katılğu kerek
16 bu yel yek-lig ig-ke okığu kerek
17 kalı asğı tegsün tise-sen sanga
18 yime edgü tutğıl ay ersig tonga
19 otaçı unamas mu'azzim sözin
20 mu'azzim otaçıka evrer yüzin
21 ol aymış otuğ yise igke yarar
22 bu aymış bitig tutsa yekler yırar

M. (S. 134, s. 3 — 14)

1 bab. otaçı-lar birle katılmak-nıng kerekin ögretür
2 olarda biri-si otaçı tur[u]r
3 kamuğ ig toğaka bu emçi turur

yime ök kereklig sanga bu [kişi]
anıng-sız ongulmaz tiriglik işi
tirig bolsa yangluk yime igler [ök]
igin emçi körse otun emler ök
ig ol kör kişi-ke ölüm kolda[ş]ı
[ö]l[ü]m ol kişi-ke tiriglik toşı
bularnı yime edgü tutğıl yakın
[kerek]lig kişi bu küdezgil h.akın

bab. mu'azzim-ler birle katılmak-nı öğretür

bularda basa keldi evsünçi-ler
bu yel yek-lig ig-ke bu ol emçi-ler
bularka yime ök katılğu kerek
bu yel yek-lig (ig)-ke okığu kerek
kalı asğı tegsü tise-sen sanga
yime edgü tutğıl ay ersig tonga
otaçı unamas mu'azzim sözin
mu'azzim otaçı-ka evrer yüzin
ol aymış otuğ yise ig-ke yarar
bu aymış bitig tutsa yek-ke yarar

1. Kutadğu Bilig V. (S. 125, s. 1 — 12)

II. Kutadğu Bilig F. (S. 313, s. 5 — 13)

III. Kutadğu Bilig F. (S. 314, s. 1 — 3)

IV. Kutadğu Bilig R. (S. 134, s. 3 — 14)

KOŞMA

Üstümde uçar turnalar
Kanadını vurara vura.
Ovalar, mor dağlar aştım
Yar izini sora sora.

Ne işim var bu ellerde,
Kül olsam yandığım yerde,
O yar, eski günler nerde ?
Usanç geldi kura kura.

Gözümden yak gözlerini,
Beni ağlat, öldür beni,
Aşkın alev hançerini
Yüreğimde bura bura.

FEVZİYE ABDULLAH

KAYBOLMIYAN BİR AKŞAM

İçimde bir akşam var : bu, seni batan birgün,
Kararan bir denizde kaybettiğim bir akşam.
Bu, engin denizleri göğsüme boşaltan gün,
Bu, içimde binbir ses işittiğim bir akşam.

Gönlümün senden başka herkese kapandığı,
Bu, benden uzakta bir yere gittiğim akşam.
İçimin yaşardığı, gözlerimin yandığı,
Varlığını kanımda erittiğim bir akşam..

F. A.

NOTLAR ve İKTİBASLAR

XIV İNCİ ASIRDA SOSYOLOJİNİN BİR ARAP MÜBEŞŞİRİ

İBN HALDÛN *

Garb âlimleri, İbn Haldûn'un mevcudiyetinden ancak XIX uncu asrın başlarında haberdar oldular. 1840 tarihlerine doğru, Quatremère İbn Haldûn'un *Tarihe aid mukaddemat* ismindeki meşhur eserinin arabca metnini, *Paris Millî Kütüphanesi'nde bulunan yazma eserlerden parçalar ve notlar* serisinin XVI, XVII ve XVIII inci cildlerinde neşretmişti. Yine ayni tarihlerde (1844) de Salan bizzat İbn Haldûn'un kendisi tarafından yazılan tercümei halinin fransızca tercümesini ve birkaç sene sonra (1852-1856) *Berberlerin tarihi*-ni *Journal asiatique*'de neşretti.

R. Flint, *History of the Philosophy of History* unvanlı eserinde (1893) İbn Haldûn'a büyük bir mevki ayırmıştı. Onu, « kendisinden üç asır sonra yetişen Vico'ya kadar, hiçbir memlekette hiçbir zaman eşi bulunmamış olan tarih nazariyecisi » ilân ediyordu.

Arab içtimaiyatcısının sosyolojiye aid fikirlerine dair M. René Maunier, *Mélanges de Sociologie nordafricaine* ismindeki kitabına da alınmış olan, iki heyecanlı makale yazdı.

Vaktile Kahire Edebiyat Fakültesinde benim Mısırlı meslekdaşım olmuş olan Bay Tâhâ Hüseyin'in *La philosophie Social d'İbn Khaldun* (1917) unvanlı tezi sayesinde farnsızca okuyanlar *Mukaddemat'ın* tam ve objektif bir hulâsasını bulabilirler.

Benim edindiğim bibliyografya malûmatına nazaran, İbn Haldûn'un *Arab Kavimlerinin Tarihi* ismindeki eserinin ne fransızcaya ne de ingilizceye tercüme edildiğini zannetmiyorum. Bu tarih, *Mukaddimat*'ın birinci ve *Berberlerin Tarihi*'nin üçüncü kısmını teşkil ettiği *Cihan Tarihi*-nin ikinci kısmıdır. İbn Haldûn'un ikinci derecede ehemmiyeti haiz eserleri arasında, Aristo'nun XII inci asırdaki arab müfessirlerinden biri olan İbn irrüşd'ün eserlerinin bir *hulâsasını* zikredebiliriz.

* * *

İbn Haldûn'un Seyahati namile yazdığı *kendi tercümei hali*, bu tarzın Arab lîsanında bir yenilik teşkil edecek kadar, o zamana kadar görülmemiş bir nümunesidir. Bu kitabın tetkiki, onun eserlerini izah etmek için lâzım olduğu gibi sahibinin ne kadar orijinal bir karakter sahibi olduğunu da bize gösterir. Müellif orada kendisinin mevkii iktidara sahib olanlara şahsi menfaatlerinin icabatına göre nasıl hizmet veya ihanet ettiğini, kullandığı entrikaları ve harekâtını sevk ve idare eden ikbal hırsını hiç bir şeyden hicab duymayan bir samimiyetle çok iyi tasvir ediyor.

[*] *Revue de l'Institüt de Sociologie*, No. 1, 1936, Bruxelles.
[Sosyolojik gurubda yapılan bir komoni kasyon'un hulâsası.]

İbn Haldûn doğuş itibarile Arabdır. Hicretin 732 senesi (1354) Tunus'da doğmuş ve pek erken entrika ve sergüzeşt hayatına atılmıştır. Hayatının yirmi sene kadar süren bir kısmını Tunus'da *Fez* ve İspanyada daha sonra *Bougie* ve *Tilimsen'de* geçirmiş, ve oralarda bazan büyük elçi ve birinci vezir olmuş, bazan da gözden düşmüş ve hapise atılmıştır. 1390 tarihlerine doğru çiftliklerinden birine çekilerek *Mukaddimat'ını* kaleme almış, *Arabların ve Berberlerin umumî tarihi*'ni orada yazmağa başlamıştır. Birkaç sene sonra Tunusa gitmiş, fakat orada ilim sahasındaki rakiplerile uğraşmak mecburiyetinde kaldığı için daha fazla duramayarak Kahire'ye gelmiş ve orada Malikî mezhebinden olanlara kadı olmuştur.

İbn Haldûn, 1408 deki ölümüne kadar eserlerini yazmakla meşgul olmakla beraber, sergüzeştler arayan muhtelif vazifeler de ifa etmekten geri kalmamıştır.

İbn Haldûn'un yazdığı *Umumî Tarih*, kendisinden evvel yazılmış olan tarihlerden büsbütün yeni olan plânile ayrılır. İbn Haldûn'a kadar tarih, masallara ve mübalâğalı medhiyelere mahsus edebî bir sanattı ve bakanüvislik şekline inhisar ediyordu, İbn Haldûn ise tek vaka kaydetmekle iktifa etmiyerek, umumî görüşlere ve kanuniyetlere vasıl olmak için tarihi kendisinden sonra klâsik olacak olan şekilde, devirlere ve kavimlere göre taksim ediyor ve ayrı ayrı her devrin ve her kavmin hususiyetlerini ayırıyor.

Mukaddimat'ına gelince; bu eser akli selimden ve tenkit zihniyetinden, daha doğrusu fikir serbestisinden tamamen mahrum, « eşyanın mahiyetinden bihaber » ve abdalca tarafgir ve sâf tarihçiler için bir mantık ve usul rehberi teşkil etmek gayesile yazılmıştır; ve bir akıl ve mantık rehberi olarak, vekayiin yalnız kayıd ve kabulü için değil ayni zamanda izarı hususunda da işe yaraması düşünülmüştür.

Filhakika, İbn Haldûn'a göre, *Mukaddimat*'ın mevzuunu teşkil eden meselelerle temas ederek böyle bir hazırlık devresi geçirmek her tarihçi için yapılacak ilk iştir. Hulâsa olarak söylemek lâzımgelirse, İbn Haldûn'un tarih mukaddimesi tarihçilerin ellerinde bulunmak üzere hazırlanmış sosyolojik bir metodoloji rehberidir. Kendisi bu neviden bir ilme B. T â h â H ü s e y i n 'e göre, *medeniyet ilmi* ismini veriyordu.

Bu eserde İbn Haldûn'un sosyolojik görüşü şudur: Bir takım ihtiyaçlara sahib olan insan, bu ihtiyaçları tatmin edebilmek için tabiat kuvvetlerinden istifade etmek mecburiyetindedir. Halbuki; bu istifade şekli ve tarihî vukuatın cereyanı tarzları, bir taraftan insanların haricinde olan oluşlara tâbi olduğu gibi, bizzat insanların kendi kabiliyet ve ruhî hususiyetlerine göre de tayin ve icab edilmektedir; ve bu çifte tesir altında, her cemiyet, bir ferdin tâbi olduğu ayni inkişaf kanununun hükmü altında kalmaktadır.

Bu telâkkiye göre, İbn Haldûn'un fikrini daha sadikane bir şekilde ifa-

de edebilmek için tarih *Mukaddimat*ına insan cemiyetlerinin ana teşkilâtlarının inkişafının ilmidir, demek daha doğru olacaktır. Filhakika bu neviden malûmat, akıl ve müşahedenin yardımile, insan cemiyetlerinin teşekkül ve inkişafını idare eden umumî sebeb ve kanunları bulmağa çalışan bir ilim teşkil etmiş oluyor; ve bu itibarla, daha evvel söylediğimiz gibi, tarihî vakıaların taharri ve tesbitinde bir miyâr ve izahlarında bir rehber olarak kullanılmak maksadile tesis edilmiş bulunuyor.

Eserin hakikî mahiyetine aid olan bu esaslı nokta bir kere bu suretle tesbit edildikten sonra, F l i n t 'in ve onunla ayni fikirde olup da, *Mukaddimat*'ı bir tarih felsefesi zannetmiş olanların yanıldığı meydana çıkıyor. Filrakika, tarih felsefesi için daha ziyade, insan cemiyetlerinin doğmasını ve namütenahî inkişafla -rını tayin ve icab ettiren âmilleri aramak ve tesbit etmek mevzuubahistir. Nitekim, insaniyetin gayesini, mukadder akıbetlerini anlamaya yarayacak umumî temayülleri de keşfetmek tarih felsefesinin işidir. Bu meseleler ise, daha ziyade B o s s u e t ve V i c o 'ların, H e r d e r ve C o n d o r c e t 'nin meşgul olduğu şekilde, insanî şeylerin aslını, ilk ve son sebeblerini aramak nevinden felsefe mebzularıdır. Şu halde F l i n t, felsefe tarihinin noktai nazarı ile sosyolojininkini kâfi derecede ayırd edememiş olması yüzünden, *Mukaddimat* müellifinin yepyeni olan teşebbüs ve görüşünü tavsif edememiştir, diyebiliriz.

* * *

İbn Haldûn'un nazarında, sosyal *işlerin tabiat ve mahiyeti* neden ibarettir? Ona göre, sosyal realite üç esaslı büyük kanunun hükmü altındadır. Bu kanunlardan birisi, bizim bugün tarihteki muayyeniyetçilik diyebileceğimiz *Causalité kanunudur:* bu kanun mucibince, tarihi vakıalar eşyanın tabiatının zarurî bir neticesi olarak zuhur ederler. İkinci kanun, *psikolojik müşabehetler* kanunudur. Bu kanuna nazaran, bütün insanlar, sadece insan olmak itibarile, birbirilerine benzerler. Tevrat ve Kur'an'ın bahsettiği menşe' müşterekliği de bu iddianın en kat'î bir delilidir. Bütün tarihi izah edecek olan bu kanunlardan üçüncüsüne gelince, o, umumî yaradılış ve tabiat itibarile birbirinin ayni olan insanların, iklim ve toprak gibi cemiyet harici veya ekonomik ve politik organizasyon gibi sosyal âmillerin tesirile nasıl yekdiğerinden farklı ferdler ve kavimler şekline girdiklerini nazarı itibara alır, ona *ruhî farklılaşma kanunu* diyebiliriz.

Mamafih, bu hususta diğer bir meseleye üzerinde nazarı dikkati celbetmek mecburiyeti vardır: filhakika; *Causalité prensipi,* tarihi istidlâl ve muhakemelerin ancak her tarafta hâkim olması lâzımgelen bir metodu, *formel* bir prensipi mevkiinde bulunduğundan, geriye insan cemiyetlerinin teşekkül ve inkişafını asıl izah edecek olan diğer iki kanun kalır.

Asıl mesele, fevkalâde muhtelif olan ahval ve şartlar altında bu iki taklid ve farklılaşma kanunlarının nasıl çalıştığını görmektir.

Bakalım İbn Haldûn onların bu karşılıklı tesirlerini nasıl tasavvur ediyor.

* * *

Şüphe yok ki, her cemiyetin teşekkülünde en mühim âmilleri, bu teşekkülü zarurî kılan politik ve ekonomik ihtiyaçlardır. Bu suretle cemiyet teşkil etmek zaruretinde kalan insanın da, bu zarureti tahakkuk ettirmeğe müsaid psikolojik şartlara sahib olduğu da malûmdur: *Pratik zekâ* ve *içtimailik temyülü*, bu hususta işe çok yarar. Meselâ; pratik zekâ, her türlü ihtiyaçların temini için amelin içtimaî bir şekilde taksim edilmesi gibi kolaylıklar keşfetmekte geçikmez. Diğer taraftan; teşekkül eden bir cemiyet, gerek Allahın emri gerekse insandaki akıl ve kalbin hususî temayülleri icabatı olarak, daima bir nâzım şef veya hâkime muhtaç bulunduğunu idrâk etmekte geçikmez.

İbn Haldûn'a nazaran, zikredilen zaruretlerle ve tasvir edilen şekilde bir defa teessüs eden bir cemiyetin inkişafı; A u g u s t e C o m t e 'un üanunu denilen *Üç hal kanunu* ile karıştırmamak için, *Üç merhale kanunu* demek münasib olacak olan bir kanuna tâbi bulunur. Münbit ve mahsuldar bir mıntakada yerleşen bir aile veyahut kabilenin tarihi olmayacaktır; çünkü, bu suretle toprağa yerleşmiş olan böyle bir cemiyetin hayatiyeti, her türlü dinamizmini kaybetmiş ve azalmış olacaktır. Seciyeleri çelikleştirmek, kabilenin ferdlerine onları fatihler ve imparatorluklar müessisleri yapacak faziletleri verecek olan ancak göcebelik hayatıdır.

Mamafih bu hususta, tabiî kozalitenin haricinde münferid bir vakıanın zuhur etmesi, kabilenin içinde bilfiil tekevvün etmiş olan bu zinde kuvveti fiil ve irade haline sokacak olan bir peygamber veya kahramanın zuhur etmesi de şarttır.

Şimdi İbn Haldûnla beraber; kendisinin bir cemiyetin hayatında *Üç merhale* dediği muhtelif inkişaf safhalarını gözden geçirelim bu merhalelerin birbirine benzer, birbirini taklid eder *mukallid adam* fikrile sosyal veya fizik *tesirler altında kalarak farklılaşan adam* fikirlerinin çifte rehberliklerile bu merhalelerin izahlarına bilâhare geçelim.

Evvelâ, tarihte az çok bir mevkii olan her cemiyet, daima bidayette göçebelik hayatından hareket etmiş görülür. Göçebelik hayatının tekevvün ettirdiği hayatiyet, bir kabilede arttıkça fütuhat fikrini inkişaf ettirerek, o kabileyi ergeç harb arayıcı teşebbüslere sevkeder ve bu teşebbüsler muvaffak olduğu takdirde, yeni bir imparatorluğun teessüsünü mucib olur. Fakat, bu safhada cemiyet artık toprağa yerleşmiş kalmıştır. Bu vaziyette, enerjisini kaybetmiş bir cemiyetin hayatı ise artık sonuna yak -

laşmıştır, asla uzak olmayan gayri kabil içtinab akıbet onu bekler. Bir cemiyet için dördüncü, hattâ doğuşu da hesaba katarsak beşinci, bir merhale işte bu şekilde inkişafını tamamlayarak dağılmaktır. Böylece üç hal ancak ölüml edoğuş arasındaki muvakkat üç merhaledir ki, takriben 120 sene süren üç veya dört nesil müddetince devam eder.

İbn Haldûn'da, imparatorlukların tesis ve toprağa yerleşmekle hemzaman olarak meydana çıkan şehirlerin teessüs ve inkişafı bahsi de var ise de; bu meseleden biraz sonra bahsedeceğiz. Şimdi İbn Haldûn tarafından ampirik bir şekilde müşahede edilmiş bulunan sosyolojik kanunların izahına geçelim.

* * *

Her şeyden evvel İbn Haldûnda, *tarihi detreminizm*'in maruz kaldığı müthiş bir müşkil noktayı, büyük bir istisnayi kayıd ve işaret etmek icabetmektedir. Çünkü, bu meseleden İbn Haldûn'un son zamanlardaki hayranları hiç bahsetmemişlerdir. Filhakika; İbn Haldûn, kendisinden evvel gelen diğer tarihçilerden çok farklı olarak, ne mevkii ikbal ve iktidar sahibi büyükler, ne de hâdisatın esrarı tarafından abdalca büyülenecek kadar saf değildir. O, hiç olmazsa pratik hayatta ve tarih meselelelerini muhakeme ve münakaşa ederken, serbest düşünce ve aklı selim sahibi bir adam gibi gözüküyor. Fakat, ne de olsa, Surnaturele ve Sürnaturel birtakım marifetler elde etmek için vahy'in lâzımgeldiğine kanîdir. Allah tarafından imtiyaz sahibi olarak yaradılmış bir takım insanların tabiatın muayyeniyet ve nizamı haricinde bir tesir icra edebileceğine inaniyor.

Hakikatı söylemek lâzımgelirse, onun için hâdisatın ancak normal ve tabiî ceryanında *tesadüf* denilen şey olamaz. Fakat, hayatta mucize ve tesadüfler, determinizm'in muntazam örgüsü arasında ve münferid bazı oluşlar her zaman mevcud olabilir ve bu hususta İbn Haldûn'un gösterdiği safiyet ve inanış bazan bizim bugünkü hissi selimimizi sarsacak kadar büyüktür.

Mamafih buna çok hayret etmemek te lâzımdır: akli selim ile mistisizm'in ayni şartsta yanyana beraber bulunuşu, her zaman herkeste ve her millette tesadüf edilen bir hâdisedir. Hemen ekseriya aradaki fark, bu unsurlardan birinin diğerine hâkim oluşudur nevinden bir nisbet farkıdır, diğerini tamamen bertaraf edişi değil, Daha doğrusu, inkişaf etmiş ve ihtisaslaşmış şeklinde ilmî kafa halini alan akli selim, ancak tamamen hâdisat ve eşya tarafından objektif bir kontrola tabi olduğu yerde ve amlî faaliyet sahasında tamamen serbest kalabilmekte ve en modern zihinlerde bile, ancak o şahsın meslekî meşguliyeti sahasını aşmamaktadır.

Bu yüzden, İbn Haldûn'un tarih sahasında gösterdiği akli selim ûsarını da, ilmî telâkki etmek şüphesiz mübalega sayılır. Onun umumî fikir-

lerini, ancak pratik hayata aid hakikatler mahiyetinde telâkki edebiliriz. Bu sahaya aid malûmat gibi, bu fikirlerin de esası, kaba taslak bir takım müşahadeler ve yaklaştırmalarla elde edilen neticelerdir. Şu halde, İbn Haldûn'un en büyük meziyeti, akli selimi henüz hiç tanınmadığı bir sahaya hâkim kılmış olmasıdır, diyebiliriz. Kendisinden sonra gelen garblı tarihçiler ise, akli selimi ilmî metod ve zihniyetin terakkilerile çok zenginleştirmişlerdir. Her sahada olduğu gibi, tarihte de ilmî zihniyet hep ayni şekilde ve bu gibi birbirini tamamlayan yardımlarla gelişmiş, zenginleşmiş ve çok değişmiştir.

* * *

Şimdi, yukarıda bahsedilen, iki psikolojik kanunun tarih bakımından ne gibi hakikatları ihtiva ettiğini tasrih edebiliriz : Bunlardan birincisi, *Sosyolojik müşabehet kanunu* namını da alabilir ve bu suretle sosyolojideki taklid nazariyesine irca' edilir. *Sosyolojik farklılaşma* diyebileceğimiz ikinci kanun ise, milletlerin hayat ve ruhiyatı üzerinde müessir büyük âmillerin tetkikini icabettirir.

Bu âmillerden maddî olanı iklimdir ve iklimler içinde cemiyetlerin inkişafına en müsaid olanı, mutedil mıntakalar iklimi addedilir: fakat; şayanı dikkattir ki, bu mutedil iklim misali olarak A r i s t o Yunanistanı, İ b n H a l d û n Şimalî Afrikayı, M o n t e s q u i e u ise Fransayı vermiştir. Felsefî ve sosyolojik nazariyelerin enfüsîliği, müelliflerin şahsî tecrübelerinin nazariyeleri üzerindeki tesiri burada göze çarpar. Bu suretle medeniyeti doğuran topraklar bu mütefekkirlerin ellerine aldıkları misallerde görüldüğü veçhile yer değiştirmiş olması, İbn Haldûn'a göre o kadar mühim bir rol oynamakta olan göçebeliğin hayatını tayin ve icabettiren toprak âmilinin de ehemmiyetini şayanı dikkat bir şekilde azaltır. Esasen İbn Haldûn'a göre, üçüncü bir âmil, fakat bu defa manevî bir âmil olan dini de hesaba katmak lâzımdır. Yeni bir dinin zuhuru, imparatorlukların teşekkülünde pek hususî olan bir muharrik tesirini göstermektedir.

Tarihî vakayiin izahı için ileri sürülen bu umumî nazariyeler, bize daha evvel ampirik bir şekilde bulunmuş olan sosyolojik kanunların mantıkî bir şekilde anlaşılmasını da temin eder. Meselâ, göçebe kabilelerde tesadüf edilen birlik fikri ve diğer meziyetler, yekdiğerine benzer ruhlar üzerinde toprağın ve iklimin bu bertaraf edilmesi imkânsız tesirleri - nin mahsulüdür. Bir peygamberin veya bir kahramanın zuhuru nevinden emsali nadir bir vakıa, kabilede toplanmış olan fütuhat enerjisini müessir bir hale sokar, fethedilecek diğer imparatorlukların zaafı da, bu oluşu kolaylaştıran bir hâdise teşkil eder.

Fakat, bir defa zafer kazanıldı da fütuhat tamamlandı mı, o zamana kadar aralarında pek iyi anlaşmış olan şefler, bundan sonra her biri ayrı ayrı diğerlerine tefevvuk hırsına kapılır. Bu safha, artık modası geçmiş olan aristokrasiye karşı zarureti hissedilen, otokrasinin mücadelesi saf -

hasıdır. Bu mücadelede aylıklı askerler büyük bir rol oynar ve bu yüzden yeni teessüs etmiş imparatorluğun akıbeti için çok tehlikeli bir nufuz kazanmağa başlarlar.

Menşeyi ne olursa olsun, dahilde başlayan bu geçimsizlik ve mücadele hali, bir inhitat âmilidir. Bu suretle kuvvetli bir kabile disiplini içinde muzaffer olmuş olan cemiyet, artık kendisini bir bütün olarak hisetmez oluyor, efrad arasında beraberlik hissi zayifliyor. Aylıklı askerlerin gün geçtikçe isteklerini arttırması, vergilerin çoğalmasını ve halkın gayri memnun bir hale girmesini mucib oluyor. Evvelâ yalnız, memleketi idare edenler arasında yerleşen lüks ve sefahat, gün geçtikçe taklid yolile etrafa da yayılarak cemiyetin bütün sınıflarına sirayet ediyor ve ahlâk ve âdatı ve dolayısile ferdlerin seciyelerini bozuyor. Bu şartlar içinde ise imparatorluk artık son günlerini yaşamağa başlamış oluyor.

Bu lüks zevkini uyandıran ve onu besleyip tahripkâr bir şekle sokan servet, nereden hasıl oluyor ? Şüphesiz bu hususta, şehirlerin teessüsünün mühim bir rolü var : Şehirlerin inkişafı sebeb ve şartlarına dair İbn Haldûn'un ortaya sürdüğü nazariye hakikaten şayanı dikkattir. Bu hususta, nüfusun artmasının oynadığı rolü gösterdiği gibi bilhassa hükûmetin rolünün ne kadar büyük olduğuna da işaret etmiştir. Nitekim İbn Haldûn da, A d a m S m i t h tarafından ortaya atılmış olan *taksimiamâl* nazariyesinin ve D u r k h e i m 'in büyük bir salâhiyetle müdafaa ettiği şekilde, *nüfus kesafetine tâbi olarak artan taksimiamel sayesinde terakki*, nazariyesinin esas hatlarını da bulabiliriz. Diğer taraftan, onun cemiyetlerin inkişafına dair olan telâkkisinde M o n t e s q u i e u 'nun iklim R a t z e l ve L e P l à y 'ın *coğrafi muhit* ve T a r d e 'ın *taklid* nazariyelerile daha bir çoklarının ana hatlarını bulabiliriz.

* * *

Eski Yunanistanda ileri sürülmüş olan sosyolojik fikirleri az çok tanıyan bir kimsenin onlarla İbn Haldûn'un birçok fikirleri arasındaki müşabeheti görmemesi mümkün değildir. Bu mesele mevzuubahs olunca, Bay T â h â H ü s s e y i n, XIV ıncı asırda henüz ne Eflâtun'un *Cümhuriyet ve kanunlar* ismindeki eserlerinin, ne de Aristo'nun *Politik* ismindeki kitabının arabcaye tercüme edilmiş olmadığını ileri sürüyor. Bununla beraber; onların bir hulâsasını yapmış olduğu malûm olduğuna göre, İbn Haldûn'un Aristo'nun müfessirlerinden İbnürrüşd'ün eserlerini tanımış olduğu anlaşılıyor, orada Aristo'nun siyasete aid fikirlerinin esaslarını bulmuş olması lâzımgelmez mi?

Hulâsa; bu meşhur arab mütefekkirinin sosyolojiye yaptığı hizmetler ne kadar büyük olursa olsun, bazı müelliflerin ileri sürdüğü şekilde, *Mukaddimat'ı ilk ilmî sosyoloji kitabı* telakki etmek doğru olamaz. Bugünkü anlamında bir ilim tesis etmek için, heyeti umumiye hakkında az çok insicamlı ana tasavvurlara, kabataslak birkaç misalle tekid edilmiş

umumî fikirlere sahib olmak kifayet etmez.

Böyle bir nazariye sistemi ve ma - lûmat yığını, olsa olsa ancak bir *felsefî bir sosyoloji tecrübesi* veya hariçâm *Sans Komön sosyolojisi* olabilir. Diğer taraftan, şunu da ilâve etmek lâzımdır ki; biz burada, İbn Haldûn'un fikirlerinin esaslarını hulâsaten verebilmek için, onlardaki sarahat ve insicamı tebarüz ettirilmiş bir şekilde yazmağa mecbur olduk. Yoksa modern mânasiyle ilmî bir kafa için, haddi zatlarında İbn Haldûn'un fikirleri, tarihdeki Cuozalite üzerine hadsî ve ampirik bir takım sezişlerden ibaret kalır. Az çok orijinal fakat zamanına göre, herhalde çok telkinkâr olan bu fikirleri, *arabların ve Berberlerin tarihi*'ndeki az çok bizzat görülerek yapılan şehadetler ispat edilebilir bir hale sokmaktadır. Fa - kat gerek naklettiği tarihî vakıaların ayniyeti, gerekse içtimaî hallerin tariflerinde gösterdiği doğruluklar, yahut vekayî arasında bulduğu münasebetler ve onları izah edişi tarzları hususunda ileri sürdüğü hükümlerde olsun, İ b n H a l d û n, hakikaten ilmî bir metodun esasını teşkil edecek olan ihtiyatî tedbirlerin hiçbirini almıyor. Esasen, *Mukaddimat'ı* okur okumaz müellifinin müsliman kavimlerin tarihine aid hususî şartları kontrolsuz bir şekilde tashihden başka birşey yapmamış olduğu insanın gözüne çarpıyor.

Ben, onun eserinin hakikî karak - terini tavsif etmek ve onun fikirlerine lâzımgelen mevkii vermiş olmak için, İbn Haldûn'un *Mukaddimat* ismindeki kitabiyle zamanının ve kendi sosyal muhitine nazaran, tarihi ve sosyolojik dâhiyane bir akli selim eseri göstermiş olduğunu söyleme - liyim. İlmî zihniyet, karakteristik hususiyetlerini değilse bile menşelerini nasıl baktile akli selimin hadsî sezişlerinde bunlmuş ise, bugünkü ilmî tarih ve sosyoloji de kendi en kuvvetli köklerinden bir kısmını, bu büyük arab mübeşşirinin muazzam eserinde bulmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Yazan : Georges Hostelet

TÜRKİYE — LEHİSTAN MÜNASEBETLERİ

Türkiye tarihinin en az araştırılan kısımlarından biri de Türkiye'nin Şarkı Avrupa devletleriyle olan münasebeti tarihidir. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu 15 inci asırdan itibaren tâ 18 inci asrın sonlarına kadar Şarkî ve Cenubu Şarkî Avrupa'nın en büyük devletlerinden olup, yüz yıllarca Avrupa, dolayısiyle dünya, siyasetinin döndüğü en mühim merkezlerden biriydi. Bilhassa Macaristan'la Polonya'nın mukadderatı uzun zamn İstnbul sarayının elinde bulunmuştu. Ayni veçhile Moskof Rusyası da 18 inci asrın başına kadar muhakkak Babıâli ile hesaplaşmak mecburiyetinde idi. Vaziyet böyle olmasına rağmen henüz Osmanlı İmparatorluğunun bu devletlerle olan münasebetine dair derli toplu tetkiklere malik değiliz. Hattâ Ruslar tarafından bile böyle bir araştırma vü - cude getirilmiş değildir; Moskova arşivlerinde Türkiyeye dair çok enteresan ve mühim miktarda vesaik bulunmasına rağmen, Rus tarihinin bu kısmı halâ boş kalmaktadır. Hans Uebersberger'in, *Russlands Orientpolitik'in den letzten zwei Jahrhunderten* (1913) I. B. X-380 SS ancak Rusyanın Türkiye ile 17. ve 18 inci asırdaki devri ihtiva ediyor, ve henüz nihayete kadar getirilmiş değildir. Bilhassa Polonya ile Türkiye arasındaki münasebetin tarihi çok ihmal edilmiştir. Halbuki bu müna - sebet çok enteresan olduğu kadar her iki devletin tarihi için de büyük bir ehemmiyeti haizdir. Türklerin 15 inci asırdanberi Lehlilerle münasebette bulunduklarını biliyoruz. Bir zamankar âdeta Lehistan Bab âli'nin tâbiiyeti altına girmiş bir vaziyette idi. Polonya tahtına çıkan krallar ancak Babıâli'nin tasvibi ile bu makamı işgal edebilirlerdi.

Bu hususta Hazinei Evrak vesikalarında çok enteresan malûmata tesadüf edilmektedir. 1683 Viyana muhasarasından sonra vaziyet değişmişti. Fakat Polonya'nın tarihi mdkadderatı az bir zamanı müteakip yine Osmanlı devletiyle bağlandı ve bu hal Polonya'nın bölünmesine kadar devam edip gitti. Çok eski bir tarihi olan bu münasebet te henüz lâyiyiki ile işlenmiş değildir. Bu sahada yalnız mahdut devirlere hasredilen araştırmalara tesadüf ediyoruz. Türkçe olarak Ahmet Refik Türk Tarihi Encümeni Mecmuası'nda (Cilt 1 (78) (1340) çıkan *Lehistanda Türk hâki - miyeti* adlı yazısiyle, Ahmet Refik'in yine ayni mecmuada (Cilt 32, S. 1331) SS. 661-687), *Sokullu Mehmet Paşa ve Lehistan intihabatı* adlı yazısından başka bir yazıya tesadüf edilmemektedir. Leh'ce yazılan eserlere gelince, L. Boratynski, *Batory i jego*

[*] Prof. Dr. Wladyslaw Konopczynki, *Polska a Turcja 1683 1792*, Warszaw 1936, 319 ss(1683-1792 yıllarında Polonya Türkiye münasebetleri)

plan ligi przeciw Turkom; S u w a r a, *Przyczyny kleski cecorskiej* 1620; tedir. Leh'çe yazılan eserlere gelince J. T r e t j a k, *Wojna chocimska* 1621; W. C z e r m a k, *Plany wojny tureckiej Wladislawa IV.;* J. D u t k i e w i c z, *Polska a Turcja w czasie Sejmu Czteroletniego* adlı eserler bu mevzu üzerinde bellibaşlı araştırmalar teşkil ediyor. Fakat bunlar ancak pek kısa devirleri ihtiva etmektedirler. Onun için Osmanlı İmparatorluğunun Polonya ile münasebet tarihi öğrenmek istenildiği zaman derhal büyük bir boşluğun olduğu görülmekte idi. İşte bu boşluğun hiç olmazsa mühim bir kısmı Krakovya Üniversitesi Profesörü W l a d y s l a v K o n o p c z y n s k i 'nin yukardanberi söylemiş olduğumuz eseri doldurmaktadır.

Polonya arşif ve kütüphanelerindeki, kısmı azamî henüz gayri matbu olan, malzemeden istifadeden maada, Rus ve Garb memleketlerindeki diğer birçok arşif malzemenin celbi ile vücude getirilen bu eser, yalnız Polonya tarihi için değil, ayni zamanda Karlofça Muahedesinden sonra Türkiye tarihi için de büyük bir kıymeti haizdir. Bu kabil tetkikler yapılırken, şüphesiz, Osmanlı devletine aid Hazinei Evraktaki vesikalar üzerinde çalışmak mecburiyeti vardır. Müellif bunu tâ eserinin başında söyliyor; fakat, kendisinin İstanbuldaki Hazinei Evraktan istifade edemediğini, ve bundan dolayı kitabının birçok yerlerinde yanlış görüşler olabileceğini itiraf ediyor. Malûm olduğu üzere, bizim Hazinei Evraktaki vesikaların henüz tasnifi bitmemiş olduğundan, oradaki malzemeden lâyikiyle istifade etmek mümkün değildir. Fakat, buna mukabil İstanbulda bulunmıyan diğer kıymetli kaynaklardan etrafiyle istifade edilmiş olması, kitaptaki bu eksiği kısmen kapatıyor. Müellif bilhassa 18 inci asırda Osmanlı Devleti'nin medenî, içtimaî ve siyasî hayatını etraflıca ihtiva eden herhangi bir eserin bulunmaması, tetkiki güçleştirdiğini, bir ecnebî tarihcisi için o zamanki Osmanlı hayatının psikolojisine nüfuz etmenin hayli müşkül olduğunu söylüyor. Avrupaî tetkik usulleriyle mücehhez ve Osmanlı tarihini bilen Türk müdakkikinin bu mevzuu etrafiyle yapabileceğini kaydettikten sonra, böyle bir müdakkikin bir an evvel Türk - halk tabakası içinden yetişmesini temenni ediyor.

Eserin mukaddimesinde görüldüğü üzere, bu mevzuun işlenmesi Polonyanın Ankaradaki ilk elçisi müteveffa K a z i m i e r z O l s z o w e k i 'nin inisyativiyle olmuştur. Bunun 1683-1792 yıllarını Prof. W. K o n o p c z y n s k i ve 1831-1873 yılların da Dr. A d a m L e w a k almıştır. W. K o n o p c z y n s k i 'nin kaleminden çıkan *Polonya ile Türkiye,* 1683-1792, adlı esesr 12 baptan ibarettir. I inci bapta (S. 9-27) 1683 Viyana hezimetinden sonra Karlofça Muahedesine kadar Polonya, Rusya, Kırım ve Osmanlı İmparatorluğunun kısaca tarihleri anlatılmıştır. Bilhassa, sonraları her iki devletin (Polonya ve Türkiye) amansız düşmanı olan Moskof Devleti'nin siyasi sahneye çıkarak na-

sıl inkişaf ettiği muhtasar, fakat isabetli olarak kaleme alınmıştır. II inci bap Karlofça Muahedesi ve bunu takip eden devri alıyor. Karlofça Muahedesinin Osmanlı İmparatorluğu ile Polonya'nın münasebeti tarihinde ayrıca ehemmiyeti vardır: Polonyanın taksimine kadar Türkiye ile Lehistan arasındaki münasebet hep bu muahedenin maddelerine göre tesbit edilmekte idi; bilhassa Lehliler Karlofça da konulan esasları muhafazaya gayret etmişlerdi. Konopczynski, Lehli diplomatlarının Karlofça Muahedesi yapılırken gösterdikleri faaliyetleri ni, umduklarından çok az neticeler elde edişlerini ve o zamandaki umumî siyasetin hangi esaslar üzerinde döndüğünü etraflıca anlatıyor. Lehlilerin Karlofça'da elde ettikleri kazanç Kameniça kalesinden ibarettir! Fakat muahede imzalandıktan sonra bu kalenin Lehlilere teslimi işi epey sürmüştü.

K. nin eserindeki Kameniça kale sinin teslimi münasebetiyle verilen malûmatı tamamlamak için Hazinei Evrakta tarafımızdan bulunup çıkarılan bazı vesikaları burada zikredeceğiz: Hazinei Evrak Mühimme Defteri N-3. S. 6 daki vesikadan görüldüğü üzere, Kameniça'nın tahliyesine Vezir Kahraman Paşa memur edilmişti (1699 Mayıs ortaları); yine Hazinei Evrak, ayni meseleye dair, ayni yerde: Niğbolu Sancağı mutasarrıflığında olan İbrahim Paşaya ve Boğdan Voyovodasına gönderilen yazılar. Bir müddet sonra Kameniça Valisi Vezir Kahraman Paşaya (Havalar müsaid olunca, Lehliler ile yapılan sulha göre Kameniça'nın tahliyesi » emredilmişti (S. 54. tarihsiz). Kameniçna muhafazasında Hasaki Ebu Bekir'e de defterlerin Bender kalesine gönderilmesi emrediliyor (Mühimme defteri N-3. S. 64). Biraz sonra Özü Valisi Yusuf Paşaya Kameniça kalsinden çıkarılanların, Bender arazisinde yerleştirilmeleri bildiriyor (S. 279). Bütün bu müzakerattan sonra nihayet 22. IX. 1699 da Türkler Kameniça'yı Lehlilere teslim ediyorlar. Bu hususta K. epey tafsilât veriyor.

Bunu müteakıp Polonya ile Türkiye arasında 10 yıla yakın mühim bir mesele zuhur etmediğini görüyoruz. Zaten bu sırada her iki memleket başka mühim vakaların arifesinde bulunuyorlardı. Şarkî Avrupa'nın siyasî vaziyetini altüst eden « Şimal Harbi » başlamıştı. Az bir zaman içinde Polonya harb sahnesi oldu ve İsveç kralı Karl XII. (Demirbaş Karl) Polonya'yı bir baştan bir başa geçerek, buraya kendine taraftar olan Leszczynski'yi sonra Karl ile Deli Petro'nun mücadelesi, Pultava meydan muharebesi, Karl'ın Türkiye'ye ilticası gibi çok mühim vakalar süratle birbirini takip etmişlerdi. Nihayet Rusların Prut mağlûbiyetini müteakip 23. VII. 1711 de Rusya ile Türkiye arasanda Prut Muahedesinin imzalanması da bu yılların en mühim vakalarından birini teşkil eder.

Bu muahedeye Rusya'nın Polonya işlerine karışmıyacağı maddesi konulmuştu. K. Prut meselesine ehemmiyetle temas ediyor ve « bu muahedenin Polonya'nın istiklâlini mu -

hafaza yolunda çok mühim tesirleri görüldüğünü ve bütün Lehli millî savaşçıların Prut Muahedesindeki Polonya maddesini minnetle andıkları - nı » kaydediyor (S. 60); buna rağ - men Lehlilerin Osmanlı Devleti ile münasebetlerinde hâlâ Karlofça an - laşmasına göre hareket etmekte de - vam ettiklerini biraz hayretle zikre - diyor. Fakat Ruslar Prut Muahede - sinin kendilerine yüklettiği madde - lerden hemen hemen hiçbirini ye - rine getirmemişler ve eskisi gibi Polonya işlerine müdahalede devam etmişlerdi. Müellif bu ciheti tafsilâ - tiyle izah ediyor. Polonya işlerine Rusların karışmasından ötürü Ba - biâli yeniden Polonya ile alâkadar olmağa başlamıştı. Polonya'da Rus askerlerinin bulunup bulunmadığını tetkik için (galiba 1712 başında) Bender Muhafızı İsmail Paşa tara - fından Süleyman Ağa adlı birisi gönderilmişti. K. Süleyman Ağanın İs - tanbula döndükten sonra verdiği ra - por hakkında malûmat bulamamıştır. Bu hususta yine Hazinei Evraktaki vesikalardan birine müracaat etmek icab ediyor. Süleyman Ağa, Polon - ya'da Rus askerlerinin bulunduğunu ve pek yakında 80.000 kişiden ibaret bir Rus ordusunun Polonya'ya gir - meğe hazırlık yaptığını bildirmişti. Halbuki Ruslar ve Ruslarla anlaşan Lehlilerin birkısmı bunun aksini id - dia ediyorlardı. Bunun üzerine Po - lonya'ya Silâhşor Ahmet Efendi vaziyeti eyice tetkik maksadiyle gön - derilmişti. K. bütün bu meseleleri kısaca geçiyor. Bu zamandaki vazi - yeti aydınlatmak ve K. nin verdiği malûmatı tamamlamak için Hazinei Evrakta « Leh Baş Hetmanı » S i - e n i a w s k i 'nin Lwowtan 1712 yıl ve 23 Eylûl tarihli, Sadrazama hitaben yazdığı mektubun terceme - sine müracaat edebiliriz. (Ha - zinei Evrak, yeni tasnif olunan Hariciye Evrakı N-139). Bu mektupta Deh Baş Hetmanı (Türkçe tercemesinde Snaviçke deniliyor). Süley - man Ağanın verdiği malûmatın tamamiyle hakikata muhalif olduğunu ve bu defa Polonya'ya gönderilen silâhşor Ahmed Beyin Polonya'da hiçbir Rus askerine rastgelmediğini bildir - dikten sonra mektup şöyle bitiyor : « Büyük elçimiz birkaç gün mukad - dem Lwowtan Asitanei Saadete müteveccih olmuştur ki Karloviçe'de aktolunan sulh-u salahî tarafeynin müracaatiyle tecdit ve müstahkem kla ve Devleti Aliye bizimle akteyle- diği sulh-u salahî mürat buyurdu - ğunda ve Cenab-ı Saadetleri dahi daima istihkâm vermek mülâhazasında olmağla bu dâileri ve Cumhurumuz (yani Lehistan) bunun kadrini bilüp teşekkür ederzi. » Bu sıralarda Babıâlinin Lehistan işleriyle hakikaten yakından alâkadar olduğunu gösteren başka bir vesikada Hazinei Evrakta mevcuddur. K. de bu cihet bir az sönük kaldığından bu vesikayı zikretmek faydalı olacaktır. (Hazinei Evrak, Hariciye N-674, tarihsiz). Bu vesika o sıralardaki (1712 ortalarında olacak) Lehistan işlerine ve umumî siyasete dair Padişaha hitaben yazılan bir rapordur. Orda şu cüm - leleri buluyoruz : « Lehlü tayifesi serbest olup, şurutu serbestilerine

riâyet olunması», sonra İstanbul'daki Fransa, Avusturya (Nemçe denili - yor), Prusya ve Rusya Devletlerinin elçilerine hitaben yazılan birer mektupta şu sözler vardır : « Lehlünün kadimi şurut-u serbestilerine riâyet ve tayifei Lehlü beyinlerinde Lehlüden olmak üzere intihap ve ihtiyar eyledikleri kimesneyi nasbedip bu hususa Devletiniz tarafından dahi riâyet olunmak matlûb-u Devleti Âliyedir. » Bu suretle K. nin kitabındaki malûmat bizdeki vesikalarla ta - mamlan yor. Lwow'tan gönderilen mektupta Leh büyük elçisinin hare - ket ettiği yazılı olduğunu gördük. Bu elçi Chomentowski'dir. K. eserinin IIIüncü babının sonunda bu elçi heyetinden bahsediyor.

IV üncü bapta 1715-1732 yılları araş tırılmıştır. Bu yıllar arasında Lehistan'ın dış siyasetinde büyük bir de - ğişiklik vukubulduğunu görüyoruz : 1717 de Ruslarla anlaşma siyasetine nihayet veriliyor, onun yerine Leh patriyotları Türkiye ile teşriki mesaî etmeğe başlıyorlar. Bundan ötürü Lehistan'ın Türkiye ile sıkıdan sı - kıya yaklaştıklarını görüyoruz. Ma - mafih bu yaklaşma zamanında bile bazı Leh siyasî adamlarının, Türkiye'nin Hotin kalesini tahkimine bir türlü razı olmadıklarını görüyoruz. K. böyle düşünmüş olan Leh politikacılarını tamamiyle haklı olarak tenkid et - mektedir. Bu münasebetle K. şu sözleri söyliyor : « Lehlilerin elinde bulunan, fakat Ruslara tabî olan Kameniça kalesinden ziyade, Türk - lerin elindeki Hotin kalesinin Leh millî mücadele işine hizmet ede - ceği günler yaklaşmıştı » (S. 86). Hakikaten Pasarofça Muahedesini müteakip Polonya'da Rus nufuzu çoğaldıktan sonra Hotin kalesi Rusların daha fazla ilerlemelerine karşı mani olacak yegâne kale idi. V nci bapta Osmanlıların Asya'da, Şah Tahmasb'a karşı mücadeleleri ve bu zamanda Babıâli'nin Avrupa işleriyle meşgul olmadığı gösteriliyor. VI. ve VII. baplarda Polonya'nın iç tarihi ve bilhassa Rusya'nın bir ta - raftan Polonya ve diğer taraftan Osmanlı Devleti hesabına kuvvetlenmekte olduğu izah ediliyor. Bu sıralarda gerek Leh siyasi adamlarının ve gerek Babıâli erkânının vaziyetten istifade edemiyerek ahenkli bir siyaset takip etmedikleri anlaşılmaktadır. VIII inci bapta da Leh Kralı August III. ölümünü müteakip, Halepli Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığa getirıl - mesi, ve Rus düşmanı olan bu Sadrazamın başa geçmesiyle Lehistan ile Türkiye arasındaki münasebetin ye - niden canlanmış olması tetkik ediliyor.

IX uncu bapta Lehistan tarihinin çok mühim vakalarla dolu olan 1768-1769 yılları araştırılıyor. Polonya'nın son Kralı Stanislas (August) Poniatowski'ye karşı, daha doğrusu Po - lonyada Rus hâkimiyetine karşı, Türk hududuna yakın bir yerde (Podolyada) Bar şehrinde bir Konfederasyon teşekkül etmişti (1787 de); bu Konfederasyonun başında Kameniça Piskopusu Adam K r a s i n s k i bulunuyordu. Bu hareket bilhassa Türkiye ile anlaşmağı istihdaf ediyordu. K. Barçıların plânlarını ve Türkiye

ile anlaşma yolunda yaptıkları teşebbüsleri tetkik ediyor. 1767 nin sonunda şeflerden Soltyk, Krasinski ve Potocki müşterek imza ile Sultana bir mektup göndererek Lehistan'da hürriyetleri için mücadeleye başlıyan partiye yardım etmesini dilemişlerdi.

K. nin eserinde görüldüğü üzere Babıâli o zaman Bar Konfederasyo - nuna kuru sözden başka, hiçbir yardımda bulunmamıştır. O zamanın Türkiyesi Polonya'ya yardım edecek vaziyette değildi. 1769 da Adam Krasniski ölmüş ve Bar Konfederasyonu hareketi Rus kuvetleriyle bastırılmıştı. Bu arada Barçlar Türkiye'den ve Kırım'dan yardım almak için pek çok gayret sarfetmişlerdi. Fakat 1768 sonundanberi devam eden Rus-Türk harbinin mütemadiyen Osmanlıların mağlûbiyetiyle neticelenmesi Türki - yenin Lehistan işlerini istediği gibi tanzim etmesine imkân vermemişti. K. den görüldüğü veçhile, Bar Konferansına iştirâk eden Leh kıtaları Polonya'dan tardedildikten sonra Osmanlı arazisine iltica etmişler; bunlar faâl bir surette Rus-Türk harbine iştirâk ile Ruslara karşı muharebe - lerde epiy yararlık göstermişlerdi. Bu kıtaların mühim birkısmı Varnada bulunuyordu; K. bunların adedini 2000 olarak gösteriyor. Bunların başlarında Michail Krasinski ve Joachim Potocki duruyorlardı. Babıâli bu Leh kıtalarına para ile yardım ediyordu. 1770 senesinin Ağustos sonuna kadar bunlara 700 kise « ödünç verildiği » (oku: sarfedildiği) anlaşılıyor (S. 237); ilk aylarda 200 kise verilirken sonraları ancak 8 kise verilmeğe başlanmıştı. Leh mültecilerinin Varna' - da iken Babiâli'den para aldıklarına dair, K. de bulunmıyan bir vesika tesadüfen Hazinei Evrakta muhafaza edilmiştir. 2. XI. 1770 tarihli, Lehçe yazılan ve Krasinski ile Potocki'ler tarafından imzalı ve mühürlü olarak verilen bu senedde, Varna'da ikamet eden Lehlilerin 1770 Eylûl ayı için 4350 kuruş (Lehçe metinde 8 kise 350 Leva denilmiş) aldıklarını gösteriyor (Hazinei Evrak, Hariciye N-712: Türkçe tercemesiyle birlikte: Leh müttefiklerinin temessük terce - mesi). Bu suretle Konopczynski'nin kitabı Hazinei Evrakta çıkan bazı vesikanın kolayca tayinine yardım ediyor.

XI inci bapta 1775-1787 yılları tetkik edilmektedir. Artık Lehistan birinci taksime uğramış; Türkiye de 1774 Kaynarca Muahedesiyle Rusyadan ilk ve en şiddetli darbeyi yemiş bulunuyordu. Bu bakımdan Polonya ile Türkiye'nin o zamandaki mukadderatı birbirine benzemektedir. K. bu hususta çok enteresan bir mukayese de yapmıştır. Polonya Baltık sahillerinden uzaklaştırıldıktan sonra Kara Deniz sahillerinde ticaretini kurma - ğa çalışıyor. K. bu fevkalâde mühim ve enteresan problem üzerinde etraflı bir tetkikatta bulunmuştur. Fakatı Osmanlı Devleti Rus korkusu altında Lehlerin bu arzularını yerine getirmelerine mani olmuştu.

Nihayet sonuncu bap olan XII inci bapta 1787-1792 yılları vakayiini görüyoruz. Bu kısımda çok entere - san malûmat dermiyan ediliyor. Müstakil Polonya'nın, kendi varlığını mu-

hafaza yolunda Babıâli ile müzakereleri; Lehistana son Osmanlı elçisi Numan Efendinin izamı gibi siyasi tarih bakımından çok mühim vaka - ları K. çok isabetli olarak tasvir ediyor. Bu devrin en mühim müzakerelerinden biri de Lehistan ile Türkiye arasında tedafüi ve ticaret muahedesinin akti meselesidir. Leh hükûmeti 1789 Haziranında Babıâli ile müza - keratta bulunmak için Peter Fr. P o t c k i 'yi elçi olaraü göndermişti. K. bu elçinin İstanbuldaki faaliyetine dair mufassal malûmat veriyor. Po - tocki, bir taraftan Osmanlı Devleti ile tedafüi bir muahede aktetmeğe çalıştı ise, diğer taraftan, bilhassa Kara Denizde ticaret meselesini kurcalıyordu. K. bu elçinin 9 mad - deden ibaret olan bir tedafüi mua - hede aktine mavaffak olduğunu söyliyor. Müellifin bu hususta verdiği malûmat Hazinei Evrakta mevcud bu muahedenin « müsveddesinin terce - mesi » iyle teyid ediliyor (Hazinei Evrak, Hariciye N-1023, 25 Muhar - rem 1205 - 4. X. 1790). K. de bu hususta fazla malûmat verilmediğinden bazı tafsilâtı burada nakledeceğiz : bu muahedenin en mühim olan mad - desi üçüncüsüdür. Deniliyor ki : « şart-ı salis: müttefik olan Devlet-i Aliye ve Leh Cümhurunun haseb-ül-iktiza yekdiğere lâzımgelecek ianet-i askeriyesine dair tarafeynden bu veçhile taahhüt olunur ki Leh Cümhuru imdad-ı mezkûru canib-i Devlet-i Aliyeden istid'a eylediği gibi Devlet-i Aliye Cümhur-u mezkûre otuz bin nefer süvari asker ita eyleye ve yine Devlet-i Âliye zikrolunan imdadı Leh Cümhuru tarafından talep eylediği gibi Cümhur-u mezbur Devlet-i Aliyeye nısfı piyade ve nısfı ahiri süvari olmak üzere yirmi bin nefer-i asker ile hizmet eyleye ve tarafeynden birbirine kifayet miktarı cephane dahi verile kaldı ki ahat tarafeyin salif-ül-miktar askerden ziyade im - dada ihtiyaç olur ise ol halde Devlet-i Aliye Leh Cümhuruna kırk beş bin nefer süvari asker ita edüp Leh Cümhuru dahi nısfı piyade ve nısfı diğeri süvari olmak üzere otuz bin nefer asker ile hizmet eyleye ve bu takdirce cephane miktarı dahi tarafeyinden teksir oluna ve eğer salif-ül-miktar asker dahi kifayet etmez ise vahid-i tarafeyin mütefikin mecmu kuvve - tine muhtaç olur ise ol halde taleb olundukta birbirlerine mecmu kuvvetleriyle ianet eyleyeler kaldı ki ledelhace müttefiklerin biri malen ianeti asker ile imdad olunmasına taktim ve tercih eylediği halde bin nefer piyade askerin bir senelik ulûfe ve ma - sarifi yüz bin kuruş ki yirmi bin Macar altını eder ve bin nefer süvari askerin bir senelik masarifi yüz otuz üç bin üç yüz otuz kuruş ki herbiri beş kuruştan yirmi altı bin altı yüz altmış altı Macar altınıdır mütemek - kil bu veçhile akça verile ve yahut meblâğ-ı mezkûr mahiye olmak üzere taksim ve hesab olunarak eda ve teslim oluna». Fakat bu mühim muahe - de hiçbir zaman kuvveden file çıkamamıştır. Bilhassa Lehlilerin tica - ret meseleleri üzerinde fazla israr etmeleri ve ayrıca 13 maddeden ibaret yeni bir muahede teklifinde bulunmaları bütün müzakerelerin ne-

ticesiz kalmasına sebeb olmuştur. Müzakereler yeniden uzamış, ve bilhassa 1787-1792 Ruslarla Avusturyalılara karşı harbeden Türkiye, bu harbte de yenildikten sonra Lehlilere ittifakın hiçbir semere veremiyeceğini anla - dıktan sonra, yukarda en mühim maddesini naklettiğimiz muahede üzerinde fazla durmamıştır. K. bu ciheti bir az sathî geçtiğinden, bu sıralardaki Osmanlı - Lehistan müzakerelerinin içyüzü pek anlaşılmıyor. Lehliler ticaret meseleleri üzerinde israr eder - lerken, Babıâli bilhassa siyasî men - faatler gözetiyor ve Lehistan'dan siyasi sahada real yardım umuyordu. Halbuki Polonya bu yardımı yapacak vaziyette değildi. Lehlilere Kara Denizde fazla menfaat temin etmek harpten galip çıkan Rusya'yı kızdıracağı bariz olduğundan, Lehlilerin « Kara Denize çıkma » meselesinde Babıâli çok müşkülât göstermiştir. Bu vaziyet karşısında elçi Potocki'ye memleketine dönmekten başka birşey kalmamıştı. Elçinin boş elle geri dönmek mecburiyetinde kaldığını, Potocki'nin İstanbuldan gitmesine dair muamele evrakı meydana çıkarmış - tır (Hazinei Evrak, Hariciye N-1609). Bunun muamelesi 1. X. 1791 tarihinde başlamıştır. Bunun 16. IX. 1792 de bittiği anlaşılıyordu. K. den görüldüğü üzere elçi Teşrin I. Sultan tarafından veda merasimine kabul olunmuş ve sonra İstanbulu terketmişti. Yolda, kendisinin memleketinde bir sefir olarak telâkki edilmiyeceği haberini öğrenince, Polonya'ya gitmekten sarfınazar etmişti. Birkaç yıl sonra Polonyanın bu son İstanbul elçisi Venedikde, Leh mültecileri arasında bulunduğu anlaşılıyor.

Prof. Konopczynski'nin bu mühim eserini tamamlamak için İstanbul Hazinei Evrakındaki vesikaları celbet - mek çok faydalı olacağı buradaki bir kaç misalden sarahaten görünüyor. Fakat, bizdeki evraktan istifade edilmediği halde bile bu eserin Polonya ve Türkiye tarihinin en canlı devir - lerini çok iyi olarak aydınlatıldığını görüyoruz. Bilhassa Leh arşif mal - zemesinin, hatıraların ve başka memleketlerdeki kaynak ve matbu eser - lerin celbedilmiş olmasiyle, yalnız Polonyanın değil Türkiye tarihinin de birçok karanlık sayfaları tenvir edilmiştir. Bu bakımdan Prof. Konopczynski'nin kitabı, hakikaten her iki Devletin tarihini tetkik için bü - yük bir ehemmiyeti haizdir. Gönül isterdi ki bunun ikinci tab'ı, geniş - letilmiş ve mümkün mertebe Varşovadaki Archiroum Slowny (Merkez Arşif) daki zengin Osmanlı - Türk vesikaları ve Türkiye Hazinei Evrakındaki -hiç olmazsa meydana çıka - rılanlardan- malzemenin celbi ile garb dillerinden birinde intişar et - sin ve Türkiyede de okuyucuları bulunsun.

A. NİMET KURAT

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Kitaplar ve Mecmualar

Prof. E. Bernheim, *Tarih ilmine giriş* : Tarih metodu ve felsefesi, çeviren: Dr. M. Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul 1936. 188 küçük sayfa.

Bizde şimdiye kadar tarih metodolojisine dair yazılmış yazılar, sayısı üçü beşi geçmiyecek kada azdır. Eski ve yeni bazı mecmualarda bu hususta neşredilmiş ufak tefek bazı makalelerin, tercümelerin hemen hiçbir ehemmiyeti yok gibidir; liseler için yazılmış basit m a n t ı k k i t a p l a r ı'nda bu meseleye hasredilmiş birkaç sahifeyi de, tabii, hesaba katamayız. Bunların dışında, cihan harbi esnasında İstanbul Üniversitesinde t a r i h m e t o d o l o j i s i ve tatbikatı kürsüsünü işgal etmiş olan merhum müsteşrik Dr. J. H. M o r d t m a n n'ın ders notu olarak çıkardığı - yarı kalmış - bazı taş basması formalarla, yine o sırada ona muavinlik eden B. K â z ı m Ş i n a s i'nin, meşhur fransız tarihçisi G a b r i e l M o n o d'dan tercüme etmiş olduğu *tarihde usul* adlı mühim makaleyi zikredebiliriz. Cihan harbinden evvel, birtakım fransız profesörlerinin kendi sahalarına ait yazdıkları metodoloji makalelerinden mürekkep olarak çıkan *De la méthode dans les Sciences* adlı iki cildlik eserde çıkmış olan bu küçük fakat mühim ve toplu makale, bizde bu mevzu hakkındaki ilk ve son yazıdır diyebiliriz. O sırada intişar eden *Edebiyat Fakültesi Mecmuasında*, (c 1, sayı 3, 4, 1332) de çıkan bu tercümeden, B. K. Ş i n a s i'nin, tarih usulüne ait diğer büyük bir eseri daha türkçeye tercüme etmekte olduğu haber verilmekte idi: fransız üniversitelerinde talebe için uzun zaman kılâsik bir kitap mahiyetini muhafaza eden ve muhtelif defalar basılan *Introduction aux études historiques* (tarihi tetkiklere giriş) isimli bu kitap, iki tanınmış fransız tarihcisinin, C h.-v. L a n g l o i s ve Ch. S e i g n o b o s'un eseridir. Ne yazık ki bu tercüme, bu güne kadar hala basılıp çıkarılamadı. Kültür Bakanlığının, bu yarım kalan tercümeyi B. Dr. Galip Ata'nın salahiyetli kalemile tamamlatarak neşretmek üzere olduğunu memnuniyetle haber aldık. Bunun neşri, memleketimizde tarih tetkiklerine hazırlanmakta olan gençlerimizin büyük bir eksiğini tamamlayacaktır. Aşağı yukarı kırk sene evvel (1879 da) yazılmış olmakla beraber, bu eser, birçok bakımlardan halâ kıymetini ve ehemmiyetini muhafaza etmekte, fransız üniversitelerinde talebe için halâ en mühim bir yardımcı olarak kullanılmaktadır.

Şu son aylarda Dr. S. A. nın E. B e r n h e i m'dan tercüme etmiş olduğu küçük eser, yukarıki mülâhazalar göz önüne alınacak olursa, bizde tarih usulüne aid ilk toplu eser olarak telâkki edilebilir. İptida 1894 de neşredilen *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* adlı bu eser sonradan birçok defalar basılmış, tarih usulüne ve felsefesine aid en toplu ve en geniş bir el kitabı olmak meziyetini ve ehemmiyetini kaybetmemiştir. Mamafi bugün türkçe tercümesi önümüzde duran eser, B e r n h e i m'nin bu büyük kitabı değil, onun küçük bir hulâsasıdır. Bugünkü yokluk içinde, talebe kitabı olarak, bunun da büyük faydası olacağı muhakkaktır. Bundan dolayı mütercimini ve Kültür Bakanlığını tebrik etmeliyiz.

Eser, başlıca üç bahse ayrılıyor; birncide tarihin mahiyet ve vazifesi anlâtılmaktadır: Tarih telâkkisinin umumî takâmülü, zamanımızda tarih telâkkisinin ana istikametleri, tarih felsefesi, tarih mefhumu ve vazifesi çok umumî ve kısa bir şekilde hulâsa ebiliyor (s. 3 - 63). İkinci bahiste, tarihin diğer ilimlerle münasebeti, tarihin mevzuu ve

taksimi meseleleri izah edilmektedir (s. 64-88). Kitabın en büyük kısmını teşkil eden üçüncü bahisde tarihi metodun bölüm ve tekâmülü, sonra, kaynak bilgisi, daha sonra tenkit, istinbat, münasebet telâkkisi, tasvir meseleleri geliyor (s. 89-186).

Bütün bu türlü manuellerde olduğu gibi bu kitapta da, her yeni tab'da bazı değişiklikler, bazı ilâveler yapıldığı görülmekle beraber, bütün bunlar, eserin eski bir plâna ve eski telâkkilere göre yazılmış olduğu manzarasını gideremiyor. Meselâ, yeni tarih telâkkileri arasıdda *Spengler*'e mühim bir mevki ayrılıyor; onun sivri ve iddialı düşüncelerine karşı kuvvetli tenkitlerde bulunuluyor. Fakat bizim fikrimize göre, bilhassa talebeye mahsus bir el kitabında bu gibi fantezist telâkkilere mevki vermek fazla bir külfettir. Halbuki bu kısımda meselâ fransız tarihçilerinden ve tarih felsefesi sahasında kıymetli fikirler ileri sürmüş olan bazı mütefekkirlerden hiç bahsolunmıyor: Meselâ Cournot, Lacombe, H. Berr gibi mühim şahsiyetlerin ve bunların temsil ettikleri bazı ceryanlarin hiç adı geçmiyor. Tarih ile alâkalı ilimlerden bahsedilirken, gayet dar, mahdut bir düşünce ile - daha doğruşu, 1894 deki yani kitabın ilk yazılışı zamanlarındaki düşüncelerle - hareket edilerek, bu meselenin bu günkü geniş mahiyeti gösterilmiyor... Sonra, tarihin büyük devirlere taksimi meselesinde, son zamanlarda bu mesele etrafında ileri sürülmüş mühim fikirler tamamile ihmal ediliyor: *A. Dopsh*'un meşhur nazariyesi, büyük müverrih *H. Pirenne*'in fikrleri, 1914 denberi tarihin yeni bir devreye girdiği hakkında *M. de Halecki*'nin noktai nazarı ve daha buna mümasil şeyler, bu kitapta yer bulmamıştır. Bütün bunlar, muhtelif basımlarda-*mise au point* - için ne kadar gayret edilirse edilsin - kitabın eskiliğini açıktan açığa göstermektedir. Mamafih bize göre kitabın talebe kitabı olarak en esaslı kusuru, müellifin tarih ve tarih felsefesi hakkında kendi noktai nazarını, baştan başa hakim bir mevkie, koymasıdır. Halbuki böyle eserlerde, müellif, muhtelif meslekleri, nazariyeleri tamamile bitaraf bir tarzda ve en vazih ve basit bir şekilde izah ettikten sonra, kendisi hiçbir hüküm vermemeli, okuyanları serbest bırakmalıdır. Mamafih bu itirazımız, kitabın yalnız birinci ve ikinci mebhasleri hakkındadır; son ve bize göre en iyi, en faydalı bahis yani *Metodik* bahsi için bu varit değildir; çünkü bu, daha ziyade objektif, teknik bir meseledir.

Bu ameli ve teknik mahiyetdeki kısım hakkında ileri süreceğimiz en büyük ve en ağır tenkid, kitabın aslına ait değildir: Bernheim pek tabii olarak, bu bahsi, *klasik tarih veya Avrupa tarihi* üzerinde çalışacak insanlar için yazmıştır. Nitekim, Avrupa'da tarih usulüne dair, yazılmış bütün kitaplar, tarihin yardımcı ilimleri denilen şubeler hakkındaki manueller, zarurî olarak Avrupa tarihine ait bulunuyor. Halbuki bizim talebemiz, daha ziyade, türk tarihi, islâm tarihi, şark tarihi üzerinde çalışmak ve bu cins mesai için lâzım olan teknik bilgileri ve usulleri öğrenmek mecburiyetindedirler. Binaenaleyh,yalnız Bernheim'ın, yalnız Langlois-Seignobos'un değil, bütün garp müelliflerinin tarih metodolojisine ait eserleri dilimize çevrilse, yine talebemizin ameli ihtiyaçlarını tatmin etmek kabil olmaz. Bunu için, tarihimizin menbalarını bilen, onlar üzerinde garp metodile yıllarca çalışan mütehassıslar, garp âlimlerinin kendi sahaları ve kendi talebeleri için yaptıkları tarzda, yeni eserler vücude getirmek mecburiyetindedirler. Umumî prensipleri, umumî fikirleri, tarihi çalışmanın ana hatlarını öğretmek için, bu gibi tercüme eserlerin büyük faydası olduğu muhakkaktır. Fakat bu prensiplere, bu örneklere göre kendi tarihimize mahsus *Metodik* manuelleri vücude getirmedikçe, talebemizi millî tarihimiz üzerinde doğrudan doğruya çalışacak birer arayıcı haline getirmek imkânı hasıl olmayacaktır. Bu hakikati daima bilmeliyiz; ve millî tarihimizi yaratacak işçileri, Avrupa üniversitelerinde

değil, ancak kendi millî müesseselerimizde yetiştirmeğe mecbur olduğumuzu unutmamalıyız. Bunun için de, her şeyden evvel, kendi tarihimizin usulüne ve yardımcı ilimlerine ait *manueller* tertibine çalışmak mecburiyeti vardır. Millî tarih üzerinde çalışma teşkilâtını, metodik ve sistematik bir şekilde ve planlı olarak kurabilmek için, bunun birinci derecede ehemmiyeti vardır.

Bütün bu mülâhazalara rağmen, Bernheim tercümesini büyük bir sevinçle karşıladığımızı ve çok faydalı bulduğumuzu tekrarlamak lüzumunu duyuyoruz. Tercümede, ara sıra, aykırı gelen, kolay anlaşılmıyan bazı cihetlere tesadüf ediliyor: bu, birazda, mütercimin *neolojisme* fazla mevki vermesinden, bilinen ıstılahlar yerine yeni ıstılahlar ve tabirler ikame etmesinden ileri geliyor. Bu ıstılahların karşısına almancaları hatta fransızcaları konsa idi, okuyanlar için şüphesiz daha kolay olurdu; arada bir, hiç anlaşılmıyan bazı cümlelere de rast geliniyor ki, bunun matbaaya ait hatalardan ileri geldiği tahmin olunabilir. Bazı ıstılahların mukabilleri de pek muvaffakiyetli değildir. Sonra, nadir olmakla beraber, has isimlerin imlâsında yanlışlıklar vardır: meselâ *g. Vico*'nun ismi, yonlış olarak *Vicos* şeklinde yazılmış, yani almanca izafet edatı olan *S* harfi bu büyük mütefekkirin ismine ait gibi telâkki olunmuştur. Bu gibi küçük dikkatsizliklerin büyük bir ehemmiyeti olmamakla beraber, böyle talebeye mahsus bir kitapta onların da bulunmaması çok arzu edilir. İleriki basımlarda, bu küçük temennilerin mütercim tarafından tahakkuk ettirileceğini ummakta ve bundan sonra da Bernheim'in asıl büyük eserinin tercümesini beklemekteyiz.

M. F. KÖPRÜLÜ

***T'oung paa*, Şarkî Asya'nın terhine, dillerine, coğrafyasına, etnoğrafyasına ve sanatlarına aid archiv; çıkaran : P. Pellot — J. J. L. Duzvendak, cilt XXXII, sayı 5, leiden 1936.**

Sinoloji'nin en tanınmış üstatlarından Prof. P. Pelliot'nun idaresi altında neşredilmekte olan bu mühim mecmuada, Türk kültürünü alâkadar eden mühim yazılara daima tesadüf olunur. Bu bakımdan, türkoloji ile uğraşanlar, bu mecmuanın her yeni nüshasını dikkat ve itina ile takip etmek mecburiyetindedirler. Türkoloji ile hiç münasebeti yok gibi görünen birtakım makalelerde bile, şurada burada veya notlarda, çok istifadeli malûmata tesadüf olunur. Bilhassa Prof. P. Pelliot'nun yazıları, bu noktai nazardan, her zaman dikkatle takibe değer. Bibliyoğrafya kısmında da bizi alâkadar edecek meselelere sık sık tesadüf olunur.

Mecmuanın bu sayısında, bilhassa bu son kısımda, türkolojiye aid oldukça faydalı şeylere tesadüf ediliyor: Bizim *les Origines de l'empire ottoman* adlı kitabımız hakkında yazdığı küçük bir makalede, P. Pelliot, eserimizin şarkî Asyayı alâkadar eden birkaç noktasını tebarüz ettirdikten ve onlara iştirâk ettikten sonra, bir iki noktada bizi tashih ediyor: Meselâ biz (s. 66) da Guillaume de Rubrouck'un Karakorum'a giderken 1255 de Konya'dan geçtiğinden behsetmiştik; halbuki bu Konya'ya uğrayış, Karakorum'dan dönüştedir; sonra, müverrih *Hethum*'un XIII üncü asır sonunda değil 1307 de eserini yazdığını tasrih ederek, bizim XIII üncü asır sonu dememizi (S.68) düzeltiyor. Birinci tashih tam yerindedir; ve bizim küçük bir dikkatsizliğimizi düzeltiyor. Halbuki ikinci tashihi yerinde değil sanıyoruz: Çünkü bizim ifademiz aynen şu şekildedir: « Ermeni Hethum, XIII üncü asrın son yıllarında, Türkiye'yi çok zengin bir memleket olarak tasvir edi-

yor...» eserini 1307 de yazan bu müverrihin ifadelerinin, XIII üncü asrın son yıllarına aid olacağı gayet tabiî değil midir ? Her halde bu noktada bizim hiçbir zühulümüz olmadığını katiyetle söyleyebiliriz. P. Pelliot, bizim, muahhir devirlerde Anadolu'ya hicret etmiş olan iki kabilenin adını *Jisvut* ve *Turghut* şekillerinde kaydettiğimizi zikrederek, bunların *Besüt* ve *Targut* kabileleri olup olmadığını soruyor. Mogolcanın en büyük mütehassıslarından biri olan âlim meslektaşımızın bu sualine ayrıca cevap vereceğim için burada izahata girişmek istemiyorum. Bizim bu iki ismi bu suretle okuyuşumuzun şüphesiz birtakım esaslara istinat ettiğini söyleyen meslekdaşımızın, bu hususta haklı olduğu ve bu okuyuş tarzımızın nelere istinat ettiği o cevapta görülecektir. M. Pelliot bunlardan maada, bizim Osmanlı sülâlesini XI inci asrın sonlarında ve XII inci asır başlarında Anadolu'ya gelen *Kazı*lardan addettiğimizi ve Quatremère'den Blochet'ye kadar bütün garp âlimleri arasında devam eden eski bir yanlışı - yani UÇ ismini bir kabile adı sanmak yanlışını - tashih ettiğimizi söyliyor. Kitabımızı bu kadar dikkatle okuduğundan dolayı âlim meslekdaşımıza teşekkür borcumuzdur. Yalnız şunu söyleyelim ki «mükemmel *‹zellent›* diye tavsif ettiği bu küçük eser, "Osmanlıların orijini hakkındaki mahdut bilgilerimizin bir *mise au paint* 'i» değil, bizim bu mesele hakkında - şimdiye kadar ancak pek küçük bir kısmı neşredilmiş ve ilim dünyasına malûm olmuş - tetkiklerimizin bir neticesidir; burada mevzuubahis edilen meselelerin hiç olmazsa yüzde doksanı, ilk defa bizim ileri sürmüş olduğumuz faraziyelerdir; ve bu hususta, şimdiye kadar hiç istifade edilmemiş - hatta birkısmının isimleri bile işidilmemiş - menbalardan istifade olunmuştur. Şimdiye kadar pek az tetkik edilmiş olan bu meseleler hakkında başkaları tarafından yapılmış tetkikler varsa, onlardan hemen kâmilen istifade ettiğimizi iddia edebiliriz; fakat bu tetkiklerden çıkarılan neticelerin en aşağı yüzde doksanı kitabımızda tenkit edilmiştir. Binaenaleyh, kitabımızı «bu mevzu üzerinde yapılmış ilk *synthèse* tecrübesi» addetmek daha doğrudur; ve eserin - eğer varsa - meziyeti, ve şüphesiz pek çok olan kusurları, başlıca bundan ileri gelmektedir.

M. Pelliot, Mecmuanın bu nushasında Erich Haenisch'in neşrettiği *Moğolların gizli tarihi* adlı eserden bahsediyor. 1240 da yazılmış olan bu eser, mâlûm olduğu üzere, moğol tarihine aid bize gelebilen en eski eserdir. Bunun çince muhtasar bir tecümesi vardır ki, *Palladius* 1872 de bunu rusçaya tercüme etmişti. Yine bu eserin, Çin harflerile fonetik bir transkripsiyonu - satır arasında çince tercümesile beraber - 1908 de Ye Tö-houei tarafından neşrolunmuştu. *M. Pelliot* uzun zamandanberi bu eserin moğolca metnini, Fransızca tercümesile ve notlarla beraber neşre hazırlaniyordu. Fakat o, *E. Haenisch*'nın bu neşrini memnuniyetle karşılayor [eserin tam ismi: *Manghol un niuca tobca'an(Yüan - ch'ao pi - shi)* Die Geheime Geschicte der Mongolen, Leipzıg, Asia Major, 1935, İn - 8, XII + 124 s].

E. H. bu neşrinde, bu bahsettiğimiz çince tabıdaki metni ele almıştır ki, esasen daha evvelce de bu hususta bazı tetkiklerde bulunmuştu. Halbuki P. P. nın elinde bundan başka eserin diğer yazmaları daha vardır. Bu metin üzerinde uzun müddet çalıştığı için, bu yeni basım hakkında bazı mühim tenkitler dermeyan eden P. P., bunun tenkitli bir tabı olmadığını ve muvakkat mahiyette bir neşir olmakla beraber sinoloğ olmayan moğol dil ve tarihi mütehassıslarının işine yarayacağını söyliyor ki, pek doğrudu.

Yine ayni âlimin bir tenkidi, bize Albert Herrmann'ın "Hunların hakimiyyti zamanınna Gobi: *Die Gobi im Zeitalter der Hunnenherrschaft*" adlı mühim makalesini de bildiriyor [Geografiska Annaler'in 1935 de çıkan ve Sven Hedin'e ithaf edilen cildinde, S. 130-143 de çıkmıştır]. A. H. bu makalesinde, Çinlilerin vaktile Moğolistan'da icra ettikleri harpler münasebetile isimleri geçen coğrafi yer adlarını

tetkik ederek onların bugünkü vaziyetlerini bildirmeğe çalışıyor. A. H, Hiong-nu'ların Türk olduklarını kabûl etmekte, ve chan-yu Mao-tuten zamanında (milâddan evvel 210 - 174) onların nüfuz sahasını Ural kadar uzamış olarak göstermektedir. Müellifin bazı fikirlerini kabûl etmeyen P. P., Sien - pei'lerin Tunguzlar olduğu mütaleasına da iştirâk etmemektedir. Her ne olursa olsun, bu makale, Hiong-nu'lar tarihi için - bilhassa tarihî coğrafya bakımından - ihmâl edilemiyecek bir tetkiktir.

Yine ayni müellifin *Die älteste Türkische Weltkarte* adlı makalesi imago Mundi mecmuasının 1935 inci yılında çıkmıştır: S. 21 - 28]. Mahmud Kâşgarî'nin Divanı Lûgatüttürk deki haritasını ve buradaki isimleri tetkik etmektedir. Müellifin buradaki isimler hakkında ileri sürdüğü mütalealarin ekseriyetle doğru olduğunu P. P. da itiraf etmekte, yalnız bir takım isimler hakkında itirazlarda ve haklı tenkitlerde bulunmaktadır. Şu son yıllarda Mahmud Kâşgari'deki coğrafî isimler hakkında oldukça mühim tetkikler yapılmışsa da, bu mesele henüz tamamile halledilmiş olmaktan çok uzaktır. Bununla, bu hususta 1936 da Alman şark Cemiyeti Mecmua'sında intişar eden bazı makaleleri kastediyoruz [*Z D Mg*. 1936,51].

Albert Herrmann'ın Türkoloji bakımından belki en mühim eseri, *Çin'in tarihî ve ticarî Atlası* namı altında çıkarmış olduğu eserdir. [*Historical and Commercial Atlas of China*, Camleridge 1935]. Çince, japonca, hatta ingilizce olarak tarihî ve iktisadî Çin Atlasları mevcut olmakla beraber, bu yeni eser, muhtelif bakımlardan çok kıymetli ve faydalıdır. Bilhassa, müellifin ihtisası itibarile, tarihî kısımlar ayrıca bir ehemmiyeti haizdir. Kâfi derecede geniş bir bibliyoğrafyayı ve alfabetik endeksleri de ihtiva etmesi itibarile, kullanılması çok kolaylaştırılmıştır. Müellif yalnız eski devirler için değil, Orta - Zaman için de her türlü coğrafî ve tarihî menbalardan istifade etmiştir. Onun bu husustaki ihâtasını, vukufunu, çalışmasının şümul derecesini hayret ve takdirle karşılamamak imkânsızdır. P. P, onun ileri sürdüğü birtakım mütalealar hakkında tenkitlerde, mülâhazalarda bulunmakla beraber, eser hakkında çok takdirkâr davraniyor. Bu mülâhazalardan bazıları, Türk tarihinin bu devrile uğraşanlar için, üzerlerinde dikkatle durulup düşünülecek mahiyettedir: *T'o-pa* isminin *Tabgaç'ın* çince bir telaffuzu olduğu hakkında P. P. nın yirmi yıl evvel ileri sürdüğü farziye ile, *Dokuz Oguzlar* hakkındaki mülâhaza, bir de XIV üncü asra kadar Çin ve civar memleketlerdeki muhtelif dinlerin vaziyetleri hakkındaki pafta hakkındaki mütalaa gibi... Her halde Türk tarihinin Uzak - Şark'ta geçen safhaları ve mogol devri hakkında, bu Atlas çok büyük bir eksiği tamamlamaktadır. Bundan dolayi, Türk tarihi ile uğraşan herkesin, müellife karşı büyük bir şükran beslemesi tabiidir.

P. P., G. J. Ramstedt'in Kalmuk lugatı [*Kamückisches Wörterbuch*, Helsinki, 1935, XXX + 560 pce.] adlı mühim eserinden de etraflı surette behsediyor. Çok tanınmış bir lisancı olan müellifin bu eseri, fonetik bakımından gayet mükemmel surette tesbit edilmiş olduğu gibi, *etimolojik* ve *komparatif* mahiyette bir eser olduğundan, P. P. nın dediği gibi, Altay dillerile uğraşanlar için daima el altında bulundurulması içabeden bir kitapdır. Eserin sonuna ilâve edilen gayet mükemmel bir almanca endeks sayesinde (S. 489 - 560) bundan istifade imkânı çok kolaylaşdırılmıştır.

1914 denberi tabına başlanmış olan bu büyük eserde, bu bakımdan, bazı kusurlar ve eksikler olması gayet tabiidir: Meselâ bu lûgatta *altaik* şekiller gayet vazıh ve doğru olarak tesbit edildiği halde, tibetçe, farsça, sanskritce şekiller, ekseriyetle, yanlışdır; çok vazıh bazı iştikaklar tamamile ihmâl edilmiştir; Moğolcada evvelce mevcut olan başta *H* ile başlayan kelimelerin bu hususiyeti, çok defa onutulmuş ve bundan bazı yanlış yaklaştırmalar çıkarılmıştır. İşte P. P. nın bu gibi haklı tenkitleri arasında, bilhassa bir nokta, bizim için, pek mühimdir: Müellif, daha Mahmud Kâşgari'nin ese-

rinde tesadüf ettiğimiz bazı Uygur şekillerini moğolcadan alınmış gibi göstermektedir. Gerçi *Ming*'ler devrine aid bazı Uygur eserlerinde - meselâ Uygur harflarile yazılmış *Oğuz Han* destanında - moğol dili tesirleri göze çarpıyor. Fakat Mahmud Kâşgari devrinde - Avar'lar (yani *Juan - Juan*'lar)dan kalmış birkaç idari tabir müstesna olmak üzere, moğolcadan alınmış kelimelere tesadüf imkânı yoktur. Eğer bir iktibas mevzuubahis ise, bu, daha ziyade uygurcadan mogolcaya geçmek suretile olmuştur. Biz, P. P. nın bu fikrine tamamile iştirak ediyoruz; münekkid, bundan sonra, müellifin çince iştikaklar hakkındaki fikirlerini tenkid ediyor ki, bu, bizim mevzuumuzdan tamamile hariçtir. Maamafih, onun da itiraf ettiği gibi, *altaik* sahada, bu eserin verdiği malûmat gayet sağlamdır; ve bu eser bu sahada adeta yeni bir devir açacaktır.

İşte *T'oung Pao*'nun son nüshasında, Türkoloji bakımından hususî bir ehemmiyeti haiz gördüğümüz meseleler hakkındaki hülâsa burada kesiyoruz. Bu küçük hülâsa bile, bu mecmuanın ehemmiyetini anlatmağa kâfidir sanırız.

M. F. KÖPRÜLÜ

Dr. Wilhelm Röpke, İstanbul Üniversitesi Ekonomi İlmi Ord. Profesörü; *Ekonomi İlminin Tekâmül Tarihi.* İstanbul Hukuk Fakültesi neşriyatından. Seri : A. No. 3 Sayfa 154.

İstanbul Üniversitesi ekonomi ilmi Doçenti Dr. Muhlis Ete'nin salâhiyetle dilimize çevirdiği eser; bu yılın neşredilen türkçe ekonomi kitaplarının en mühimmi sayılır. Metin 147 büyük sayfadır. Bibliyografya ve endeks kısmı yedi sayfa tutmaktadır. Ekonomi ilmine yeni vecheler veren ve bu ilmin tekâmül tarihinde büyük merhaleler yapanlardan başlıcalarının resimleri kuşe kâğada basılarak kitaba ilâve edilmiştir. Bunlar: Turgot, Adam Smith, Ricardo, Fredrich List, Karl Marx ve Fr. Von Wieser'dir.

Dr. Röpke, bu kitabı 1935 - 1936 ders yılında İstanbul Hukuk Fakültesi üçüncü sınıfında (Ekonomik doktorinler tarihi) üzerinde verdiği takrirleri gözden geçirerek meydana getirmiştir. Profesör maksadını eserin mukaddimesinde şu cümlelerle izah ediyor:

(Bu Kitabta münferid ictihadları, teorileri ve dokterinleri sıralamaktan ictinab ettim; böyle bir hareket tarzı okuyucuya çok fazla bir şey öğretmez bilakis onun fikrini şaşırtır.

Maksadım ilmimizin istinad ettiği esas fikirleri tarihî tekâmül itibarile araştırmak, takip etmek ve okuyucuya eski devre ait nazariyelerin nasıl ve ne dereceye kadar bugünkü nazariyelerle telif edildiğini göstermektedir.)

Profesör Röpke, eserine beş sahifelik bir umumi görüşle başlamıştır. Felsefe ile iktisadda dokterinin, sistematik takrirler kadar önemli olduğunu etraflıca izah eden prôfesör, ilim idealini, âlimin vazifesini ve son yarım asırda ilim namına yapılan hareketleri dört sahife içinde toplamış ve sonunda (Avrupa'nın uğradığı ahlâki ve fikrî harabî, Türkiye gibi ulusunun tam benliğini idrak eden bir memlekete, yolunu şaşırtan Avrupaya karşı, dünya tarihinde ilim idealinin nasıl olması ve mutlak kıymetlerin ne şekilde muhafaza edilmesi fırsatını vermektedir) demiştir.

Ekonomi ilminin tekâmül tarihi dört büyük bölümde mütalâa edilmiştir:

1 — Yolu açanlar

2 — Klâsik sistem ve tekâmülü

3 — Klâsik mektebin münakkit ve muarızları

4 — Modern teorinin tekâmülü

Birinci kısımda Merkantilizm ve onu devirenlerle fizyokrat mekteb tetkik edilmiştir.

İkinci kısımda, Adam Smith ve Jean Batist Say, Ricardo, Malthus'in eserleri ve başlıca nazariyeleri ve bu nazariyelerin zamanlarındaki akisleri izah edilmiştir.

Klâsik mektebin münakkit ve mua-

rizleri, başlığı altındaki üçüncü bölümde de Sosyalistler, tarihci mekteb (şimdiye kadar tarihî mektep denilen iktisadî dokterin) ve ona yakın ceryanlar tetkik olunmuştur.

Son bölümde şunlar vardır: Marjinal mektebin keşfi, Avusturya mektebi Anglo-Amerikan, Lozan gurubu Mektebi. Eserin her bahsi üzerinde izahlarda bulunmağa bu sütunlar müsait değildir. Eserin naklile iktifa ettiğimiz bünyesi, okuyuculara kıymeti hakkında derhal bir fikir verecek mahiyettedir. Orojinal mütalâalarla müstesna bir kıymet taşıysn eser salâhiyetle dilimize çevrilmiştir.

K. ÜNAL

Th. Wiegand, ***Die Denkmäler als Hilfsmittel der Altertumsforschung.*** **(Handbuch der Archäologie). 1936. (Abidelerin arkeolojik tetkikatta oynadığı rol).**

Münih Üniversitesi Eskiçağlar tarihi profesörü W. Otto tarafından, bir takım meşhur arkeologlar ile birlikte hazırlanmakta olan ve müteaddid ciltleri ihtiva edecek olan " Handbuch der Archäologie „ (Arkeologya el kitabı) nın bazı kısımları şimdiden tabedilmiş ve müellifleri tarafından ayrı basım şeklinde ilmî şahsiyet ve müesseselere dağıtılmağa başlanmıştır. İşte bu meyanda Wiegand'ın abidelere dair yazmış oldğu eseri zikredebiliriz.

Uzun seneler Berlin Âsarıatika Müzelerinde direktörlük yapmış, muazzam " Pergamon „ müzesinin meydana gelmesinde başlıca âmil olmuş ve halen Alman Âsarıatika Enstitüsü reisi olan Theodor Wiegand, zamanımızın en meşhur arkeolog ve hâfirlerinden biridir. Wiegand, Anadoluda Priene ve Milet gibi büyük şehirleri tamamile kazmış, Didyma (Yeron) dakı Apollon mabedini meydana çıkarmış, Sisam adasında mühim araştırmalar yapmış ve son senelerde Bergama hafriyatını deruhde etmişti. Büyük harbte " Türk - Alman eski eserleri koruma „ teşkilâtının başında bulunmuş olan Wiegand, bu sayede gerek Suriye, gerek Palestin'de bir çok tetkikatta bulunmuş, harbin sonlarına doğru İstanbuldaki büyük Bizans sarayında hafriyat yapmış ve bu saryların umumî hatlarını tesbite muvaffak olmuştur. Binaenaleyh hem büyük bir âlim ve hem de muktedir bir teşkilâtçı ve hâfir olan Wiegand arkeolojik abidelere dair yazı yazacak en salâhiyettar şahsiyetlerden biridir.

Wiegand evvela " abide „ mefhumunu izah ediyor. Arkeoloji noktainazarından abide, " geçmiş zamanlara aid, göz ile görülebilen, geçmiş zamanların tarih, lisaniyat, kültür ve sanat için ehemmiyetli olan, muhafazası fen âlemi ve bulunduğu yere hâkim devlet otoritesi için bir vazife teşkil eden ve büyük kültürle bir kıymete malik olan bir vesika „ dır. Arkeolojik abideler meyanında mimarî (dinî ve sivil binalar) ve heykeltraşi eserleri, küçük sanatlar tarafından meydana getirilmiş olan tunç, pişmiş toprak fildişi, tahta ilâh... gibi asarı, keramiği, duvar boyalarını (fresk), mozayıkları, kitabe ve paraları zikredebiliriz.

İkinci bir kısımda (sah. 74 v. s.) Wiegand, eski abdidelerin ne surette harap olduklarını ve yahud toprak altında kaybolduklarını araştırıyor. Tabiatın tahribkâr âmilleri meyanında iklimi, fazla sıcak ve soğukları, rütubeti, abideleri örten sarmaşık ve bu kabil nebatları sayabiliriz. Fakat hareketi arzlar bu âmillerin en müessirlerinden madutturlar. İnsanın doğumundan bugüne kadar Anadoluda 10000 den fazla hareketi arz kaydedilmiştir. Bunların en müthişleri arasında, Milâddan sonra 550, 732 ve 1371 de İstanbul'da vukubulmuş olan hareketi arzlara işaret edebiliriz. Nehirlerin sık sık feyezan etmeleri (bilhassa Mısırdaki Nil nehri), eski şehirlerin civarındaki bataklıkların genişlemesi (Milet, Efez, Patara), nehirlerin mansablarına yığdıkları kumlardan dolayı bu mahallerde bulunan limanların tedrici bir surette denizden uzaklaşmaları (Efez, Milet) bu şehirlerin harabisine sebeb olmuştur.

Volkanlar (Klâsik misal olarak Pompeyi ve Herkulanum'u zikredebiliriz), yıldırımlar (meselâ İstanbul'daki Konstantin ve Arkadius sütunları), yangınlar (İskenderiye kütüphanesinin yahud Nero zamanında Romanın yangını) dahi abideler üzerinde tahribkâr tesirlerini zaman zaman pek geniş bir mikyasta icra etmişlerdir. Fakat insan elinin yaptığı tahribat, bunların hepsinden daha korkunçtur. Bilhassa zamanımızın teknik inşaatında (yol, şimendüfer, kanal, baraj ilâh...) bir çok âbideler ortadan kaldırılmış ve bunların malzemesi yeni yapılarda kullanılmıştır. Harabelerin civarında bulunan kireç ocakları dahi eski abideler için çok muzır olmuştur. Dinî taassub, muhaceretler, harpler eski abideleri tahrib etmekte mühim bir rol oynamışlardır.

Üçüncü kısımda (sah. 82 v. s.) muharrir kısmen harab olmuş ve yahud toprğın altında kalmış olan abidelerin yeniden keşfolunmalarından bahsediyor. Kıymetli eserlerin büyük bir kısmı tesadüfî olarak bulunmuşlardır. Meselâ halen Luvr Müzesi'nin en kiymetli eserlerinden birini teşkil eden Venüs heykeli Milo adasında bir köylü tarafından bulunmuş, Mısır hierogliflerinin okunmasında mühim bir rol oynamış olan meşhur Rozet kitabesi 1799 da askerî inşaatta meydana çıkmıştır. Diğer bir kısım âsar ise, gerek modern inşaatta eski malzeme kullanmak için, gerek doğrudan doğruya define aramak kasdile yapılmış kazılarda bulunmuşlardır. Define arayıcılık eskiçağlardanberi mevcud olup bilhassa ortaçağlarda büyük mikyasta tatbik olunmuştur. Hattâ bu devirde, evlerde her gün kullanılan kablar, mezarlardan çıkarılır ve putperestlere aid olan bu çanak çömleğin hıristiyanlara bir ziyan vermemesi için dua edildikten sonra bunların istimaline başlanırdı. 19 uncu asra kadar arkeolojik araştırmalar bir nevi define arayıcılığından başka bir şey değillerdi. Hattâ 19 uncu asır ilk nısfında Schliemann'ın Truva'da yapmış olduğu hafriyat gayri ilmî bir şekilde idare edilmiş ve ancak Dörpfeld tarafından fennî bir şekle sokulabilmiştir. Gayri ilmî, sırf kıymetli eser bulmak için yapılan kazılarda bulunan âsarın mahalli zuhurları ekseriya malûm olmadığından bunlar arkeoloji ilmine büyük bir hizmette bulunamamaktadırlar.

Arkeolrji için en mühim olan nokta, asarın ilmî metodlara uygun olarak meydana çıkarılmasıdır (sah. 85 v. s.) Eski şehir ve harabelerin yerlerini tayin edebilmek için eski müverrih ve coğrafiyunun (Plinius, Ptolemaios, Strabo gibi) yazıları, kitabeler, eski paralar ve diğer bir takım arkeolojik asar bize yardım etmektedirler.

15 inci asırda Ankona'lı tüccar "Siryakus„ den başlıyarak bugüne kadar devam edegelmiş olan bir çok tetkik seyahatleri yapılmışlardır. Sah. 86—87 de bu seyahatlerin kronolojik bir surette tertip edilmiş bir listesi vardır. İlmî hafriyatlara ise ancak 19 uncu asırda başlanmıştır. Wiegand sah. 87—95 de, bu hafriyatlara dair etraflı malumat ve ayni zamanda mufassal bir bibliografya vermektedir.

Sah. 96 dan sonraki kısımda ilmî bir hafriyatın metodlarını öğreniyoruz. Vakıa hafriyat metodlarını öğrenmenin en iyi usulü bizzat hafriyatlarda çalışmaktır. Nazariyat ile bu sahada büyük bir iş görmeğe imkân yoktur. Buna rağmen, hayatının mühim bir kısmını hafriyat işlerine tahsis etmiş olan bir âlimin bu husustaki mülâhaza ve vesayasını okumak her halde faideden hali değildir. Bu kısımda bir takım basma kalıp formüller değil, fakat şahsi tecrübelere istinad eden bir çok kiymetli malûmat buluyoruz. Hafriyat heyetinin sureti teşekkülü, vazifelerin taksimi, amelelerin çalıştırılması, hafriyat mahallindeki inzibatın temini, hafriyatta kullanılacak alât ve edevat ve hafriyat binalarına dair çok kıymetli fikirler ile karşılaşıyoruz.

" Fakat neşredilmemiş bir hafriyat, bir hiçten ibarettir„ Binaenaleyh hafriyatta elde edilmiş olan neticeleri mümkün mertebe az bir zamanda ilim dünyasına tanıtmak her hafire düşen en mühim vazifelerden biridir. Hafriyatta bulunan eserleri temizlemek, bunları daha

fazla harap olmaktan kurtarmak, icabında tamir etmek ve Müze camekânlarına yerleştirmek ayrıca üzerinde durulacak mühim meselelerdendir.

Sah. 109 v. s. da Wiegand abideleri ilmî bir surette tetkik etme usullerinden bahsediyor ve asarın mueyene ve tasviri estampaj, fotoğrafi ile istinsah edilmelerine dair malûmat veriyor.

Sah. 118 v. s. da abidelerin korunmasına dair mühim bir bahis vardır. Her medeni devletin bugün, topraklarındaki abidelerin korunmasını millî bir vazife telâkki ettiğini yazan Wiegand abidelerin muhafazası için şimdiye kadar dar bir çok kanun ve nizamnamelerin neşredildiğini, bunlarda, menkul ve gayri menkul abideleri tahrib, şeklini değiştirme ve gayri fennî yapılan "restauration„ lardan korumak fikrinin tebarüz ettiğini, fakat " abide „ mefhumunun lâyikile tesbit edilmiş olmadığından bu kanunların tatbikinde birtakım müşkilâta maruz kaldığını yazıyor. Bundan sonra muhtelif devletlerin mevkiitatbika koymuş oldukları âsarıatika kanun ve nizamnamelerini birer birer gözden geçiriyor ve en nihayet arkeoloji müzelerini ve kalp antikiteleri kısaca tetkik ettikten sonra bu kıymetli eserini bitiriyor.

Yukarıda müteaddid defalar işaret ettiğimiz gibi, her kısmın başında zengin bir bibliografyanın bulunması bu eserin ilmî kıymetini artırmaktadır. Wiegand'ın bu yazısının ufak bir kısmını teşkil ettiği " Arkeoloji el kitabı „ nın tamam olarak çıktığı zaman arkeoloji âleminde mühim bir hadise teşkil edeceği şuphesizdir. Wiegand'ı bu kıymetli yazısından dolayi tebrik etmekle beraber büyük eserin dahi bir an evvel ikmal edilüp ilim dünyasına arzedilmesini temennî ederiz.

ARİF MÜFİD

4\. M a m b o u r y, *Les fouilles byzantines à İstanbul et dans sa banlieue immédiate aux* **XIX.** *et* **XX.** *siècles.* (Byzantion XI, 1936, p. 229-283). (19. ve 20. asırlarda İstanbul ve civarında yapılmış olan hafriyat).

Bizans'a dair bir çok kıymetli tetkikleri ihtiva eden "Byzantion„ mecmuasının son sayısında Galatasaray lisesi profösörlerinden M. E. Mamboury'nin son iki asır zarfında İstanbul'da yapılmış olan kazılardan bahseden enteresan bir makalesi çıkmıştır. Uzun müddettenberi İstanbul topografyasile iştigal etmiş, bu sahada bir hayli yazı yazmış ve şimdiye kadar muhtelif lisanlarda basılan "İstanbul rehberi„ ni meydana getirmiş olan Mamboury, bu sefer İstanbul'daki hafriyatı toplamakla İstanbul topraklarının ne kadar zengin defineler ihtiva ettiğini göstermiş ve ileride yapılması lâzımgelen işler hakkında bizlere bazı fikirler vermiştir.

Bu yazının kıymetini takdir etmekle beraber, bazı noktalarına işaret etmek lüzumunu hissediyoruz. Evvelâ bu makalede Mamboury'nin "fouille„ kelimesile neyi kasdettiği lâyikile anlaşılamıyor. Çünkü makalesinde, ilmî heyetler tarafından sırf *ilmî maksadlarla* yapılmış olan kazıların yanında modern teknik inşaatta zuhur eden ve yahud tesadüfi olarak bulunan bir takım eserlerden dahi bahsediyor. Eğer "fouille„ kelimesile yalnız ilmî kazıları kasdetmeyüb, bu kelimeye daha umumî bir mana veriyorsa bu makalede bize arzettiği liste çok noksandır. Çünki Asârıatika Müzesindeki Envanter kayıdları ve muhtelif dosyalar böyle herhangi bir ameliyede tesadüfi olarak bulunmuş olan yüzlerce, hattâ binlerce eserden bahsetmektedirler. Bence M. Mamboury'nin yalnız ilmî maksadlarla yapılmış olan kazıları toplaması, her halde daha muvafık olurdu. Bu kazıların adedi ise pek büyük değildir. Bunları aşağıya dercetmeği faideden hali görmüyorum:

1855—1856 Kırım muharebesi esna-

sında ingiliz tabarriyatcılarından C. T. Newton, Sultan Ahmed meydanındaki burmalı sütunun yazılarını tetkik edebilmek üzere bu sütunun etrafında bir kazı yapmıştır. 1856 da ise Napier Teodos obelisinin kaidesinde araştırmalar yapmış ve bu kaidenin altındaki kabartma ve kitabeleri keşfetmiştir.

1908. İstanbul'un en eski kiliselerinden biri olan ve " basilika " şeklini arzeden Studion kilisesi (İmrahor Camii), İstanbul Rus Enstitüsü tarafından kazılmış, bir takım mezarlar ve kıymetli kabartmalar bulunmuştur.

1918 - 1919. Büyük harb esnasında M. Wiegand, M. Mambour ile birlikte Sultan Ahmed Camii ile deniz arasındaki sahada bulunan büyük Bizans saraylarını kısmen kazmışlar ve o zamanlar mevcut olan bina bakiyelerinin plân ve maktalarını almışlardır.

1921. Seferberlik esnasında Bakırköy civarında meydana çıkmış olan bazı bina bakiyelerini tetkik etmek üzere 1921 de Müzeler idaresi, konservatör Makridi'nin nezareti altında bu havalide bir hafriyat yapılmış ve 5 - 6 asra aid yuvarlak bir mezar odası ve birtakım lâhitler keşfedilmiştir.

1921 — 1923 Mütareke esnasında Fransız arkeologlarından M. Demangelf ve Mambour, fransız işgal ordusunun yardımile Gülhane ve Sarayburnu'nda pek verimli araştırmalar yapmışlar, birtakım temel ve mahzen kısımlarını meydana çıkarmışlar ve bir çok mimari ve heykeltraşi âsar elde etmişlerdir. Fakat bu hafriyat maalesef bugüne kadar neşredilmemiştir.

1924 ve 1928 — Yuşatepede, 6 ıncı asırdan kalma bir kilisede evvelce bir takım gizli araştırmalar yapıldıktan sonra 1924 ve 1928 senelerinde Bahri namında bir zat tarafından Müzelerin nezareti altında hafriyat yapılmış ve kilisenin alt kısımlarından mada bir takım heykeltraşi âsar ve keramikler elde edilmiştir.

1927—1928 İngiliz arkeologlarından S. Casson ve D. T. Rice eski hipodrom'un bulunduğu Sultan Ahmed meydanında, bir bir hafriyat yapmışlar ve hipodrom'un umumi hatlarını tesbite muvaffak olmuşlardır. Bu hafriyatta koşu mahallini ikiye ayıran ve obelisk ve burmalı sütunu taşıyan " spina " yani orta duvara aid hiç bir iz bulunmamıştır. Hafriyatta bulunmuş olan muhtelif teknikte yapılmış Bizans keramikleri bilhassa şayanı dikkattirler.

1928 İstanbul Müzeleri tarafından Makridi'nin nezaretinde Bayazitte Simkeş hanın avlusunda yapılan bir kazıda, üç büyük kemerli gözden ibaret Teodos I tarafından yaptırılmış bir takızafer kısmen meydana çıkarılmış, 4 asrın sonlarına ait bir çok kıymetli mimari âsar bulunmuştur.

1928 Makridi ve S. Casson Yedikule'de « Yaldızlı kapıda » da sondajlar yapmışlar ve üç gözlü takızaferin, iki tarafındaki kuleler (pylon) ile aynı zamanda yapılmış olduğunu tesbit etmişlerdir.

1928 ve müteakib senelerde ortazamanların en muazzam surlarından biri olan İstanbul surlarını Prof. Lietzmann'ın riyaseti altında bulunan bir heyet tetkik etmeğe ve bunların plân ve maktalarını almağa başlamış ve bu yüzden bir takım sondajlar dahi yapmıştır. Bu tetkikatta surların inşa tariblerine dair bir çok malûmatı ihtiva eden yüzlerce kitabe kopya edilmiş ve surun, ön tarafındaki hendeğin hiç bir zaman su ile doldurulmadığı tesbit olunmuştur. Bu ilmî ameliyenin bir an evvel ikmal edilmesini temenni ederiz.

1929 İstanbul Müzeleri tarafından Makridi'nin idaresinde eski Fenari İsa camiinde yapılan hafriyatta 6 ıncı, 10 uncu ve 14 üncü asırlarda yapılan inşaatla bugünkü şeklini almış olan ve içinde bir çok mezarları ihtiva eden bu kilisede bir çok mimari ve heykeltraşi âsar ve bu meyanda renkli taşlardan yapılmış kıymetli bir "ikon" bulunmuştur. Bu hafriyat dahi maalesef daha neşrolunmamıştır.

1929 — 1930 Danimarkalı Vett tarafından Çemberlitaş'ın altında, Konstantin zamanından kalma mevhum bir defineyi

bulmak için yapılmış olan sondajlar hiç bir ilmî esasa istinad etmediklerinden pek tabiî olarak hiç bir netice vermemişlerdir.

1930. Taşçılar tarafından temellerine kadar yıkılmış olan Balaban Ağa mescidinde Müzeler idaresi, tarafından idare edilmiş olan bir kazı yapmış ve bu yuvarlak binanın 5. asırda yapılmış bir türbe olduğunu meydana çıkarmıştır. Bilhassa 14. asırda bu bina bazı tadilât görmüş ve mezarların arasına, orta kısımda, üzeri kubbeli bir oda ilâve edilmiştir. Bu kazıda fresk bakiyeleri ve enteresan mimari âsar bulunmuştur.

1930 D. T. Rice tarafından yapılmış olan Bodrum camii hafriyatı 8 inci asırdan evvel mevcud olup 10. asırda yeniden tamir edilmiş olan bu kilise iki katlıdır. Civarlarında Rice, 4 üncü asra aid yuvarlak bir binayı dahi tetkik etmiştir. Duvarlarında hücreleri ihtiva eden ve muahhar bir zamanda sarnıç olarak kullanılmış olan bu muhkem binanın 4 üncü asırda türbe olarak kullanılmış olması pek muhtemeldir.

1931 — 1936 Amerika Bizans Enstitüsü azasından M. Th. Whittemore'ın nezareti altında 1931 senesinden beri, üzerleri 19 asırda, Fossati'nin tamiratı esnasında, sıva ile örtülmüş olan mozaiklerin temizlenmesine başlanmıştır. Şimdiye kadar meydana çıkarılan levhaların en güzellerini narteks'den esas binaya isal eden kapının ve narteks'in yan kapısının (bugünkü medhal) üzerindeki levhalar teşkil etmektedirler.

1932 — 1929 danberi, İtsanbul Vilâyetine bağlanmış olan Yalova'da, sıcak su kaynaklarının civarında yarım daire şeklinde, dağa yaslanmış iri kalker taşlarından yapılmış bir bina bulunmuş ve bu bina tarafından hafredilmiştir. Bir zamanlar üzeri bir yarım kubbe ile örtülmüş olan bu binanın içinde bulunan sütun başlıklarında, imperator Yustin II ve karısı Sofia'nın monogramlarını görmek kabildir (565 — 578)

1934. Ayasofyanın garb avlusunda Alman Âsarıatika Enstitüsü tarafından, Dr. Schneider'in idaresi altında yapılmış olan hafriyatta " Basilika „ şeklinde olan Yustinian'dan evvelki Aya Sofya kilisesinin garp kısmı, birçok enteresan mimari parçalarla birlikte meydana çıkmıştır. Ay nızamanda bu tarafta bulunan revaklı galerinin bazı kısımları dahi tesbit olunmuştur.

1935. Alman Âsarıatika Enstitüsünün yardımile Prof. Schazmann Odalar camiinde bir hafriyat yapmış ve burada bilhassa kıymetli freskler (alçı üzerine yapılmış levhalar) bulunmuştur. Alt kısımlarda, muhtelif katlara taksim edilmiş 20 den fazla odayı ihtiva eden bu Bizans kilisesi 6. asırdan 12. asra kadar uzanan bir takım inşa devreleri arzetmektedir. Bu havalideki araştırmalardan mühim neticeler elde edileceği anlaşılıyor.

1935 — 1936 Sultan Ahmed camii'nin cenubunda, yani eski Bizans saraylarının yerinde İngiliz profösörlerinden Baxter tarafından yapılan araştırmalarda, Arasta kemerlerinin arasında mühim bir mozayik bulunmuştur. Sarayın en mühim dairelerinden birine aid olduğu anlaşılışlan ve 4 — 6 asırda yapılmış olması muhtemel olan mozayik, bügün yüzlerce metre murabbaı genişliğinde bir sahayı kaplamaktadır. Geniş mikyasta yapılmış olan bu hafriyatta sarayların muhtelif dairelerine aid mühim izler ve enteresan mimari parçalar bulunmuştur. Hafriyata daha uzun müddet devam edileceği anlaşılıyor.

Bununla bu hafriyat listesi kapanıyor. Mamboury'nin bu listeye ithal ettiği diğer « hafriyatlar » ise yukarıda söylediğimiz gibi tesadüfi olarak bulunmuş bir takım âsardan başka bir şey değildir. Mamboury, bu muhtelif hafriyatlara dair oldukça zengin bir bibliografya vermektedir. Fakat bu hafriyatlarda bulunmuş binaların hemen hepsinin, hattâ bazan küçük dıvar parçalarının bile eski isimlerini tesbit etmek istemiştir ki işte bu kısımları kaydı ihtiyatla telâkki etmek lâzım gelir. Daha henüz kazmanın altında çıkan her hangi bir binanın eski isim ve mahiyetini tesbit edecek kadar İstanbul'daki topografik araştırmalar ilerlemiş değillerdir. İstanbul topografyasına dair bugün elde edilebilen sağlam malûmatı ancak Dr. Schneider'in "Byzanz„ adlı eserinde bulmak kabildir. Bu kıymetli eseri gelecek makalemizde gözden geçireceğiz.

ARİF MÜFİD

Jacques Ancel, ***Géopolitique. Paris.*** **1936. Eserin müellifi *Paris Ünivesitesinin Enternasyonal Âli Etüdler Enstitüsünde* Politik coğrafya profesörü.**

Bu eser müellifin bizzat idare eylediği tarih ve politika kütüphanesi *Bibliothèque d'histoire et de politique* serisindendir.

J. Ancel *Balkan ulus ve kavimleri* Peuples et Nations de Balkans eserile tanınmıştır.

Müellif Jeopolitik adile neşrettiği bu kitabla büyük harbden sonra doğan bu yeni ilmin ve aynizamanda bugünkü Avrupanın ilim politika zihniyetinin ve bu zihniyete temel teşkil eden bazı doktrin'lerin bilânçosunu yapmaktadır.

Geopolitik tabirini 1921 de İsveçli *Kjellén* ortaya atmıştır. *Politik coğrafya* devleti istatik olarak nazarı itibare almasına mukabil geopolitik devleti dinamik görüşle yani bir devleti diğer devletlerle olan münasebeti içinde nazarı itibara almaktadır.

117 sahifeden ibaret olan bu eser dört fasla ayrılmaktadır. Birinci fasılda beşeri ve politik coğrafyanın ve Jéopolitik'in metodları gözden geçirilmektedir. Sırasile Almanlardan bilhassa *Ratzel, Maui'ün,* Fransızlardan *Vidal de la Blache'in* tesirleri tetkik ve münakaşa olunmaktadır. İkinci ve üçüncü fasılların *Hudut* meselesi ele alınmaktadır: *Zamana nazaran hudut, Mekâna nazarn hudut.* Son fasılda da ulus (millet) mefhumu tetkik edilmektedir. Her faslın sonunda o fasılda gözden geçirilen meseleler üzerine etraflı bir bibliyografya verilmiştir.

J. Ancel'in bu kitabını okuyanlar eğer kıymetli mütefekkirlerimizden merhum Mehmed İzzet'in *Milliyet Nazariyeleri* adile 1924 de çıkardığı etüdü biliyorlarsa bazı noktalardan onu tamamlayan bir eser okumuş oldukları intibaında anlayacaklardır.

Ş. A. KANSU

Prof. Şevket Mehmed Ali Bilgişin. ***Türk Ticaret Hukuku Prensibleri*** **Birinci kitab :** ***Ticaret ve Tüccar*** **Ulus Basımevi - Ankara 1936. 422 sayfa.**

Ticaret hukuku profesörü ve Türkiye İş Bankası Baş hukuk Müşaviri Şevket Mehmed Ali Bilgişin; Ankara hukuk fakültesindeki takrirlerini oldukça genişleterek üç kitab halinde bastırmağa başlamıştır. Bunlardan birincisi : (*Ticaret ve tüccar*) ı izah etmekte olup 422 sayfa olarak neşredilmiştir.

İkinci kitab *ticaret şirketleri*'ne, üçüncüsü de *ticaret senetleri*'ne hasredilmiş olacaktır.

Birinci kitab dokuz bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde ticaret hukuku ve tarihi tetkik edilmiştir. Müellif, ticaret hukukunun klasik hukuk tasnifindeki yeri ile medeni hukukla münasebetini etraflıca izahdan sonra ilk ve orta çağlarla bugünkü ticaret hukukunun tarihini yirmi sayfa içinde telhis etmiştir.

İkinci bölümde ticari muameleler bütün unsurlariyle tetkik ve izah edilmiş, üçüncü bölümde tüccar ve ticari ehliyet tarif edilmiştir. Ticaret sicillerinin tarihi ile bugünkü yazılış şekilleri bu sicille yazılmanın neticeleri ve müeyyideleri dördüncü bölümde izah olunmuştur.

Ticaret vnvanı ((firma) nın tarihi, kullanılış şekilleri, türk hukukundaki yeri, intikal şartları ve korunma tarzları arasıulusal mevzuata da temas edilerek beşinci bölümde elli sayfada tetkik olunmuştur.

Altıncı bölüm ticaret evinin hukuki mahiyetini ihtiva etmektedir. Profesör, haksız rekabet bahsini yedinci bölümde tetkik etmiş ve bunun bize ve başka memleketlere göre tarifi, türlü şekillerini, müeyyidelerini etraflıca izah eylemiştir.

Sekizinci bölümde ticaret defterleri; hukuk, muhasebe ve vergi bakımlarından ayrı ayrı tetkik edildikten sonra defter tutma mükellefiyetinden doğan haklar ve borçlar ve bunların müeyyideleri 52 sayfa içinde izah edilmiştir.

Tüccar yardımcıları unvanını taşı-

yan sonuncu bölümde ticaret memur ve mümessilleri, bunların nevi ve salâhiyetleri ticarî vekâlet, komisyonculuk, ticaret dellâllığı yetmiş sekiz sayfada tetkik edilmektedir.

Profesör; «Umumî prensibleri üzerinde gereği gibi uğraşılmamış ve ana hatları işlenmemiş bir kanunun maddelerini tahlile çalışmağı» tehlikeli buluyor ve eserinde Türk ticaret kanununun yaşatmak istediği prensipleri ortaya koymak istiyor. Bunun için de garp medeniyetinin ticaret hukuku sahasındaki verimlerinden istifade ederek mukayeseli bir tetkik yapıyor. Böylece ana prensipleri izah edilmiş bir mevzda metinlere nüfuzun kolaylaştığını ve tatbikat sahasında bu metinlerden hüküm çıkaracakların güçlük çekmiyeceğini muharrir mukaddemede ve etraflıca olarak izah etmektedir.

" Yakın tarihin hâdiselerini tetkik eden bir göz kolaylıkla görebilir ki 19 uncu asrın hayli ileri gelen serbest ticaret ve serbest rekabet hareketleri neticesinde ulusal servetin mahdud zümre ve şahıslara inhisarı, arasında doldurulmaz boşluklar açılan (sınıf) ların ortaya çıkmasına sebeb olmuştur. Başka sınıflardaki insanların yaşayışları başka olduğu gibi görüş ve kavrayış tarzları da kökünden değişti; bu değişiklik, aralarında sonu gelmez bir savaşın alevlenmesini körükledi.

Böyle sekter bir mirasa konan yirminci asır, daha ilk senelerinde, tarihin şimdiye kadar yazmadığı kanlı bir faciaya sahne oldu. Saiklerini ve köklerini ekonomik menfaatlerin çarpışmasında aramak icabeden bu genel savaşın sonunda, varlıklarını koruyabilen uluslar, yaşamak ve nefes alabilmek için, uluslararası ticaret hayatında tek bir varlık halinde çalışmanın lâzım geldiğini kavradılar; bu yolun yolcusu olabilmek için de ferdlerin özel menfaatleri ile ulusal menfaatleri arasında herhangi bir tezadın doğuşuna ve yaşayışına engel olmak görekti. Bunu yapabilmek vazifesi, sosyal hayatın ahengine düzen veren (hukuk) a düşer. Hukuk ferdin hüriyetini, cemiyetin hüriyet ve ahengi ile karşılaştırıp tartarak kıymetlendiren bir alettir. Bu itibarla herhangi bir devrin iktisadî ve içtimaî hayatını tetkik ederken o devrin hukukiyatını göz önünde bulundurmak lâzımdır. Din, sanat, dil gibi içtimaî müesseseler mücerred olarak (inabstracto) mülahaza edilmiyeceği gibi, mücerred bir hukukun da mevcudiyetini iddia etmek varid değildir. Muayyen bir devrin, muayyen bir ulusun dini, sanatı olduğu gibi hukuku da vardır.

" Bugünkü medeniyet hayatının sosyal akış ve gidişleri arsında, ticaret hukukunun almış olduğu roller de, eskisine göre bambaşka bir şeydir. Klâsik bir tasnife göre ferdler ve hususî şirket ve müesseseler arasındaki hukukî münasebetleri tanzim eden " hususî hukuk „ zümresi içinde sayılan ticaret hukuku, bugünkü kafaların ekonomik kavrayışları karşısında, eski çerçivesinin epice dışına çıkmıştır. Ticaret hayatına mutlak bir serbesti tanımak istemiyen ekonomiciler, bu hayatın hareketlerini, devlet gözü ve nüfuzu ile düzenleştirmek lâzımgeldiğini iddia ediyorlar.

Görülüyorki Prof. Şevket Mehmed Ali Bilgiç'inin eseri, ticaret kanununun bir ıahından ziyade modern hukuk bakımından türk ticaret hukukunun perensiplerini salâhiyetle tayin eden bir ilim mahsulüdür. Bu geniş kıymeti itibarile eser mahdud bir meslek zümresinin dışında da büyük bir alâka ile karşılanacaktır.

K. Ö.

Bu sütunlarda tetkik edilmesi istenilen kitaplardan ikişer nüsha Ülkü idaresine gönderilmelidir.

NOT: Bu sayımızdaki «Köy öğretmen ve eğitimeni yetiştirme işi» adlı yazıda (259) uncu sahifenin üçüncü satırındaki 1934 - 35 rakamı 1933 - 34 aynı yazının (263) üncü sahifede (17) inci satırdaki (9-10) rakamı da (9-13) olacaktır.

İmtiyaz Sahibi: Nusret Köymen, Umum neşriyatı İdare eden: Necibali Küçüka. Ankarada Ulus Basımevinde basılmıştır.

HALKEVLERİ DERGİLERİ

Halkevinin adı	*Derginin adı*	*Kaç günde bir çıktığı*
Adana	Akgünler	15 günde bir
Afyon	Taşpınar	Aylık
Bafra	Altın Yaprak	«
Balıkesir	Kaynak	«
Bilecik	Devrimin Sesi	«
Bursa	Türkün	Üç ayda bir
Edirne	Altıok	Aylık
Elâziz	Altan	«
Eskişehir	Halkevi	«
Eminönü	Yeni Türk	«
Eminönü	Halk Bilgisi haberleri	«
Isparta	Ün	«
İzmir	Fikirler	15 günde bir
Kars	Doğuş	Aylık
Kastamonu	Ilgaz	«
Kırklareli	Batı Yolu	«
Konya	Konya	«
Merzifon	Taşan	«
Milâs	Yeni Milâs	«
Niğde	Akpınar	«
Niksar	Ülker	«
Samsun	19 Mayıs	«
Sinop	Dıranas	«
Sivas	Orta Yayla	«

BALKANLAR VE TÜRKLÜK

Bu yaz Balkanlarda geniş bir etüd seyahati yapan *Yaşar Nabi*, tetkiklerini 256 sayfa tutan bir kitapta toplamıştır. Fiyatı 100 kuruştur.

FRANSA'DA KÜLTÜR İŞLERİ

Fransız maarif teşkilâtı, programları, bütçesi, her tahsil zümresine aid istatistik ve fotografileri ihtiva eden bu eser; maarif işleri ile çok yakından ilgili ve bu mevzuda salâhiyetli olan Hasan Âli Yücel tarafından yazılmıştır. Okurlarımıza hararetle tavsiye ederiz.

ULUS Basımevi